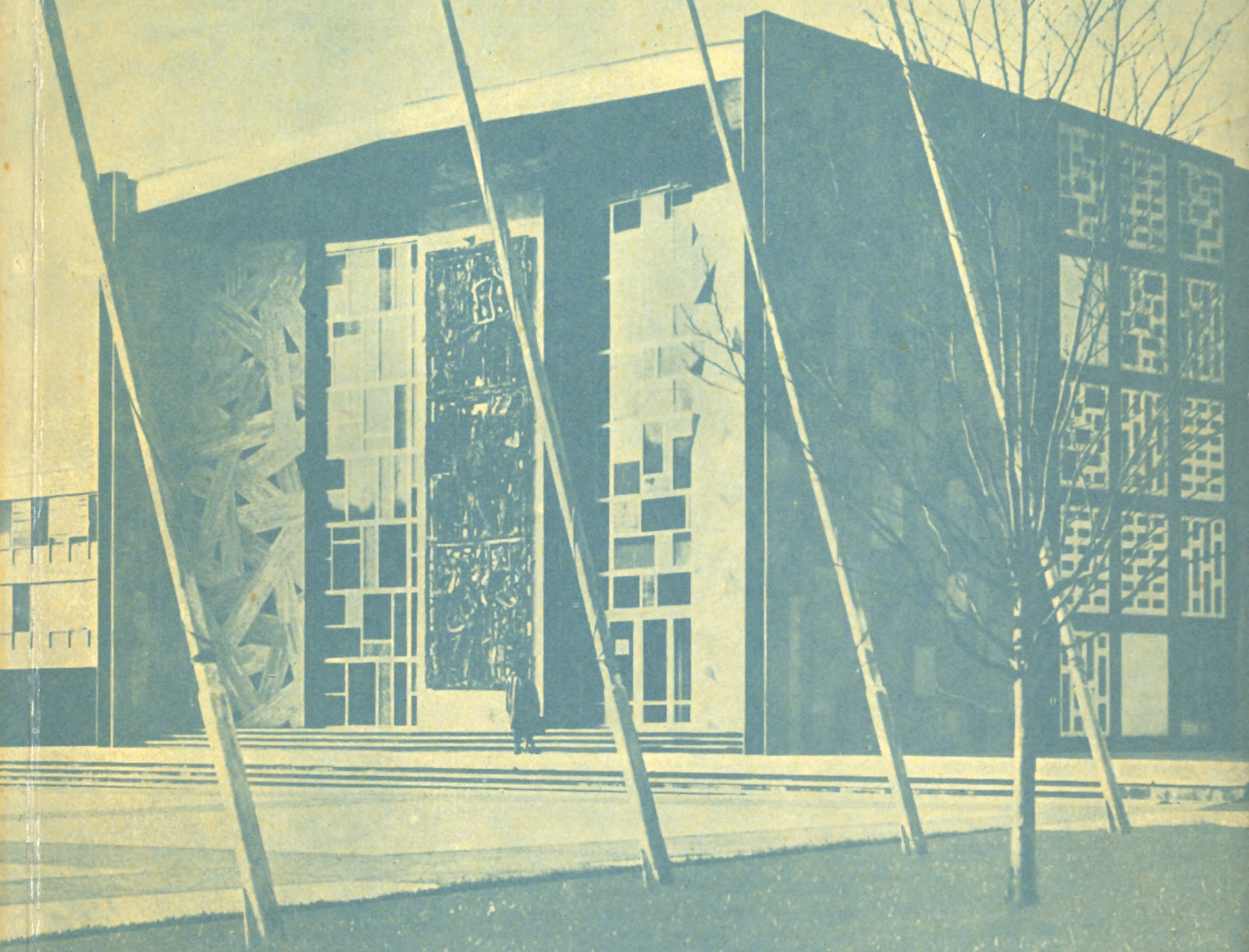

LETO XIII 2

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XIII. letnik Ljubljana 1965 2. zvezek

Vsebina drugega zvezka:

- M. Dolenc: Razvoj ljudske oblasti v Ljubljani v prvem desetletju po osvoboditvi. Obdobje od osvoboditve (9. maj 1945) do sprejetja splošnega zakona o ljudskih odborih (21. maj 1946) — Stran 33—44
- A. Jeriha: Urbanistična problematika Velenja (k sliki na ovitku) — Stran 44—46
- T. Zorn: Nove podrobnosti o procesu 36 koroških Slovencev aprila 1943 — Stran 46—47
- B. Marušič: »Domovina« (1867—1869) — Stran 47—64
- J. Jenko: Istrske železnice: A. Prva istrska železnica Divača—Pulj in Kanfanar—Rovinj. B. Istrska železnica Hrpelje—Kozina—Trst. C. Nekaj pripomb k opuščeni progi Trst—Poreč (Kanfanar) na istrskem polotoku — Stran 64—77
- B. Reisp: Doslej neznani knjigotrški prospekt o izidu Vodnikovih pesmi za poskušino — Stran 78—83
- J. Mušič: Ognjeni krst slovenskih fantov 1914 (ob petdesetletnici) — Stran 84—93
- K. Rozman: Ljubljanski javni spomeniki — Stran 94—97
- L. Pleničar-Gec: Nova odkrita rimska plastika v Emoni — Stran 98—101
- S. Kranjc: Dr. Josip Mal — osemdesetletnik — Stran 101—102
- J. Šolar: † Jože Gašpersič — Stran 103
- Zgodovinsko branje — Stran 104

Na ovitku:

Delavski dom v Velenju (foto M. Kambič)

Ureja uredniški odbor:

Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik: Jože Jenko — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri Narodni banki št. 600-14-608-85 v Ljubljani, Miklošičeva 8 — Letna naročnina 800 dinarjev, posamezna številka 300 dinarjev

RAZVOJ LJUDSKE OBLASTI V LJUBLJANI V PRVEM DESETLETJU PO OSVOBODITVI

MATJANKO DOLENC

OBDOBJE OD OSVOBODITVE (9. MAJ 1945)
DO SPREJETJA PRVEGA SPLOŠNEGA ZAKONA
O LJUDSKIH ODBORIH (21. MAJ 1946)

Dne 9. maja 1945. leta v jutranjih urah je Jugoslovanska armada vkorakala v Ljubljano. Prebivalci so navdušeno pozdravili svoje osvoboditelje, ki so jim prinesli tako težko pričakovano svobodo. S prihodom partizanske vojske se prične v zgodovini našega mesta novo obdobje.

Ljubljana, v kateri je našla rojstvo Osvobodilna fronta slovenskega naroda in je bila vso dobo težke okupacije kljub blokadi žarišče narodnoosvobodilne borbe, ni bila nepripravljena na svojo osvoboditev. Ob podpori prebivalstva in pod vodstvom Komunistične partije so v našem mestu aktivisti OF izvrševali priprave za dokončen in popoln prevzem oblasti po novih demokratičnih organih, ki so se porajali med narodnoosvobodilnim bojem in v teku naše ljudske revolucije.

Ob osvoboditvi smo Slovenci imeli že svoj vrhovni organ oblasti Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) in svoj vrhovni izvršni upravní organ Narodno vlado Slovenije. V Ljubljani pa še ni bilo nekega lokalnega oblastvenega organa, ki bi prevzel vodstvo same Ljubljane, pač pa so obstojali OF odbori, ki so že na dan osvoboditve prevzemali posle v imenu nove oblasti. Ker v prvih dneh po osvoboditvi zaradi potrebnih priprav še ni bilo mogoče v mestu takoj izvesti ločitve lokalnih političnih organov od organov oblasti, je prevzela oblast Osvobodilna fronta, ki je v teku narodnoosvobodilnega boja postala po volji vsega slovenskega naroda dejansko edina slovenska narodna oblast. Treba pa je bilo misliti tudi na to, da se čimprej vzpostavi takšen oblastven organ, katerega so druga mesta in kraji, ki so bili poprej osvobojeni, povečini že imeli.

Takoj po osvoboditvi se je v Ljubljani formiral Pripravljalni Mestni odbor OF za mesto

Ljubljana, ki je imel nalogo, da pripravi vse potrebno za prve volitve v nove OF odbore. Dne 16. maja, komaj teden dni po osvoboditvi, so se že vršile volitve v terenske odbore OF in volitve delegatov za Mestni odbor Osvobodilne fronte za mesto Ljubljana (MOOF). S tem so se v najkrajšem času po izgonu okupatorja uresničevala v našem mestu demokratična načela. Da so se volitve lahko tako hitro izvršile, je bilo treba pripisati tudi neupogljivemu odpornemu duhu in politični zrelosti Ljubljančanov, ki so štiri leta kljubovali najprej nasilju italijanskih fašistov, potem pa še nasilju gestapa in domačih izdajalcev. Ljubljana si je z lastno borbo in lastnimi žrtvami ustvarila pogoje, da je lahko z volitvami v odbore OF tako hitro pripravljala temelje za graditev svoje oblasti. S tem je dohitevala tiste predele naše domovine, kjer je bila ljudska oblast v svoji prvi fazi že izgrajena.

Odbori OF, ki so jih prebivalci Ljubljane volili v tistih dneh, so združevali v sebi politično vodstvo in ljudsko oblast. Njihova naloga je bila, da med prebivalci našega mesta delajo vzgojno-politično, obenem pa izvršujejo vse posle v zvezi z izvajanjem oblasti. Oblastne posle so izvrševali toliko časa, dokler niso bili pozneje izvoljeni narodnoosvobodilni odbori, to se pravi, organi nove slovenske ljudske oblasti, ki je pognala iz Osvobodilne fronte.

Takrat je bila Ljubljana razdeljena na politične enote in sicer na sedem rajonov, v okviru rajonov pa na 35 kvartov. Rajoni so bili: Rajon Center, Bežigrad, Šiška, Vič, Trnovo, Poljane in Moste. Posamezni rajoni so bili razdeljeni na kvarte. Rajon Center je obsegal tele kvarte: Napoleonov kvart, kvart Ajdovščina, kvart Kolodvor, kvart Strog Center, kvart Vrtača in kvart Gradišče. V rajonu Bežigrad so bili štirje kvarti, ki so bili označeni z rimskimi številkami:

kvart I, II, III in IV. V rajonu Šiška so bili štirje kvarti in sicer: kvart I, II in III in kvart Dravljje. Rajon Vič je obsegal štiri kvarte: kvart-Vič, kvart Brdo, kvart Glince in kvart Rožna dolina. Rajon Trnovo je obsegal: kvart Galjevica, kvart Kolezija, kvart Trnovo, kvart Prule in kvart (kraj) Rudnik. Rajon Poljane: kvart Poljane, Resljev kvart, kvart Spodnji Šentpeter, kvart Zgornji Šentpeter, kvart Tabor, Zrinjski kvart in kvart Sv. Jakob. Rajon Moste je obsegal: kvart Moste, kvart Zelena jama, kvart Novi Vodmat, kvart Stari Vodmat in kvart Kodeljevo.

Volitve so se vršile v vseh 35 kvartih. Prebivalci so volili svoje kvartne odbore Osvobodilne fronte in zastopnike za Mestno skupščino. Pri teh volitvah so prvič v zgodovini našega mesta volile tudi žene.

Dne 19. maja dopoldne so se v unionski dvorani zbrali izvoljeni odposlanci terenskih (kvartnih) organizacij OF na slovesni skupščini. Odposlanci so prišli na ta zbor, da izberejo iz svoje srede Mestni plenum in Mestni odbor OF Ljubljane. Na skupščini je bil izvoljen 42-članski Mestni plenum OF, ki je prevzel politično in oblastno vodstvo mesta Ljubljane. Z njegovo izvolitvijo so bili storjeni prvi koraki za postopno normalizacijo življenja v Ljubljani. To zgodovinsko zborovanje je položilo prve temelje bodoči ljudski oblasti v svobodni Ljubljani.

Toda naša demokratična načela so zahtevala nadaljnjo izgradnjo naše mlade ljudske oblasti. Mestni odbor OF je bil vendarle politični organ in treba je bilo gledati na to, da se tudi v Ljubljani čimprej izvoli pravi predstavniški organ, ki bo prevzel edino le oblastvene funkcije. Z drugimi besedami, treba je bilo čimprej mogoče izvesti ločitev političnega organa od oblastvenega organa.

Upravna razdelitev junija 1945

Že 30. junija 1945. leta so bile razpisane volitve v narodnoosvobodilne odbore, nosilce ste, Poljane, Rakovnik, Šiška, Šentvid, Tabor in Vič. Mestu so bili priključeni okoliški kraji bivših občin Ježica (tostran Save), Šentvid in Polje. Ljubljana pa je kot upravno in ki so pomenile zopet nadaljnji korak pri izgrajevanju ljudske oblasti v našem mestu.

Še pred volitvami se je izvedla nova upravno-teritorialna razdelitev mesta. Namesto prejšnjih političnih rajonov in kvartov je bilo vzpostavljenih deset upravnih enot — mestnih četrti: Center, Bežigrad, Ježica, Mo-prave ljudske oblasti. Približeval se je dan, ko bo Mestni odbor Osvobodilne fronte kot politični predstavnik mesta Ljubljane predal oblastvene funkcije novo izvoljenemu Narodnoosvobodilnemu odboru mesta Ljubljane. Ljubljana, ki je ves čas okupacije spremljala in podpirala narodnoosvobodilno borbo, se je vsa predala pripravam za te volitve. politično središče Slovenije dobila stopnjo *okrožnega* mesta. To je pomenilo, da bo opravljal njen bodoče izvoljeni Mestni narodnoosvobodilni odbor vse iste posle, kakor okrožni narodnoosvobodilni odbori v okrožjih, na katere je bila upravno razdeljena Slovenija.

Na volitvah dne 29. julija 1945. leta so ljubljanski volivci izpričali svojo enotnost in pripadnost Osvobodilni fronti. V vseh desetih mestnih četrtih je bilo od 75.083 volilnih upravičencev, oddanih 68.478 glasov ali 91,2 odstotka. Ljubljanski prebivalci, naši delavci, naši kmetje in naša delovna inteligenca, so se zavestno izrekli za novo oblast in za nadaljevanje poti, ki je bila začeta v narodnoosvobodilnem boju. Izvoljeni so bili pravi predstavniški organi našega mesta: narodnoosvobodilni odbori vseh mestnih četrti in Mestni narodnoosvobodilni odbor (Okrožna mestna skupščina).

V vsaki četrti je bilo v četrtne narodnoosvobodilne odbore izvoljenih devet odbornikov (predsednik, tajnik in člani), in poleg teh še odposlanci v Okrožno mestno skupščino. V četrti Center je bilo izvoljenih devet odposlancev, v četrti Tabor deset, v četrti Rakovnik štiri, v četrti Moste pet, v četrti Vič šest, v četrti Bežigrad pet, v četrti Šiška šest, v četrti Polje štiri, v četrti Ježica dva in v četrti Šentvid trije odposlanci.

Dne 14. avgusta 1945. leta so izvoljeni odposlanci ljubljanskih četrtnih odborov, ki so sestavljali Mestno okrožno skupščino, izvolili izmed sebe Izvršilni odbor Mestnega narodnoosvobodilnega odbora za okrožno mesto Ljubljana. V izvršilni odbor je bilo izvoljenih 16

Organizacijska shema Mestnega narodnoosvobodilnega odbora dne 15. VIII. 1945

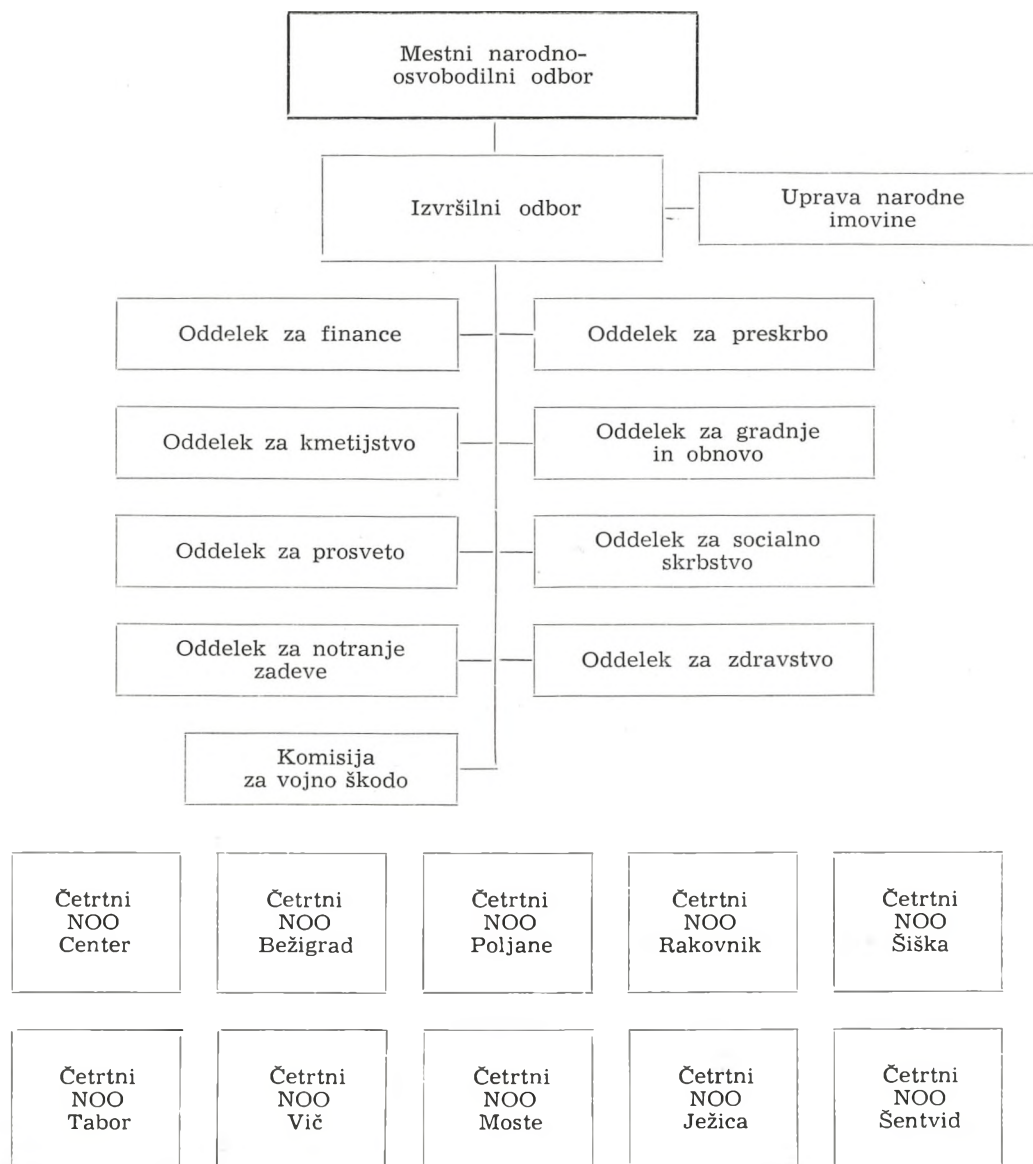

Tabela I.

članov, celotna Mestna skupščina pa je štela 64 članov. Tukaj je všteto tudi deset odposlancev I. Slovenske divizije NO IV. Armije, ki so bili izvoljeni v vojaških edinicah.

Novo izvoljeni Mestni narodnoosvobodilni odbor je prevzel veliko in odgovorno nalogo. Kakšne naloge so stale takrat pred njim? Treba je bilo čimprej odpraviti posledice, ki jih je Ljubljani prizadejala vojna in preiti v urejeno življenje. Treba je bilo rešiti celo vrsto raznih finančnih, socialnih, gospodarskih in drugih vprašanj. Posebno pereča je bila obnova prevzetega slabega mestnega gospodarstva. Na novo je bilo organizirati upravni aparat.

Izvršilni odbor je prevzel upravni aparat starega »magistrata«, ki ni več ustrezal takratnim zahtevam naše ljudske oblasti. Preobsežen aparat je bil najboljša podlaga za nezdravo birokratsko uradovanje. Aparat starega Magistrata je z njegovimi ustanovami vred štel približno 1500 ljudi. Kljub povečanim nalogam je bilo treba to število znižati ter vpeljati nove metode dela. Kmalu je bil v temeljih razbit organizacijski sistem starega magistrata, ki so ga vzpostavili predaprilski režimi in so ga med okupacijo s pomočjo peščice domačih izdajalcev še vzdrževali italijanski fašisti.

Mestni narodnoosvobodilni odbor je bil oblastveni organ z zakonodajno močjo, njegov Izvršilni odbor pa je bil izvršni — upravni organ. Kot takemu so mu bile poverjene naloge javne uprave na različnih upravnih področjih. Za svoje delo je odgovarjal skupščini Mestnega narodnoosvobodilnega odbora.

Za izvrševanje upravnih nalog je bilo treba vzpostaviti novo organizacijo upravnega aparata. Pri Izvršilnem odboru so se takoj formirali oddelki, ki so pod njegovim nadzorstvom in smernicami reševali različne upravne naloge. Oddelkom so načelovali načelniki, ki so bili člani Izvršilnega odbora. Kolikor ta organizacija ni bila dosledno izpeljana in so bili na čelu oddelkov načelniki, ki niso bili člani Izvršilnega odbora niti Mestne skupščine, je vendarle pred Izvršilnim odborom odgovarjal za delo teh oddelkov član Izvršilnega odbora. Načelnikom so bili v pomoč pomočniki, ki so bili večinoma strokovnjaki na poedinih upravnih panogah (pomočniki načelnikov). V tistem času so bili pri Izvršilnem odboru organizirani naslednji oddelki: oddelek za finance, oddelek za preskrbo, oddelek za kmetijstvo, oddelek za gradnje in obnovo, oddelek za prosveto, oddelek za socialno skrbstvo, oddelek za zdravstvo in oddelek za notranje zadeve.

Za upravljanje z zaplenjeno imovino je bila v letu 1945 ustanovljena Uprava narodne imovine.

Pri Izvršilnem odboru so se konstituirale tudi različne komisije s konkretnimi nalogami. Dne 27. avgusta 1945. leta je bila postavljena Komisija za ugotavljanje vojnega dobička. Dne 31. avgusta je bila postavljena Komisija za postavitev spomenikov padlim borcem, dne 7. septembra Revizijska komisija za pregled stanja poslov Mestne hranilnice. Dne 7. decembra je bila postavljena Gospodarska komisija, ki je imela nalogo proučevati možnost ustanavljanja mestnih podjetij. Dne 27. decembra je bila postavljena Komisija za izenačevanje cen starih zalog z novimi. Istega dne je bila postavljena Okrožna volilna komisija za volitve obratnih zaupnikov. Dne 17. 1. 1946. leta je bila postavljena davčna komisija. V istem mesecu je bila postavljena tudi Komisija za prevoz padlih borcev. V začetku 1946. leta je bila postavljena posebna komisija za razdeljevanje premičnin iz zaplenjenega premoženja. V okviru oddelka za notranje zadeve je bila postavljena Komisija za vojno škodo.

V marcu 1946. leta je bila za vodstvo podjetij organizirana Uprava mestnih podjetij. Ustanovitev te uprave je bila potrebna, ker

je število mestnih podjetij vedno bolj naraščalo in je bil potreben organ, ki je skrbel za njihovo organizacijo in poslovanje.

Proti koncu 1945. leta je nosil Mestni narodnoosvobodilni odbor kratek čas naziv Mestni *narodni* odbor, že v začetku leta 1946 pa je dobil naziv: Mestni *ljudski* odbor. Ta sprememba v nazivu seveda ni pomenila nobene spremembe v bistvu tega našega mestnega predstavniškega organa. Antifašistični in demokratični značaj je ostal še nadalje njegov bistveni element. Spremenjeni naziv je pomenil le to, da so bile izpolnjene neposredne naloge osvobodilne borbe, namreč, da je bila domovina že osvobodjena in okupator izgnan. Ta sprememba je pomenila, da je Mestni ljudski odbor v pogojih mirnodobske izgradnje v polnem smislu besede postal organ državne oblasti. Z novim uradnim nazivom je bila tudi pravno potrjena organizacijska ločitev od politične organizacije (Osvobodilna fronta) našega mesta.

V oktobru 1945. leta so se prvič vršili v Ljubljani zbori volivcev. Vsega skupaj je bilo 58 zborov volivcev. Mestni narodni odbor je pred volivci polagal obračun o svojem delu. Politični efekt je bil precejšnji, saj se je prvič v zgodovini Ljubljane dogodilo, da so volivci lahko svojemu izvoljenemu predstavniškemu organu neposredno iznašali svoje predloge za rešitev različnih vprašanj.

Pomen prvih zborov volivcev je bil izredno velik. Ob prosti kritiki dela svojega ljudskega odbora so volivci na preprost način bolj globoko doumeli, kaj je ljudska oblast.

Prvi zbori volivcev pa so pokazali tudi na slabosti dela narodnega odbora. Pokazalo se je namreč, da obstoji med člani skupščine in člani Izvršilnega odbora na eni strani in med člani skupščine ter volivci na drugi strani, mnogo prerahla vez. Člani skupščine skoraj niso posegali v delo ljudskega odbora. Po drugi strani pa se je skupščina tudi sklicevala na preveč časovno oddaljena obdobja. V času od 14. avgusta 1945 do 29. junija 1946 je zasedala skupščina trikrat. To je imelo za posledico, da je Izvršilni odbor tudi kot izvršni organ le sam izvajal vso politiko celotnega ljudskega odbora.

Izgradnja naše nove ljudske oblasti se je neprestano nadaljevala. Ko opisujemo njen razvoj v našem mestu, ne moremo iti preko važnih dogodkov v jeseni 1945. leta in v januarju 1946. leta. Dne 11. novembra 1945. leta so bile volitve v Ustavodajno skupščino. Ljudska fronta kot vseljudska politična organizacija je zabeležila novo veliko zmago. Kakor po ostalih krajih države, tako so tudi

Ljubljanski volivci v ogromni večini (93 %) glasovali za kandidate Ljudske fronte. Novo izvoljena Ustavodajna skupščina je 29. novembra 1945 razglasila Republiko. Ljubljana je ta zgodovinski dogodek mogočno manifestirala. Konec leta, ko je bil narodom Jugoslavije objavljen načrt Zvezne Ustave, je razprava o načrtu Ustave zajela vse prebivalce. Lahko rečemo, da v Ljubljani ni bilo ustanove, tovarne ali podjetja, kjer ne bi ljudje na sestankih o tem razpravljali.

Dne 31. januarja 1946. leta je Ustavodajna skupščina sprejela Zvezno Ustavo. Ustava je v prvi razvojni dobi naše države pomenila končno uzakonitev vseh teženj in pridobitev narodnoosvobodilne borbe. Z njo je bil postavljen pravni temelj družbene in državne ureditve naše države. Ustava je določila tudi osnovna organizacijska načela ljudskih odborov kot organov državne oblasti v upravno-teritorialnih enotah. Ta načela so tvorila trdno pravno podlago organizacije takratnega našega mestnega oblastvenega organa.

OBDODBE OD PRVEGA SPLOŠNEGA ZAKONA
O LJUDSKIH ODBORIH (21. 5. 1946)
DO DRUGEGA SPLOŠNEGA ZAKONA
O LJUDSKIH ODBORIH (6. 6. 1949)

Dne 21. 5. 1946. leta — dobro leto po osvoboditvi — je bil sprejet prvi Splošni zakon o ljudskih odborih. Zakon je uzakonil enotni sistem in takšno organizacijo ljudskih odborov, kakor se je pokazala v praksi med vojno in po vojni kot najboljša in je zato pomenil velik korak naprej v graditvi nove demokratske oblasti in našega državnega aparata. Njegov namen je bil nadaljnja okrepitev in razvoj ljudskih odborov kot osnovnih organov državne oblasti nastalih med osvobodilno borbo zoper fašizem in reakcijo in polna izgraditev državne organizacije na načelih Ustave.

Razvijajoč ustavna načela o ljudski oblasti je zakon obeležil pojem ljudskih odborov: ljudski odbori so organi državne oblasti, po katerih ljudstvo izvršuje ljudsko oblast v upravno-teritorialnih enotah. Ljudski odbori so v svojem območju najvišji organi državne oblasti v zadevah lokalnega značaja, uresničujejo pa v svojem območju tudi naloge splošnega značaja. Oni so predstavniški organi, izvoljeni na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice s tajnim glasovanjem. V mejah svoje pristojnosti izdajajo splošne predpise. Vse pravice, ki pripadajo ljudskemu odboru, jih izvršujejo neposredno (na svojih zasedanjih) ali pa po svojih organih (izvršilnih odborih) in ustanovah.

Ljudski odbori so organi ljudske volje, zato se morajo pri izvrševanju svojih lokalnih in splošnih nalog opirati na pobudo in široko udeležbo ljudskih množic. Člani ljudskega odbora so odgovorni za svoje delo svojim volivcem, katerim so dolžni polagati obračun o svojem delu. Volivci imajo pravico, da odpokličejo ljudski odbor ali poedinega njegovega člana, še pred potekom časa, za katerega je bil izvoljen.

To so glavna načela, ki jih je določil novi zakon in po katerih so bili v tistem času zgrajeni ljudski odbori. Po teh načelih se je gradil tudi Mestni ljudski odbor v Ljubljani.

Novi zakon je stopil v veljavo 27. junija 1946. leta. Dne 29. junija pa je bilo redno zasedanje Mestnega ljudskega odbora Ljubljane. Na tem zasedanju je bil sprejet sklep o reorganizaciji Izvršilnega odbora MLO in njegovih oddelkov, kakor jo je določal novi zakon. Mestna skupščina je tudi prvič sprejela letni proračun in je bil s tem storjen nadaljnji korak za nadaljnjo urejeno delo našega mestnega oblastvenega organa.

V duhu določil novega zakona in na podlagi sklepa o reorganizaciji se je nato izvršila sprememba notranje organizacijske strukture Izvršilnega odbora. V naslednjih mesecih so bili pri Izvršilnem odboru ustanovljeni nekateri novi oddelki, ki jih doslej še ni imel. V jeseni 1946. leta so bili pri izvršilnem odboru organizirani tile oddelki: oddelek za obče posle, oddelek za finance, oddelek za trgovino in preskrbo, oddelek za kmetijstvo in gozdarstvo, industrijsko-obrtni oddelek, oddelek za gradnje, oddelek za prosveto, oddelek za socialno skrbstvo in ljudsko zdravstvo, oddelek za komunalno gospodarstvo, oddelek za delovne odnose, oddelek za stanovanjske zadeve, oddelek za notranje zadeve in planska komisija.

V skladu s predpisi novega zakona so načelovali oddelkom člani Izvršilnega odbora kot *poverjeniki* za posamezne upravne panoge (prej načelniki oddelkov). Bivši pomočniki načelnikov pa so postali pomočniki poverjenikov in jih je Izvršilni odbor postavljaj iz vrst uslužbencev. Planski komisiji je načeloval predsednik, ki je bil član Izvršilnega odbora, v pomoč pa mu je bil podpredsednik, ki je bil postavljen izmed uslužbencev. V oktobru 1946. leta je pričela poslovati planska komisija in od tedaj je prešel Mestni ljudski odbor na sistem planskega gospodarstva.

Izmed naštetih oddelkov ni imel v začetku svojega posebnega poverjenika oddelek za obče posle, ki je spadal pod neposredno vodstvo tajnika. V začetku julija 1947. leta pa

Organizacijska shema Mestnega ljudskega odbora Ljubljane v oktobru 1946. leta

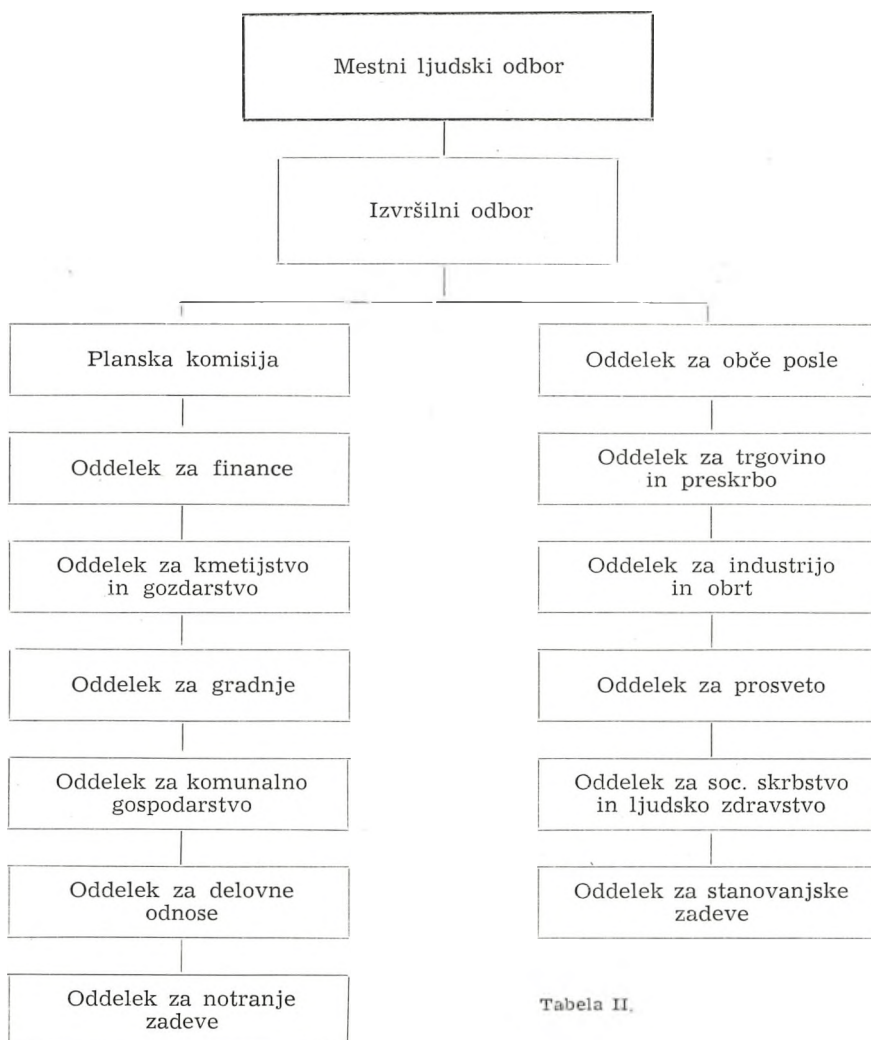

Tabela II.

je prevzel njegovo vodstvo poverjenik, ki je bil obenem tudi drugi tajnik Izvršilnega odbora. Takšno stanje je bilo do konca leta 1947, ko je bil obči oddelek ukinjen in so njegovi odseki prešli neposredno v tajništvo.

Na čelu oddelka za notranje zadeve je bil načelnik, ki ni bil član Izvršilnega odbora. Načelnik oddelka za notranje zadeve je bil neposredno podrejen takratnemu republiškega ministru za notranje zadeve. Načelnik oddelka za notranje zadeve je prisostvoval sejam Izvršilnega odbora, toda le s pravico posvetovalnega glasu. Oddelek za notranje zadeve je izvrševal naloge Mestnega ljudskega odbora in Izvršilnega odbora, toda samo, kolikor ti nalogi niso nasprotovali odredbam ministrstva za notranje zadeve.

Zaradi popolnega prehoda v plansko gospodarstvo pa je Izvršilni odbor v februarju 1947. leta smatral za potrebno, da se osredotoči vse gospodarstvo mesta v enem oddelku,

da bi bili na ta način ustvarjeni pogoji za popolno koordinacijo vseh gospodarskih panog in da bi bilo ustvarjeno enotno vodstvo celotnega gospodarstva. Novi gospodarski oddelek naj bi po takratni zamisli zajel torej vso gospodarsko dejavnost Ljubljane. Po ustanovitvi tega oddelka so bili likvidirani oddelek za trgovino in preskrbo, oddelek za industrijo in obrt, oddelek za kmetijstvo in gozdarstvo, oddelek za gradnje in oddelek za delovne odnose. Vsi našteti likvidirani oddelki so prešli kot odseki v sklop novo ustanovljenega gospodarskega oddelka. Poleg teh odsekov so bili v sklopu tega oddelka še odsek za strokovno šolstvo in odsek za združništvo.

Praksa v naslednjih mesecih pa je pokazala, da je bil gospodarski oddelek preobsežen in zaradi tega premalo operativen, da bi

lahko uspešno izvrševal vse gospodarske posle, ki so jih poprej izvrševali posamezni samostojni oddelki. Najprej se je to pokazalo pri trgovini in preskrbi. Delo v zvezi s trgovino in preskrbo mesta je bilo spričo omejenih živilskih fondov v tistem času tako važno, da so potrebe kmalu izsilile, da se osnuje zopet samostojni oddelk za trgovino in preskrbo s svojim poverjenikom na čelu. Že 21. junija istega leta je bil s sklepom Izvršilnega odbora ponovno vzpostavljen samostojni oddelk za trgovino in preskrbo. Komaj mesec dni za tem pa sta bila iz gospodarskega oddelka izločena in vzpostavljena kot samostojna oddelka obrtno-industrijski oddelk in gradbeno-komunalni oddelk.

Z neprestanim naraščanjem števila mestnih podjetij se je pokazalo, da Uprava mestnih podjetij, ki je bila ustanovljena v marcu 1946. leta, ne bo zmogla voditi več vsa podjetja, posebno še, ker so bila podjetja različne stroke. V marcu 1946. leta je imel Mestni ljudski odbor že svojih prvih 15 podjetij, v novembru istega leta pa že 49 podjetij. Zato so se proti koncu 1946. leta ustanovili dve upravi in sicer Uprava trgovinskih in gostinskih podjetij ter Uprava obrtno-industrijskih podjetij. Ti dve upravi sta vodili podjetje do ustanovitve direktij.

V februarju 1947. leta so bile za vodstvo mestnih podjetij ustanovljene štiri direktije in sicer: Direktija trgovinskih in gostinskih podjetij, Direktija živilskih podjetij, Direktija gradbenih, lesnih in kovinskih podjetij ter Direktija splošnih komunalnih naprav in podjetij. Iz Direktije trgovinskih in gostinskih podjetij sta v juliju 1947. leta nastali dve samostojni direktiji: Direktija trgovinskih in Direktija gostinskih podjetij.

Direkcije so bile operativno-upravni voditelji državnih gospodarskih podjetij, kolikor si določenih poslov ni pridržal Izvršilni odbor. Podrejene so bile neposredno Izvršilnemu odboru, ki je usmerjal njihovo delo. Skrbele so za pravilno organizacijo mestnih podjetij in so izvrševale nadzorstvo nad njihovim poslovanjem. Proučevale so ekonomsko-tehnična vprašanja v podjetjih zaradi racionalnejšega dela in izboljšanja proizvodnje. Direktije so skrbele tudi za medsebojno izmenjavo pridobljenih izkustev v posameznih podjetjih in za uporabo novih delovnih metod. Važna njihova naloga je bila v nadzorovanju izvajanja plana v podjetjih. Pri izvrševanju teh nalog so imele direktije pooblastilo, da odločajo o kakršnokoli odredbi direktorjev podjetij, ki bi nasprotovala zakonskim predpisom in gospodarskim načelom.

Na čelu direktije je bil direktor, ki ga je v odsotnosti nadomeščal pomočnik, ki je bil obenem personalni šef. Direktor je bil za svoje delo odgovoren neposredno Izvršilnemu odboru. Direktorja, pomočnika in strokovne šefe posameznih sektorjev (sektorja za kadre, obratno-tehničnega sektorja, sektorja planiranja in komercialnega sektorja) je postavljala in odstavljala Izvršilni odbor.

Direkcije so za potrebe svojega poslovanja razpolagale z lastnimi finančnimi sredstvi, katere so črpale iz prispevkov podjetij, ki so bile vključene v posamezne direktije, po posebnem ključu, ki ga je določil Izvršilni odbor.

Med te direktije je Izvršilni odbor v 1947. letu razdelil svoja mestna podjetja.

Dne 25. januarja 1947. leta je stopila v veljavo nova upravna razdelitev LR Slovenije in so bila ukinjena okrožja. Mestni ljudski odbor v Ljubljani, čigar oficialni naslov je bil doslej Mestni ljudski odbor za okrožno mesto Ljubljana je takrat v smislu novega zakona dobil nov uradni naziv: Mestni ljudski odbor *glavnega* mesta Ljubljane.

V aprilu 1947. leta je bila izvedena nova upravno-teritorialna razdelitev Ljubljane, dasi takrat še ni bil spremenjen zakon o upravno-teritorialni razdelitvi LR Slovenije. To upravno razdelitev mesta je izvedel Mestni ljudski odbor. Vzpostavljeni so bili štirje rajoni in sicer: rajon Center, rajon Bežigrad-Šiška, rajon Moste in rajon Rakovnik-Vič ter trije kraji in sicer: Polje, Šentvid in Ježica. Ukinjene pa so bile mestne četrti, na katere je bila Ljubljana razdeljena od junija 1945. leta. Od aprila 1947. leta smo imeli v našem mestu kot najnižje organe oblasti štiri *rajonske* ljudske odbore in tri *krajevne* ljudske odbore. Krajevni ljudski odbori so bili formirani v obrobni delih mesta glede na poseben kmečki značaj teh predelov, bili pa so v sklopu mesta vezani na Mestni ljudski odbor.

To upravno razdelitev je ljudska skupščina LRS naknadno sprejela v Zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije, ki ga je izdala 23. februarja 1948. leta.

Kakšni so bili razlogi za ukinitve mestnih četrti in za vzpostavitev rajonov in krajev? Mestne četrti so bile premajhne teritorialne enote in zato četrtni ljudski odbori niso imeli pogojev, da bi si lahko ustvarili solidno gospodarsko bazo in s tem svojo samostojnost. Četrtni odbori niso imeli svojega proračuna, ampak so dobivali za svoje administrativne izdatke letno dotacijo od Mestnega ljudskega odbora. V takih okoliščinah so bili četrtni

Organizacijska shema Mestnega ljudskega odbora Ljubljane v februarju 1947. leta

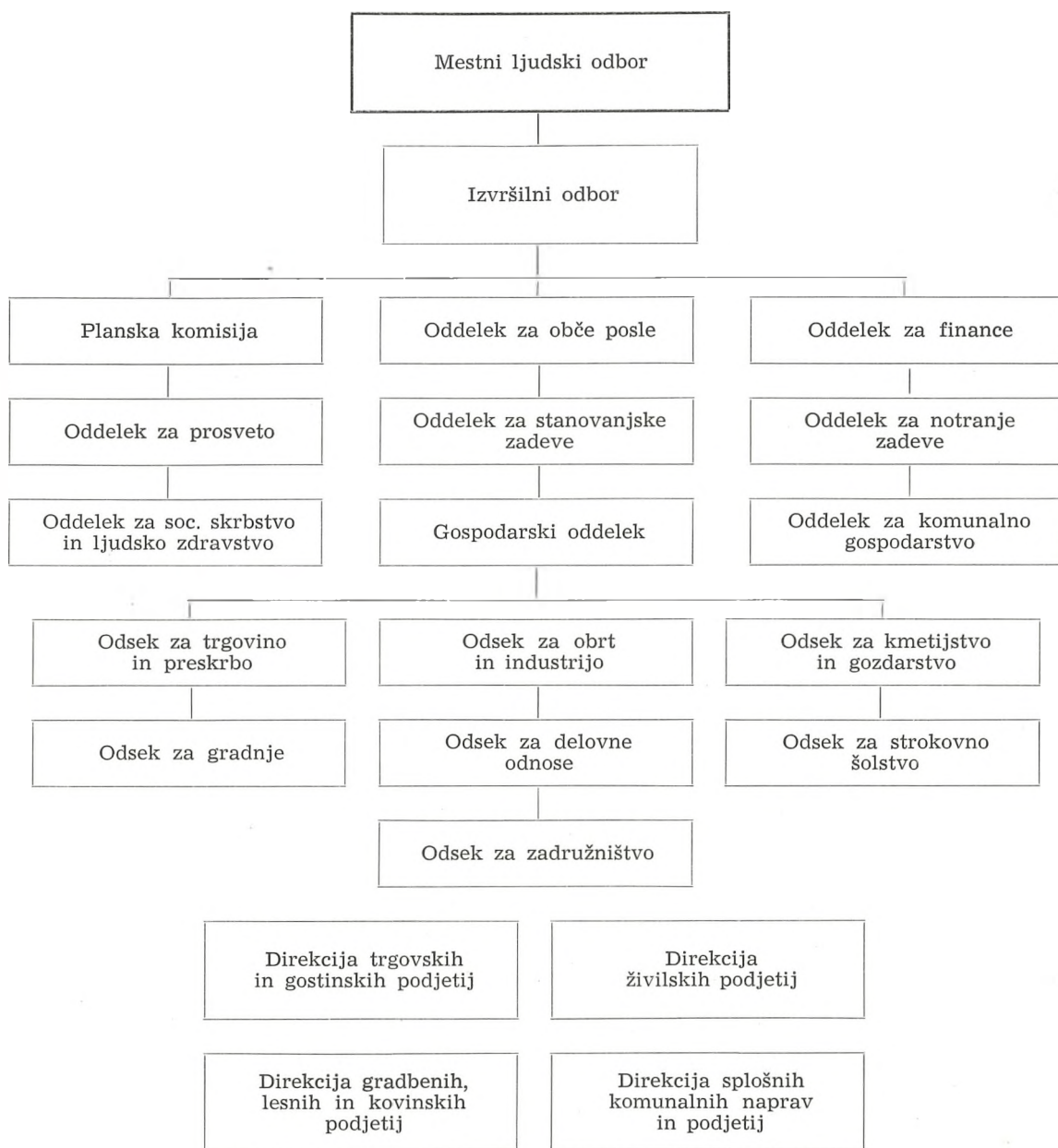

Tabela III.

odbori le nekake podružnice Mestnega ljudskega odbora, ki so delali po njegovih nalogih. Njihov upravni aparat je bil nerazvit in nesamostojen. Večkrat se je dogajalo, da so marsikakšno nalogo oblastvenega značaja izvršili mimo njih terenski odbori OF, kar ni bilo več v skladu z načelom ločitve državnih oblastvenih organov od političnih organov. Zato lahko rečemo, da so bili četrti ljudski odbori sicer demokratični po svoji obliki, ne pa tudi po svoji vsebini. Njihova nesamostojnost jim je jemala značaj organov oblasti.

Z vzpostavitev teritorialno obsežnejših rajonov in močnejših rajonskih ljudskih odborov se je hotela doseči resnična decentralizacija ter konsolidacija osnovnih oblastvenih organov v Ljubljani. Samostojnost rajonskih ljudskih odborov pa bi bila lahko dosežena edino s tem, da bi jim bila zagotovljena materialna podlaga. Treba jim je bilo torej zaupati tudi gospodarske naloge. Zato jim je Mestni ljudski odbor postopoma odstopal posamezna podjetja. Pri tem je Mestni ljudski odbor vodil takšno politiko, da je rajonskim

Upravna razdelitev 1947

odborom dajal predvsem obrtna in uslužnostna, pa tudi druga manjša podjetja, za katera je smatral, da jih bodo rajonski odbori lahko vodili in dalje razvijali.

Novi rajoni so v glavnem nastali na podlagi združevanja bivših četrti. Rajon Center je obsegal staro četrt Center in četrt Tabor z gotovimi korekturami; rajon Bežigrad-Šiška je obsegal obe stari četrti Bežigrad in Šiško; rajon Moste je obsegal staro četrt Moste in del bivših četrti Bežigrad in Tabor; rajon Rakovnik-Vič pa je obsegal staro četrt Rakovnik, četrt Vič in del četrti Center. Kraji Ježica, Šentvid in Polje pa so obdržali meje bivših istoimenskih četrti, z izjemo Ježice, katere teritorij se je nekoliko povečal.

Novi rajonski ljudski odbori so se konstituirali izmed članov bivših četrtnih ljudskih odborov na ta način, da so se ustrezni četrtni ljudski odbori združili v en rajonski ljudski odbor. V takšni obliki in zasedbi so ostali rajonski in krajevni ljudski odbori do novih volitev, ki so bile 30. novembra 1947. leta.

Na novembrskih volitvah v rajonske in krajevne ljudske odbore na področju našega mesta je skupno glasovalo 76.352 volivcev ali 99,07 %. Za kandidate OF je glasovalo 97,30 %, za skrinjico brez liste 2,70 %. Skupno je bilo izvoljenih 298 odbornikov, in sicer: v RLO Center 60, v RLO Bežigrad-Šiška 52, v RLO Moste 40, v RLO Rakovnik-Vič 53, v KLO Ježica 28, v KLO Polje 33 in v KLO Šentvid 32 odbornikov. Med 298 odborniki je bilo izvoljenih 111 delavcev in 24 kmetov, ostali so bili intelektualci in drugi poklici. Med odborniki je bilo izvoljenih 50 žena.

Komaj štiri mesece nato — dne 21. marca 1948. leta — so se vršile volitve v Mestni ljudski odbor Ljubljane. Te volitve so pomenile nadaljnjo krepitev avtoritete ljudske

oblasti v našem mestu. Ljubljancani so z zrelim nastopanjem na predvolilnih zborovanjih dokazali, da imajo jasno predstavbo in živo zanimanje za naloge novega Mestnega ljudskega odbora. Mnogo je bilo predlogov in nasvetov za izboljšanje gospodarjenja, pa tudi dosti konstruktivne kritike. S svojo udeležbo na volitvah je ljubljansko prebivalstvo manifestiralo svojo voljo, da hoče graditi svojo delovno skupnost in ustvarjati pogoje za socializem.

Ljubljana je bila razdeljena na 120 volilnih enot. V vsaki volilni enoti je moral biti izvoljen po en kandidat. Da je bila volivcem dana možnost izbiranja, sta bila v volilnih enotah postavljena tudi po dva ali celo po več kandidatov. Na volitvah je od 76.726 volilnih upravičencev volilo 75.818 volivcev (98,81 %). Za kandidate OF je bilo oddanih 74.201 glas (97,87 %). V skrinjico brez liste je bilo oddanih 1.617 glasov (2,13 %).

V novi Mestni ljudski odbor je bilo izvoljenih 120 ljudskih odbornikov, od teh je bilo 12 žena. Novo izvoljeni Mestni ljudski odbor je imel 56 ljudskih odbornikov več kot stari.

Novo izvoljeni ljudski odbor se je sestel na prvo redno zasedanje dne 9. aprila 1948. leta in je iz svoje srede izvolil 18-članski Izvršilni odbor, ki so ga sestavljali predsednik, trije podpredsedniki, tajnik in 13 poverjenikov. Vsi člani Izvršilnega odbora so bili odslej polno zaposleni in so prejeli za svoje delo mesečne nagrade. Predsednik Izvršilnega odbora je bil istočasno sekretar Mestnega komiteja KPS. S tem je bilo v eni osebi združeno vodstvo mestnega organa oblasti in mestne partijske organizacije.

Po teh volitvah je nastopila druga mandatna doba Mestnega ljudskega odbora.

Za neposredno vodstvo posameznih upravnih panog so bila pri Izvršilnem odboru organizirana namesto dotedanjih oddelkov *poverjeništv*. Prejšnji oddelki so imeli pretežno administrativno-regulativne naloge in njihova organizacijska oblika ni več ustrezala potrebam in sistemu dela v tedanjem času. Poverjeništv pa so bila širše organizacijske enote, ki so odgovarjale takratnemu načinu dela, ko je Izvršilni odbor izvrševal gospodarsko-organizacijske funkcije in je neposredno vodil vedno bolj razvijajoče se mestno gospodarstvo.

Od tega zasedanja dalje so bile pri Izvršilnem odboru naslednje organizacijske enote: planska komisija, poverjeništv za personalne posle, poverjeništv za industrijo in obrt, poverjeništv za trgovino in preskrbo, poverjeništv za komunalno gospodarjenje, pover-

Organizacijska shema Mestnega ljudskega odbora Ljubljane v maju 1948. leta

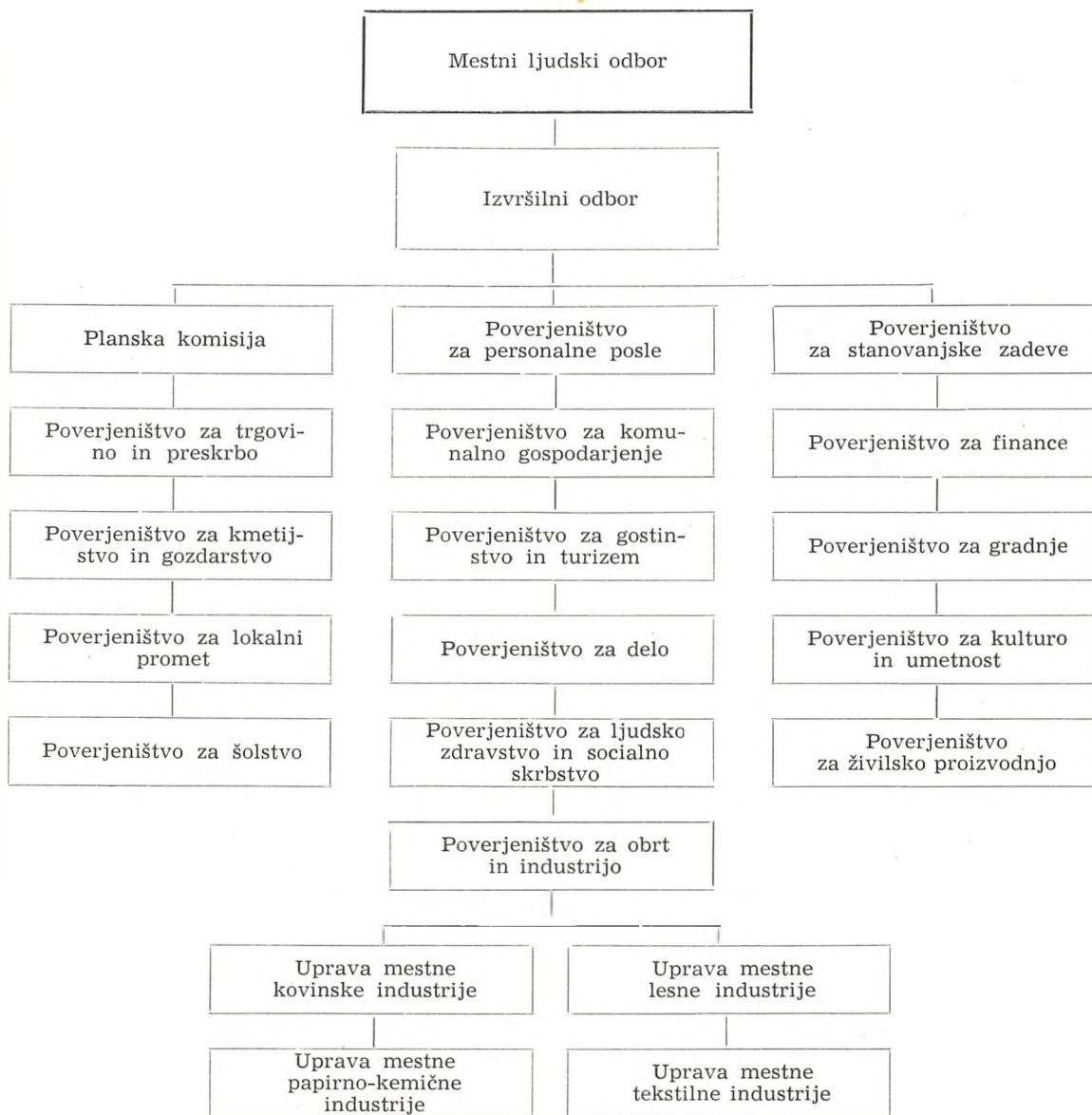

Tabela IV.

jeništvo za finance, poverjeništvo za kmetijstvo in gozdarstvo, poverjeništvo za gostinstvo in turizem, poverjeništvo za gradnje, poverjeništvo za lokalni promet, poverjeništvo za delo, poverjeništvo za šolstvo, poverjeništvo za ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo in poverjeništvo za stanovanjske zadeve.

Novo izvoljeni Izvršilni odbor se je dne 7. maja 1948. leta preselil iz starega Magistrata v Kresijo, kjer je bil od takrat dalje njegov sedež.

V aprilu 1948. leta sta bila dva važna dogodka, ki sta vplivala na delo in notranjo

organizacijo Mestnega ljudskega odbora. Te ga meseca je bil namreč sprejet Petletni plan razvoja mesta Ljubljane in izvršila se je druga nacionalizacija privatnih industrijskih podjetij. Niti dva meseca pozneje za tem se je izvršila likvidacija privatne trgovine. V zvezi s tem je Mestni ljudski odbor prevzel pod svoje vodstvo 65 nacionaliziranih gospodarskih podjetij različnih strok, 9 skladišč, 11 velikih vinskih kleti in 390 trgovin. Treba je bilo poskrbeti, da so podjetja in drugi obrati lahko nemoteno nadalje poslovali. S prevzemom nacionaliziranih podjetij pa so narasle gospodarske naloge v takšnem

obsegu, da je bilo treba zvišati število članov Izvršilnega odbora. Veliko število podjetij, ki so z nacionalizacijo prešla v sklop poverjeništa za industrijo in obrt, pa je terjalo, da se iz tega poverjeništa izločijo vsa podjetja živilske stroke. Za vodstvo teh podjetij je bilo v mesecu maju osnovano novo poverjenišvo za živilsko proizvodnjo. V sklopu poverjeništa za industrijo in obrt pa so bile formirane za operativno vodstvo posameznih podjetij sorodne panoge štiri uprave: Uprava mestne kovinske industrije, Uprava mestne lesne industrije, Uprava mestne papirno-kemične industrije in Uprava mestne tekstilne industrije. Nacionalizirana gradbena podjetja pa so bila vključena neposredno pod vodstvo Poverjeništa za gradnje.

V začetku je vodil Poverjenišvo pa personalne zadeve in Poverjenišvo za ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo en poverjenik. Z rastočimi nalogami pa se je pokazalo, da en poverjenik ne zmore tega dela in je bil izvoljen za vodstvo Poverjeništa za personalne zadeve drug poverjenik. Izvršilni odbor se je konec maja povečal za dva poverjenika in je štel 20 članov. V decembru 1948. leta pa sta bila izvoljena še dva poverjenika. Izvedla sta tudi ločitev Poverjeništa za ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo v dva samostojna poverjeništa. V decembru 1948. leta je bila osnovana pri Mestnem ljudskem odboru tudi Kontrolna komisija, v začetku junija 1949. leta pa še Poverjenišvo za državne nabave.

Neprestano ojačevanje Izvršilnega odbora z večanjem števila plačanih poverjenikov je bila posledica takratnih družbenoekonomskih odnosov, ki so zahtevali administrativno vodstvo gospodarstva. Takšen način pa je seveda zahteval močan upravni aparat.

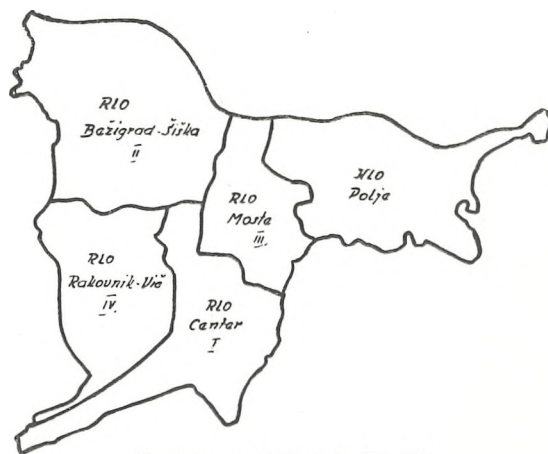
Ni naša naloga, da na tem mestu ocenjujemo delo, ki ga je opravil Mestni ljudski odbor po drugi nacionalizaciji industrijskih podjetij in po likvidaciji privatne trgovine. Ugotovimo pa lahko, da je Mestni ljudski odbor Ljubljane v tem letu, kljub gospodarskim težavam, ki so nastale po znani resoluciji Informbiroja, opravil ogromno in težko delo pri nadaljnji krepitvi in razvijanju mestnega gospodarstva. Pri tem delu pa je bil deležen velike pomoči od delovnih ljudi Ljubljane. V to dobo spada mnogo novih pobud za razširitev lokalne proizvodnje z lastnimi sredstvi ter ogromen razmah prostovoljnega dela in mladinskih akcij. Vse to je zgovorno pričalo, da so delovni ljudje našega mesta razumeli takratni položaj. Zato je ob podpori delovnih ljudi Ljubljane Mestni ljudski odbor

lahko premagal vse težave in ovire pri izpolnjevanju takratnih planskih gospodarskih nalog.

Dne 1. marca 1949. leta se je izvedla nova upravna razdelitev Ljubljane. Z zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LR Slovenije je bila Ljubljana razdeljena na štiri mestne rajone in kraj Polje. Rajoni so bili odslej označeni le z rimskimi številkami (I., II., III. in IV. rajon).

Zakaj je prišlo do nove upravne razdelitve Ljubljane? Nova razdelitev naj bi bila podlaga za postopno likvidacijo razlik med mestvom in vasjo oziroma med mestnim centrom in predmestjem. S tem naj bi bili ustvarjeni pogoji za kasnejšo povezavo mestnega središča s perifernimi deli, ki naj bi na ta način dobili možnost hitrejšega razvoja v vseh pogledih. Zato se je spremenil obseg bivšega rajona Center, v čigar sklop sta prišla tudi Rudnik in Črna vas, rajon IV pa je prevzel ves predel bivšega rajona Center zahodno od Titove ceste. Znatno se je povečal bivši rajon Bežigrad-Šiška (sedaj II. rajon), kateremu sta se priključila kraja Ježica in Šentvid, ki sta bila ukinjena kot samostojni upravno-teritorialni enoti. Takšno razdelitev mesta so omogočale dobre prometne zveze med mestnim središčem in Ježico ter Šentvidom ter nagli razvoj mesta v smeri teh krajev. Kraj Polje, ki je od mestnega središča najbolj oddaljen ter je imel najbolj slabe prometne zveze z mestom, pa je ostal kot samostojen kraj do 25. oktobra 1949. leta. Takrat je bil ukinjen na željo tamkajšnih prebivalcev in preimovan v V. rajon. Konec oktobra 1949. leta je bila Ljubljana torej razdeljena na pet rajonov.

Rajonski ljudski odbori so pričeli poslovati po novi upravni razdelitvi dne 6. marca 1949. leta. V zvezi s to novo upravno razdelitvijo

Upravna razdelitev 1. III. 1949

mesta so se vršile dne 24. aprila 1949. leta dopolnilne volitve v nove rajonske ljudske odbore, ki so bili odslej številčno močnejši.

V maju 1949 leta, so bile v Sloveniji ustanovljene kot upravne enote oblasti z oblastnimi ljudskimi odbori. Ljubljana kot glavno mesto LR Slovenije je bila izločena iz oblasti

kot posebna upravna enota. Mestni ljudski odbor Ljubljane je dobil rang oblastnega ljudskega odbora, rajonski ljudski odbori pa so dobili mešano pristojnost okrajnih in krajevnih ljudskih odborov. Ta mešana pristojnost je bila posledica specifičnih razmer v našem mestu.

(Se nadaljuje)

URBANISTIČNA PROBLEMATIKA VELENJA

(K sliki na ovitku)

AVGUST JERIHA

Velenje je mesto, na katerega smo danes lahko upravičeno ponosni. Ne morda toliko zaradi njegove urejenosti, snage in smiselne zazidave, temveč predvsem zaradi tega, ker je zrcalo požrtvovalnosti, borbenosti in iniciative kolektiva, iz katerega to Velenje raste. Mnogo je bilo že o njem napisanega, dobrega in slabega, z dobrim namenom ali nevoščljivostjo, pa vendar največkrat ne tisto, kar Velenje v bistvu je. Analize so se delale iz raznih zornih kotov, na žalost pa večina med njimi izhaja in se opira na velenjske fasade, rože in ulice. Zelo malo jih pa je, ki izhajajo iz človeka, iz ljudi, ki so prišli v ta kraj, da si tu ustvarijo svoj nov dom, svojo lepšo bodočnost. Pri rudarskem delu lepšo bodočnost? — Da, z rudarskim delom lepšo!

Ni namen tega sestavka pretiravati težave rudarskega poklica, poklica, ki prinaša večno negotovost, težko in nevarno delo, poklicne bolezni... Pa vendar je to treba omeniti, ker samo tisti, ki to delo pozna in razume rudarja, razume tudi Velenje. Ker sta oba — rudar in mesto — eno.

Zakaj in kje je pravzaprav mesto nastalo, katera so bila vodila, da danes daje tak videz, in kateri so bili in so še problemi, ki ta nastanek pa tudi nadaljnji razvoj spremljajo?

Temelj, da se tu ljudje naseljujejo, dajejo bogate zaloge lignita, ki leže v srcu Šaleške doline. Premogovna kadunja se razteza od Šmartnega pri Velenju preko Šoštanja do Topolšice in je okoli 10 km dolga ter 1,8 km široka. Največja doslej ugotovljena debelina lignitnega sloja znaša 141 metrov. Zaloge velenjske kadunje nad 600 milijonov ton lignita zadoščajo za več generacij rudarjev.

Pred drugo svetovno vojno in med njo se je ta premog slabo izkoriščal. Največja letna proizvodnja ni presegla 300.000 ton. Šele po vojni se z razvojem industrije pričenjajo odpirati perspektive velenjskemu lignitu.

Prvotni program, 1,5 milijona ton letne proizvodnje, je že med svojim izvajanjem pokazal, da ne bo zadostil potrebam. Drugi program in na njem sloneča izgradnja in sedanja proizvodnja temelji na letni proizvodnji 3 milijonov ton lignita. Pa vendar, komaj je bila dosežena ta kapaciteta, že potrebe nujno narekujejo nadaljnjo razširitev in sicer na 6,5 milijona ton letno. Potrebe slovenskega gospodarstva in racionalnejše izkoriščanje narekujejo, da se bo zgradil plinovod in ob njem delna kemijska predelava.

To so temelji za rast današnjega naselja. Vzporedno s tem se je razvijala industrija, ki zaposluje tudi žensko delovno silo, razvile so se šole, trgovine itd.

Skupno bo v teh napravah (brez Šoštanja) zaposlenih ca. 9000 ljudi, že danes pa jih je približno 6000. Pri tem velja zapisati, da je šlo celotno prebivalstvo Velenja po drugi vojni približno 500 ljudi.

V rudniku so našli zaposlitev ljudje iz vseh krajev Jugoslavije, povečini seveda iz Slovenije. Zanimiv je o heterogenosti prebivalcev Velenja podatek, da se proračunski prispevek od osebnega dohodka odvaja v 64 občin, čeprav je več kot polovica zaposlenih v Velenju že stalno naseljena v mestu. Ljudje so prihajali iz zasavskih revirjev, s Kozjaka, iz Dolenjske, s Pohorja, iz okolice Ptuja itd. Vsak s svojimi navadami in znanjem. Tudi danes se nabirajo iz istih krajev. Seveda so problemi današnjih priseljencev drugačni od tistih, ki so prihajali prvi in so orali ledino. Vendar o tem kasneje.

Za boljše razumevanje še en podatek, ki zgovorno priča o težavah rudarskega poklica, da je bilo v letu 1964 treba sprejeti 8 delavcev, da je eden izmed njih ostal.

Moramo se povrniti k proizvodnji, da bi problematiko lažje razumeli. Da bi se zagotovila proizvodnja v že navedenih količinah in

ob primerni ceni, je bilo treba izvesti takšno organizacijo in takšno produktivnost, ki oboje omogočata. Ne bi tu naštevati vseh konfliktov, ki so proces proizvodnje spremljali, omeniti moramo le to, da je i organizaciji i produktivnosti kos le strokovno in splošno izobražen rudar. Odkopni učinki ca. 12 ton na moža, jamski pa okrog 5 ton, uvrščajo rudnik Velenje med najproduktivnejše premogovnike svoje vrste na svetu.

Rudnik je tudi sam ukrenil vse potrebno, da takšno delo omogoči. Letno obiskuje tečaje nad tretjino kolektiva, zaslužki so v ozki povezavi z učinki in ekonomičnostjo, delovni pogoji se v okviru danih možnosti izboljšujejo, seveda pa to še zdaleč ni vse. Važno je tudi delavčevo počutje v prostem času, njegov odmor, kulturno razvedrilo in še vse drugo, kar k temu spada. Preden preidemo h konkretni urbanizaciji mesta, samo še to, da je v Šaleški dolini zelo malo prostora za gradnjo naselja, ker večina prostora leži na velikih slojih premoga. To dejstvo je namreč važno zato, da bomo razumeli, zakaj se gradi bolj v višino kot v širino, kar tisti, ki problematike ne pozna, Velenju zelo zameri.

Prvotna zamisel o zazidavi Velenja je slo-nela na zastarelem pojmovanju rudarja: pol rudarja — pol kmeta z obvezno kozo in prašičkom. Sledovi te zamisli so v »provizorijih« še vedno vidni. V tem času so velenjski rudarji že v glavnem izvojevali bitko s samim seboj. Že so spoznali, da se v svojem interesu lahko in morajo angažirati samo v osnovnem poklicu. Nič lažja, včasih pa še težja je bila bitka navzven, ki se je zrcalila ravno v tem, kakšno naj bo stanovanje za rudarja. Ker je bila bitka navznoter dobljena, ni nič čudnega, da je dobival čedalje večjo vlogo urbanista kolektiv sam, na čelu z direktorjem, saj je poklicnim urbanistom - projektantom in še marsikateremu drugemu bil ta »novi rudar« in njegova potreba docela tuja. Začelo se je, kot že rečeno, pri stanovanjih. Splošno prepričanje projektantov, da rudar v sodobnem stanovanju ne bo znal živeti, je bilo kmalu razbito. Nadaljevalo se je pri tem, da se je zahtevala »zbita« (strnjena) gradnja (za ohranitev proletarske miselnosti!), za razliko od tega, kar je zahteval kolektiv, da se da vsaki hiši dovolj sonca in prostora, ker je »zbitega« v jami dovolj.

Zakaj kulturni dom, delavska univerza in delavski klub je bil naslednji problem, ob katerem se je izoblikoval zazidalni in urbanistični koncept Velenja. »Zakaj«, »ne tako« in podobne izjave so spremljale ves razvoj Velenja in ga spremljajo tudi danes. »Zakaj

stolpnica v centru, hiša, 'zaslužnega moža' na samem, otroško igrišče onstran ceste, reprezentančna zgradba in podobno«, se sprašuje eden od arhitektov v RTV oddaji. Da, zakaj?! Ko je pa Velenje le rudarsko mesto! Pusto in prazno in na »velikem trgu« je bil v času snemanja le en človek. Spretnost in zanesenost ranžiranja je morala biti res čudovita ali pa je bila morda celo preračunana.

Vendar pa pustimo to problematiko ob strani. Kljub temu, da je težko mimo nje, posebno ko nastopa tako »strokovno« in avtoritativno. Velenje stoji, stoji ne kot spomenik, temveč, kot je dejal naš maršal ob obisku Hruščova, kot rezultat truda in znoja v korist socialističnega delovnega človeka.

Sami se predobro zavedamo še mnogih pomanjkljivosti, ki jih mesto ima, v bistvu pa sodimo, da je interesom Velenjčanov ter potrebam rudarjev blizu in da živimo z njim, zgovorno potrjuje podatek, da je bilo pri urejevanju zelenic, parkov, regulacije in vodovoda opravljenih približno 1,5 milijona prostovoljnih delovnih ur. Sodimo, da je to za ugotavljanje pripadnosti zelo važen podatek. Še mnogo važnejši pa je učinek, ki ga je to delo pustilo na ljudeh.

V Velenju je danes zgrajenih ca. 1400 družinskih in 580 samskih stanovanj. V večini je centralna kurjava in topla voda, kar je za rudarja zelo pomembno. Poseben problem je predstavljal in ga še tudi sedaj, nastanitev samcev. Poskus, ki smo ga napravili, se je zelo obnesel in verjetno bomo gradili samska stanovanja v tem smislu naprej. Gre namreč za to, da živi samec ločeno življenje, pa če gre za manj ali bolj komfortna stanovanja. Tak način življenja ima gotovo svoje posledice, zakaj, ko si išče družbo, jo ponavadi najde le v gostiščih. To samo po sebi ne bi predstavljalo nikakršnega problema, če ne bi obstajalo pravilo.

Poskus je bil v tem, da se je poleg družinskega stanovanja zgradilo 6 garsonjer, tako da samec sedaj stanuje v glavnem z družino, kjer se hrani. Rezultat je zelo ugoden. Najmanjša fluktuacija, hitrejše strokovno izpopolnjevanje, ugoden pa tudi za družino, kjer ti samci bivajo, saj si žene s kuhanjem, pranjem in pospravljanjem ne sicer dovolj, vendar dokaj dobro zaslužijo. Seveda teh primerov ne gre posploševati; del samcev še vedno rajši živi v samskih domovih in bo zato v bodoče treba razvijati prvi kakor drugi tip gradenj. Problemu samcev je bilo in bo treba tudi v bodoče posvečati veliko pozornost. Samo v kolektivu rudnika jih je ca. 900, v rudarski šoli ca. 1000, poleg tega pa še pri-

blizno 1200 sezonskih gradbenih delavcev. Zato tudi več govora o tem, ker se temu ne moremo ogniti, ko govorimo o Velenju.

Delavski in mladinski klubi so danes splošen pojav v skoraj slehernem mestu. V Velenju obstajajo že več let in so jih v prvih letih večkrat tudi kritizirali, češ, zakaj je zopet to potrebno. Navedli smo že heterogeni sestav prebivalcev Velenja in to, da vsak pri naša v mesto svoje navade. Čimprej jih pritegniti na »interesantne« objekte, je bila ena osnovnih dolžnosti in na ta način so se klubi tudi razvili. V njih je program zelo pester: igranje šaha, gledanje televizije, prirejanje raznih prireditev, predavanj in razstav itd., tako da vsakdo lahko najde v klubih nekaj, kar ga zanima. Pri tem zasledi še nekaj, česar prej ni poznal in njegova navezanost na klub postaja vsak dan večja. Klub mu pokaže pot v Kulturni dom itd.

Skratka, to niso spomeniki, temveč potreba ljudi, ki v Velenju prebivajo. Ugotavljamo celo, da imamo tega mnogo premalo in

da bomo morali temu vprašanju pri nadaljnji urbanizaciji mesta posvetiti še večjo pozornost kot doslej.

Še in še bi se dalo pisati o vsej problematiki, vendar eno, kar smo želeli poudariti, je temeljno: ne ocenjujmo skozi prizmo fasad in ureditev, temveč po potrebah ljudi, ki določne stvari potrebujejo in jih s svojim delom tudi zaslužijo. Tej osnovi je bil in bo tudi v bodoče podrejen urbanizem Velenja, ki se bo seveda v okviru ustvarjenih možnosti tudi reševal.

Izhodišni subjekt velenjskega urbanizma je bil in bo ostal človek, rudar in z njim vsi tisti, ki radi oblikujejo naše rudarsko mesto. To je bil in je še naš program! Od tega programa nismo in ne bomo odstopili, pa naj »nekaterniki« še toliko filozofirajo o spomenikih. Zakaj? Zato, ker vemo, da je ta program program ogromne večine Velenjčanov, ki so že in bodo tudi v bodoče radi in vneto dopolnjevali podobo *svojega Velenja*, se pravi, svoj resnični program skrbi za človeka!

NOVE PODROBNOSTI O PROCESU PROTI 36 KOROŠKIM SLOVENCEM APRILA 1943. LETA

TONE ZORN

Več nadrobnih podatkov o razvoju NOB na področju južne Koroške podaja Hermann Mitteräcker v knjigi *Kampf und Opfer für Österreich* (Wien, 1963). Pri tem se posebej ustavlja ob zločinu nacistične justice, ki je v začetku aprila 1943 sodila 36 koroškim Slovincem iz okolice Sel in Železne Kaple, od katerih jih je 13 obsodila na smrt,¹ ostalih 23 pa na skupaj 103 leta in 9 mesecev ječe. Tej skupini je sledila julija 1943 skupina drugih 45 oseb, tretji skupini tridesetih oseb pa je v drugi polovici avgusta 1943 sodilo dunajsko višje deželno sodišče.

H. Mitteräcker seveda ne podaja celotne podobe in se ob prikazu selskih žrtev omejuje le na podatke iz obtožnice Volksgerichtshofa proti prvi skupini obtoženih. Več drobcev najdemo v knjigi Karla Prušnika, Gamsi na plazu (Ljubljana, 1958), v kateri pisec objavlja tudi odlomek iz obtožnice proti štiri koroškim Slovincem z dne 25. junija 1943, ki skupaj z obsodbo proti 36 Selanom in Kapelčanom lepo prikazuje začetke narodnoosvobodilnega boja na južnem Koroškem, posebej pa vlogo enega izmed pobudnikov protinacističnega boja na Koroškem Ivana Zupanca-

Johana z Obirskega. Tako pravi obtožnica proti štirim Slovincem z dne 25. junija 1943: »... posebno (se je) izkazal Johan Zupanec..., ki je razvil v starem nemškem področju okoli Sel in Obirskega zelo nevarno komunistično razkrojevalno delo. Tako je dosegel, da je znaten del nemškega obmejnega prebivalstva slovenskega pokolenja prevzel prevratniške tendence banditov...« »Konec leta 1942,« nadaljuje obtožnica (točno 11. novembra 1942) »pa je tajni policiji uspelo aretirati nad sto ljudi iz Sel, Obirskega, iz Železne Kaple in okolice, ki so pomagali partizanom ali vsaj vedeli za njihova dejanja.« Med aretiranimi, ki jih omenja obtožnica, pa je tudi tistih 36 ljudi, ki so jih nacisti naslednje leto — skorej na obletnico izselitve koroških Slovencev² kot prve postavili pred Volksgerichtshof.

Obsodba, ki nas tu zanima, zajema prvo skupino obtožencev, tako selske fante, ki so se bili umaknili pred vpoklicem v nemško vojsko, ter sorodnike in znance Ivana Zupanca. Posebno zanimivi so podatki o prvih. Obsodba pravi, da se je umaknilo pred vpoklicem v nemško vojsko dvajset Selanov, nekateri izmed njih že 1939. leta tudi čez mejo,

so se pa po porazu stare Jugoslavije vrnili na Koroško, kjer so se skupaj z drugimi tovariši skrivali v gozdu ali pri kmetih. Rekonstrukcijo življenja selskih fantov je nacistom omogočil dnevnik enega zajetih, Tomaža Olipa. Iz dnevnika in iz izjav obtožencev so nacisti kmalu dobili zaokroženo sliko: tako so izvedeli, da so si fantje zgradili dva skrivna bunkerja, v katerih so prebivali, bili pa so tudi oboroženi.³ Sredi 1942. leta so dobili zvezo z Ivanom Zupancem in gorenjskimi partizani. S pomočjo Janeza Doujaka iz Borovelj so oskrbeli partizane tudi z municijo in drugim orožjem. Za Tomaža Olipa ve obrazložitev obsodbe, da je vodil partizane h gozdarju Urbasu, ki so ga 12. avgusta 1942 tudi justificirali. Čez dva dni nato pa jih je vodil na akcijo h kmetiji Kališe na Šajdi. Tej skupini obsojencev je obtožnica prišela še njihove sorodnike in druge Selane, ki so jim nudili razno pomoč, predvsem v hrani. Za glavni zločin jim je nacistična justica štela, da so skupaj z gorenjskimi partizani »terorizirali« delovno in bojujoče se ljudstvo, napadali kmetije, nemštvu in rajhu zveste može in so s tem nasprotovali novi ureditvi Evrope. Obsodba posebej opozarja na vlogo Ivana Zupanca in Kapelčana Franca Weinzirla, ki sta opominjala prebivalstvo, da mu preti izselitev in da se mora združiti in boriti proti nacizmu.

Obrazložitev obsodbe posebej poudarja, da obtoženi niso javili oblastem zvez s partizani in selskimi fanti. Volksgerichtshof je tako obsodil Uršulo Olip, kljub temu, da je bila, kot piše obsodba, »šibka in sestradena ženska« in je bila tik pred porodom osmega otroka, na dve leti ječe. Njena krivda je bila po obtožnici v tem, da je enkrat prenočila neznano dekle partizanko, drugič pa da je dala hrano nečaku Tomažu Olipu. Sodišče je obsodilo na smrt Tomaža Olipa, Jakoba Oražeta, Ivana Dovjaka, Franca Gregoriča, Franca Pristovnika, Florjana Keliha, Jerneja Oražeta, Janeza Oražeta, Urha Keliha, Franca Weinzirla, Jurija Pasterka, Miho Zupanca in Marijo Olip.⁴ Drugi obtoženci pa so prejeli kazni od 2 do 12 let, le ena obtoženka je dobila 9 mesecev zapora: Jernej Vošinc je bil obsojen na 12 let zapora, Jože Olip na 10, Sabina Ogris na 8, Olga Kelih na 5, Katarina Pristovnik na 5, Marija Linasi na 4, Justina Jug na 5, Ana Oraže na 5, Uršula Weinzirl na 3, Katarina Pasterk na 3, Alojz Lušin na 7, Anton Golob na 6, Ivan Smolnik na 4, Mihael Tonitz na 3, Tomaž Olip vulgo Jereb na 8, Uršula Olip na 2 in Jernej Eržen na 3 leta. Za čas trajanja kazni so izgubili tudi državljske pravice, le Jerneju Vošincu je bila kazen zni-

žana na 10 let. Od ostalih obtožencev je prejela Zora Jug 2 leti zapora, Janez Holzmann, Marija Ogris in Marija Pristovnik enako kazen, Vida Jug pa devet mesecev zapora.⁵

Zasliševanje prve skupine obtožencev se je pričelo na celovškem gestapu okoli novega leta 1943. Potekalo je po nemških pravnih predpisih, pri čemer so se žilovke po besedah Antona Jelena »uporabljale pri vseh v največji meri«. Obtožnice so obtoženci prejeli tik pred sodno obravnavo. Antonu Jelenu, takrat pripravniku na celovškem sodišču, se je posrečilo dobiti privoljenje komandanta zaporniškega trakta, da je razložil ljudem obtožnice, ki jih večina niti ni razumela. V izjavi dr. Felaherju 1945. leta se je spominjal, da večina zapornikov ni niti slutila nevarnosti, ki jim je pretila, kajti bili so prepričani, da brez dokazov ni sodbe, še manj pa brez krivde. Ko so zahtevali, da jih preiskovalni sodnik znova zasliši, jih je ta zavrnil, češ da ne utegne. To potrjuje tudi takratna obsojenka Justina Jug.⁶ K pričevanju Antona Jelena dodaja, da je pred razpravo zahtevala od preiskovalnega sodnika ponovni razgovor, vendar ga je ta odklonil ter ji pojasnil, da je že določeno, kako in na koliko bodo obsojeni in da nima smisla iskati olajševalnih okoliščin. Po tej zavrnitvi je Anton Jelen pisal vloge obtožencem, ki pa so šle v koš.

Bili so primeri — priča dalje Anton Jelen, da je obtoženi dobil ob pol deveti uri obtožnico, ob devetih šel pred sodišče, ob pol deseti pa je že bil obsojen na smrt. Sodne obravnave so bile sicer javne, vendar navadni civilisti niso imeli dostopa, pač pa so bili prostori prihranjeni pripadnikom SS in članom nacistične stranke; med temi se je sodnih obravnav udeleževal tudi znani Maier-Kaibitsch (izjava Justine Jug). Sodišče je bilo zelo močno zastraženo — po mnenju Antona Jelena iz bojazni pred partizanskim napadom.

Po prečitaniu obtožnice (mnogi niso dobro razumeli nemški) je predsednik Volksgerichtshofa, zloglasni dr. Roland Freisler izjavljal iz obtoženih priznanje; v dokazovanje ali v kako podrobnost se sodišče ni spuščalo. Obtoženi seveda tudi niso imeli branilcev in sodniki so samo potrjevali kazni, ki jih je bil zahteval tožilec. Po obsodbi so na smrt obsojenim še naznanili, da se bo napravila ex offo pomilostitvena prošnja na firerja in naj le upajo nanj, kajti on je tako dobrega srca, da jim bo verjetno odpustil. Nato so jih vklelili v verige in jih 11. aprila odpeljali na Dunaj v tako imenovane »Köpfierzellen«. Dne 29. aprila 1943 je bila nad njimi izvršena smrtna kazen z obglavljenjem.

OPOMBE

1. Življenjepis in slike trinajst na smrt obsojenih je objavil Slovenski vestnik, Celovec, 4. XI. 1949. — 2. 14. in 15. IV. 1942. — 3. Na ta zeleni kader se nanaša tudi aluzija E. Kardelja vrhovnemu komandantu NOV in POJ Titu z dne 7. X. 1942, da so se na Koroškem razvile neke četice iz samih domačinov, ki so se povezale s štabom I. grupe odredov. (Jesen 1942, Ljubljana 1963, str. 19.) — 4. Herman Miteräcker očitno

napačno prišteva kot štirinajstega na smrt obsojenega tudi Tomaža Olipa p. d. Jereba. — 5. Sodbo in obrazložitev citiram po fotokopiji iz Inštituta za marksizem-leninizem v Berlinu, ki jo hrani IZDG. Na ta dokument me je opozoril tov. Tone Ferenc, ki se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem. — 6. V nadaljnjem sledimo pričevanjem jurista Antona Jelena, kot jih je dne 30. VI. 1945 zabeležil dr. J. Felaher. Pričevanja hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, fasc. 166.

»DOMOVINA« (1867—1869)

BRANKO MARUŠIČ

Od prenehanja mesečnika »Umni gospodar«, ki ga je Andrej Marušič razen zadnjih številčk urejeval za kmetijsko družbo v Gorici, še ni minilo leto dni, ko so »Novice« sporočile, da bo pričel v decembru 1866. leta izhajati pod njegovim uredništvom list, katerega namen bo »ljudstvo slovensko zlasti zahodno, primorsko s pomočjo vsakršnega poduka na viši stopnjo omike povzdigovati, duševno in materialno blagostanje njegovo pospešvati in — bodi — si naravnost, ali po ovinkih, take misli, tacega duha vdihovati mu, da bode vedelo in čutilo, ter veselilo se, da ima v Avstrii domovino slovensko«. ¹ Toda poteči je moral še mesec dni, da je 5. januarja 1867 v Gorici izšla prva številka tednika »Domovina«; kot izdajatelj, lastnik in odgovorni urednik je bil podpisan Andrej Marušič (1828—1898), takrat katehet na nižji gimnaziji v Gorici. Za sabo je imel že dolgoletno dopisniško delovanje v takratnem slovenskem tisku, razen tega je za leposlovno periodiko prispeval od časa do časa kak izviren članek. V sredini 1863. leta je pričel urejevati »Umnega gospodarja«, ki je bil izključno namenjen zadevam izdajatelja, vendar se je Marušiču posrečila v listu tudi kakšna popestritev političnega značaja. Njegovo urejevanje je zato naletelo na oster odmev pri italijanskih članih družbe. Zadnje štiri številke tega lista imajo podpisanega kot izdajatelja in odgovornega urednika Marušiča, ki je na tem mestu vztrajal do konca leta 1865. ² Intrige goriških Italijanov so preprečile nadaljnje izhajanje in »Novice« so obžalovale »Gospodarjev« konec. ³

Upoštevali dejstvo, da je Andrej Marušič izhajal iz kroga sodelavcev »Novic«, »Zgodnje Danice« in »Šolskega Prijatelja«, in da je pripadal tisti generaciji, »ki se po sporadičnih početnih svobodomiselnih težnjah glede na

primitivne potrebe naroda in glede na večino duhovniškega sodelništva obdâ s trdnim oklepom svetovnonazorsko konservativne, družabno patriarhalne in umetnostno utilitarne ter narodno prebujeno ideologije« ⁴ in ki jo poznamo pod krajšo oznako »staroslovenci«, potem lahko trdimo, da je njegov tednik »Domovina« slonel na ideološko-programskih načelih, ki so označevala Bleiweisove »Novice«. Marušič je bil Bleiweisov politični učenec in oboževalec, bil je njegov zvesti eksponent na Goriškem, »Domovina« pa nekakšna ekspozitura »Novic« na Primorskem. Pisal je pod egido Bleiweisove avtoritete, včasih pa je njegovo pisanje še celo ostrejši odklon od konservativne smeri »Novic«. Sicer je bil ob začetku izhajanja »Domovine« dovolj opažena politična osebnost tudi v slovenskem okviru, toda njegovo delovno torišče je zajemalo predvsem Goriško in je kot eden najvidnejših slovenskih političnih delavcev na tem področju zastavil svoje udejstvovanje v smislu premis Bleiweisovega kroga. Njegova politika zmernosti, duha sprave in prijaznosti ter naslanjanja na vladne osebe je dajala listu podobo, obenem pa je prav v tistem času naletela na prva negodovanja bojevitije usmerjenih krogov, ki so se pričeli proti splošni usmeritvi slovenskih prvakov pojavljati tudi na Goriškem. Goriško je bilo takrat sicer v manjšem časovnem zastanku za razvojem splošne slovenske politike, toda nastop mladoslovensko usmerjenih politikov v letih 1867—1868 je ta zastoj zmanjšal, zlasti po uspehih taborskega gibanja (tabor pri Šempasu 1868). Določil je političnim razmeram smer, kar je privedlo do avantgardističnega nastopa leta 1870, ko so goriški Slovenci za deželnozborske volitve izbirali mlado- in staroslovenske kandidate.

»Leto 1867 je bilo za Slovence eno najpomembnejših let, a za Avstrijo je bilo naravnost usodno.«⁵ »dolgo zadržana opozicija proti politiki in kulturno-literarni smeri 'staroslovencev' izbruhne ravno leta 1867.«⁶ Taka je Prijateljeva oznaka splošno avstrijskega in slovenskega političnega stanja v rojstnem letu Marušičeve »Domovine«. Avstrija si je komaj opomogla od porazov 1866. leta, Beust je pripravljala pot dualizmu in negotovo ter oportunistično zadržanje slovenskih državnoborskih poslancev do tega odločilnega posega v notranje in tudi zunanje politično življenje Avstrije je naletelo med Slovenci na hrupen odmev. Dasiravno ni odklonilno stališče mladoslavencev do politične smeri prvakov ob tej priložnosti prvič udarilo na dan, je vendar nastop proti Svetcu pokazal veliko razpoko v navidezno enotnem taboru Slovencev. Posebno vlogo je v notranjepolitičnih razmerah Avstrije odigrala gonja proti konkordatu, pri čemer je tudi takratno slovensko vodstvo imelo določeno vlogo. Za slovenske razmere je značilen pričetek izhajanja »Slovenskega naroda«, ob katerem je prišlo do ločitve političnih duhov, dalje nastop slovenskega liberalizma v taborskem gibanju in agitiranje za zedinjeno Slovenijo, obenem pa so se pričeli kazati že prvi znaki boječe in breznačelne poti slovenskih liberalcev. Za razmere na Goriškem pa je bila znatnega pomena neposredna bližina Italije, na podlagi meje, postavljene leta 1866. V teh razmerah je »Domovina« pričela in po polnih treh letih zaključila svojo življenjsko pot.

»Kaj hočemo z 'Domovino'?« vprašuje urednik v uvodniku oziroma v programu lista, ki ga objavlja prva številka, in obenem odgovarja: »Ljudstvu našemu resnično koristiti. — Izobražencem domačim narpopred hočemo zastava biti, zastava, ktera kaže na eni strani: naprej; na drugi strani: za vero, za dom, za cesarja. Pod to zastavo naj bi se oni, načelniki ljudstva zbirali, in nekako moralno občinsko ali narodno stražo napravili, ki bi med sabo in krog sebe ogenj ljubezni do domovine netila, ji z uma svetlim mečem častna straža bila in jo — branila.« Dalje namerava list poučevati ljudi v državnih in političnih zadevah. Ko bodo ljudje spoznali, da imajo v občini, deželi in državi skupne interese, da so si po rodu in interesih med seboj bratje, da so Slovenci, Avstrijci, takrat bodo vedeli, da imajo domovino, zato je tudi namen lista: »Zavednost tedaj slovensko in avstrijsko v naših ljudeh buditi in v ta namen narpopred domačo inteligencijo disciplinirati, in po njej na ljudstvo delati, to bodi prva

naloga 'Domovinina'.« Nadalje želi list biti jez proti potujčevanju primorskih Slovencev (»In tako delovanje je menda moralno.«), prav to delovanje naj bi bilo listu duša. Obnavnavane bodo verske zadeve, šolstvo, delovanje deželnega odbora, občinske zadeve, kmetijstvo, obrt; govora bo tudi o domači zgodovini (»Zgodovina domača nam bo učiteljica... Brez zgodovine nima domovina podlage.«) Poleg tega bodo v listu objavljene stvari, ki ne spadajo v nobeno od navedenih področij, imajo pa za bralce korist; objavljale se bodo »vsakoršne zahodnonarodne posebnosti«, prav tako tudi poročila o zanimivostih doma in po svetu. Izključena tudi ne bo beletristika in mesto bodo našli razni dopisi o domačih zadevah, politični pregledi, v »naznanilniku« pa bodo ponatisnjene vesti iz uradnega »Osservatore Triestino«. »Znabit, da nekateri pričakujejo, da bomo, kedar se priložnost ponudi, po naših laških sosedih s cepci tolkli. Bog tega ne daj! Enega lasca jim ne izpulimo, ene pikice njihovih pravic ne prikratimo. Duh, ki bo naš list skoz in skoz preveval, bo duh sprave in prijaznosti. Suum cuique; kar je meni prav, je prav tudi tebi; česar sebi ne želiš, tudi družim ne delaj. To so naša načela.« V primeru napada se bo list boril, vladi ne bo »sistematično nagajal«, načelo naj bo: »Vzemimo razmere vsak čas, kakor so, ter prizadevajmo si, v narodnih in družinih zadevah, pridobivati si z lepa, kar nam gre, in česar zares neobhodno potrebujemo. Se ve pa, da kar smo rekli, ne izklepa dobrih nasvetov in pa spodobnega očitjanja o nepostavnostih, ki bi utegnile našemu ljudstvu na škodo biti, kakoršno očitjanje mora vsaka vlada za ljubo vzeti.«

V duhu »suum cuique«, z opreznim obravnavanjem in vdajanjem obstoječim razmeram je »Domovina« pričela svojo pot, njen vsebinski in idejni obseg je program v celoti zajel in z napovedano problematiko se je ukvarjala do svoje zadnje številke. Triletni čas njenega izhajanja moremo glede na odnos do takratnega slovenskega političnega življenja razdeliti v dve obdobji:

1. Leto 1867. Polagoma se je pojavila v slovenski javnosti, bila je skromen poročevalec in je dogodke nekako iz previdne razdalje motrila. Včasih je priobčila kako pripombo, ki je v polni meri izdala njeno usmerjenost. Kljub previdnosti in prav zaradi vljudnosti do nasprotnega narodnostnega tabora, ki jo je urednik v programu tolmačil, je doživela v tem razdobju ostro polemiko s »Slovincem«. Gonje oziroma zagovarjanje Svetca se takrat ni lotila in urednik je sam priznal, da se mu

je takrat zdelo pametneje molčati, ko so vsi razgrajali.

2. Leti 1868 in 1869. Že takoj na začetku leta 1868 je »Domovina« spregovorila o novo nastalem položaju v monarhiji po sprejetju decembrske ustave. V obeh letih je objavila več obširnih člankov, kjer je Marušič razlagal svoje in svojega kraja politične nazore, utemeljila je načela oportunizma in si zaradi tega ter drugih naziranj nakopala obširno polemiko s »Slovenskim narodom«, ki se je v nekaj etapah nadaljevala vse do konca 1869. leta. Ostri dialog z mariborskim listom daje slutiti, da je Bleiweis zaradi varovanja svoje avtoritete med slovenskim ljudstvom poslal Marušiča v boj, ker je bilo njega in njegovega lista manj škoda. Obratno pa lahko trdimo, da je »Slovenski narod« noviške-mu krogu uperjene puščice pošiljal posredno preko »Domovine«, ker direktnega napada na »Novice« še ni tvegal zaradi prestižnih ozirorov. Drugo obdobje »Domovininega« poseganja v slovensko politično življenje označuje bojevito polemiziranje s političnimi nasprotniki in v tem boju je »Domovina« obnemogla.

Delovno področje »Domovine« ni obsegalo le Goriške, marveč kot že sam podnaslov v prvem letniku pove, tudi Primorsko in celo več, saj je bila »list posebno za primorsko-deželne, pa tudi sploh slovenske zadeve«. V času svojega izhajanja ni bila edini slovenski časnik na Primorskem: v letu 1867 je izhajal tržaški štirinajstdnevnik »Primorec« (nadaljevanje »Ilirskega Primorjana« iz 1866.; prenehal je izhajati 4. julija 1869), v naslednjem letu je prišel v Trstu izhajati prav tako štirinajstdnevnik »Slovenski Primorec« (od 12. januarja do 27. septembra 1868), leta 1869 sta v Trstu izhajala polmesečnik »Jadranska zarja« (od 5. septembra 1869 do 10. julija 1870) in zabavni »Juri s pušo (od 28. februarja 1869 do 1870).⁸ Posebnih stikov z njimi »Domovina« ni imela, politični koncepti urednikov teh listov niso bili sorodni Marušičevim. Med vsemi pa je imela »Domovina« večji odmev, ker je bila pač tednik. Zadnje leto izhajanja je dobila tudi v Gorici sopotnika v izključno strokovnem »Gospodarskem listu«, glasilu kmetijske družbe in nasledniku »Umnega gospodarja«. Od začetka Marušič glede oze-meljske razširjenosti svojega glasila ni imel skromnih ambicij in »rojakom v Istri« je sporočal, da je list tudi njim namenjen in da želi biti »glaven, občen organ na Primorskem« in zato imeti čim več čitateljev tudi v Istri.¹⁰

»Novice« o izidu novega tednika na Goriškem niso posebej poročale, pač pa je Marušič

v noviškem oglasniku v teku meseca januarja trikrat vabil na naročanje in pojasnil namene lista (»povzdiga slovenstva zlasti na zahodu«).¹¹ Tudi »Slovenec« je izid »Domovine« omenil in priporočil, »da se bode ne le na Primorskem, ampak tudi po vsem Slovenskem bralcem prikupil in gotovo vdomačil«. Izid so pozdravili tudi posamezniki in med prvimi dopisniki [Andrej Žnidar]čič iz Kobarida, marljivi sodelavec celovškega »Slovenca«, kasneje tudi »Domovine«. Priporočal je preprosto pisanje in svaril pred rabo manj znanih izrazov.¹³ Da se je »Domovina« le malo oprijela takih nasvetov, bo kasneje pokazala polemika s »Slovenskim narodom«. V listu je mrgolelo tujk, zlasti pa različnih rekel v latinskem jeziku, povzetih iz liturgičnih tekstov, kot da bi Marušič hotel vsem pokazati svoj bogati besednjak tujih izrazov. Tudi z Dunaja so se javili glasovi zadovoljstva, »da imamo le en svoj časnik, kateri nam v Gorici, tik laške meje izhaja«. ¹⁴

Po polletnem izhajanju je uredništvo opravilo prvi pregled opravljenega dela in ugotovilo, da »Domovina« »na tisti kos, ki ga je dosedaj preorala in osejala (pognojili so ji ga dobri prijatelji), sme se že sedaj zadovoljna nazaj ozreti. Dozorela sicer žetev njena še ni, kaže pa prav lepo« in misli v bodoče začeto delo nadaljevati.¹⁵ Vabila je dopisnike, da dopisujejo, in ponudbo goriških Slovencev na Dunaju je sprejela le pod pogojem, da bodo poslani dopisi ustrezali konceptom lista; prišlo bo v poštev vse, kar se objavlja v tujih listih in na Dunaju so možnosti za njihovo izkoriščanje večje.¹⁶ Dopisniki so se javljali od vsepovsod, seveda največ iz Goriške (zlasti zelo pogosto iz Črnič, dalje iz Mirna, Kobarida, Sv. Križa, Solkana in drugod), potem iz Trsta, Istre, Ljubljane, Reke, Novega mesta, Gradca in od drugod. Spočetka je z listom sodelovala tudi študentovska mladina in »Domovini« je dopise iz Ljubljane pošiljal tudi France Oblak, takrat politično še mnogo obe-tajoči študenti prava.¹⁷ Tudi z naročniki je bilo uredništvo zadovoljno.¹⁸

Že ob koncu prvega letnika je »Domovina« svoje ambicije znatno omejila. Razglasila se je za organ Goričanov, ki je potreben Slovencev zaradi specifičnih goriških razmer. Sramotno bi bilo, ko bi Goriška ostala brez lista, vendar pa uredništvo želi, da list ne bi imel lokalnega značaja.¹⁹ Leto dni nato je Marušič po burnih polemikah, ki jih je doživel v letu 1868, ugotavljal, da ima »Domovina« več nasprotnikov kot prijateljev. Goriška pa ne sme ostati brez lista in med slovenskimi listi naj vlada vzajemnost, kakršno ti listi priporočajo

slovenskemu in drugim slovanskim narodom. Uredništvo je nameravalo povečati obseg lista, a je trenutno ostalo še pri starem.²⁰ Izjave kažejo, da se je Marušič nameraval odreči uredništvu, vendar je vztrajal še leto dni. Prav zato konec »Domovine« ni prišel docela nepričakovano, čeprav je o tem list sam obširneje spregovoril šele v zadnji številki. Marušič je izrazil upanje, da bo morda kdo drug prevzel uredništvo, želel je samo, da Goriško ne bi dalj časa ostalo brez nekega glasila.²¹ Počakati je bilo treba leto dni, da je »Domovina« našla naslednika v mladoslovenski »Soči«, njeno ideološko dediščino pa je v veliki meri prevzel konservativni »Glas«, ki je prvič izšel 5. julija 1872. leta, vendar ne kot plod Marušičevih prizadevanj. Po letu 1870, ko je Marušič propadel na deželnozborskih volitvah, se začne njegov postopni umik iz javnega življenja, sicer dopisuje oziroma obnovi svoje dopisovanje v »Novicah«, njegov zagon pa ponehuje.²²

Marušič je z izdajanjem »Domovine« prenehal, ker ni vzdržal hudega navala opozicije, nastale proti njegovemu pisanju, pri katerem mu je služilo za vodilo reklo »ridendo dicere verum«. Naveličal se je nehvaležnega posla, morda je vplival na njegovo odločitev takratni splošni avstrijski položaj,²³ kar bi se dalo sklepati iz besed, ki jih je izrekel v zaključku svojega zadnjega političnega komentarja: »V takih mršavih okolišninah 'Domovininemu' politikarju dobro dé, da se sme umakniti v zavetje in od daleč molčé gledati vremenske spremembe na političnem in narodnem obzoru.«²⁴ Malo in prav nobene verjetnosti pa ni, da bi list prenehal zaradi pomanjkanja naročnikov oziroma bralcev.²⁵

Za razliko od mnogih časnikov tedanjega časa je »Domovina« doživela v svojem triletnem izhajanju le eno tiskovno pravdo, a še to je tožitelj kmalu umaknil.²⁶ Marušičeva previdnost se je izogibala vsakih »škandal-artikeljnov«, toda prav ta previdnost in z njo trdno povezani Marušičevi nazori so bili predmet obtožbe, ki jo je pričel prvi brati »Slovenec«, sledil je dunajski dnevnik »Zukunft« in nazadnje »Slovenski narod«. Obtožbe so bile hude in mnogokrat plod prav zlonamernenga obojestranskega podtikanja, kritika zaradi kritike. Pri tem se je Marušič svojim političnim nasprotnikom postavljaj v bran največkrat sam, saj so vsi načelni in polemični članki, ki jih je Domovina« prinesla, plod njegovega peresa in uredništvo »Domovine« je istovetno z njegovo osebo. Nasprotnikov je bilo več in v takem neenakem boju ni bilo lahko vztrajati,

zlasti še, ko so bili nasprotnikovi argumenti močnejši. V naslednjem bomo podrobneje sledili navedenim spopadom, saj je ob teh Marušič razgalil svoje politično prepričanje ter svoj življenjski credo.

»DOMOVINA« IN »SLOVENEK«

Marušiču »Slovenec« ni bil po volji že od svojega začetka dalje, Bleiweisu je 7. julija 1865 pisal: »S 'taktom' 'Slovenčevim' nismo tukaj nič zadovoljni.«²⁷ Jeranovski goriški katehet bi vse prej kot soglašal z liberalno-katoliškim Einspielerjevimi nazori. »Slovenec« je »Domovino« pozdravil, vendar pa je prijazni ton odnosov prav kmalu prekinil oster spopad, ki ga je »Slovenec« pričel kot akcijo na »Domovinino vest, da bo v Gorici pričel izhajati nemški častnik,²⁸ katerega program je naročnikom celo priložila skupaj z »Domovino«.

Tistega dne, ko je izšla prva številka novega goriškega lista, je dopis iz Gorice v »Slovincu« (dopisnik ←), zavzel odločno odklonilno stališče in list primerjal s podobnimi nemškimi glasili na Slovenskem. O Marušiču je napisal, da so se mu »sedaj oči odprle, pa kaj pomaga, toliko previdnosti za pravo korist goriških Slovencev nima, da bi naravnost svoje izvanredno priporočilo preklicala ('Domovina« namreč, op. BM) ... Toliko poštena je 'Dom.' vsaj bila, da je po vihnem boju razpošiljanje nemškega programa opustila.«²⁹

»Domovina« je molčala, a sledilo je še nekaj dopisov z Goriškega za ostrino, uperjeno proti Marušičevemu ravnanju. Dopisnik Δ iz Solkana se je čudil, da je obenem z »Domovino« prejel tudi program nemškega lista in ni mogel verjeti, da se Marušič poganja za tuje blago. Sicer se »Domovina« čudno ponaša in tudi imena ('vsaj onih dveh'), ki jih je v svoji zadnji številki priporočila volivcem v skupini slovenskega veleposestva, so bila čudna.³⁰

Dopisnik je s tem pokazal na eno izmed značilnih potez Marušičeve politične taktike. Za deželnozborske volitve v začetku februarja 1867 je namreč »Domovina« predlagala v skupini slovenskega veleposestva dr. Giuseppe Doliaca in grofa Paceja, ako ne uspeja v italijanskih volilnih okrajih. Sicer je volivcem priporočala kot svoje kandidate dr. Karla Lavriča, odvetnika v Ajdovščini, Antona Fabianija, veleposestnika v Kobdilju na Krasu, Izidorja Pagliaruzziya, veleposestnika iz Kobarida, in grofa Attemsa iz Kojškega.³¹ Očitek je zadel Marušiča najbrž tudi zaradi nazadnje imenovanega kandidata; v družini

goriške oziroma podgorske veje Attemsov je bil namreč Marušič med leti 1851—1858 domači učitelj.³² Marušičevo dobrikanje krogom avstrijakantskih in fevdalnih elementov ni bilo spodbudno za odločnejše poseganje v obstoječe razmere in za doseg ciljev, ki bi jih rodila le samostojna in odločna usmeritev.

Ob zgoraj omenjenih ugotovitvah dopisnik iz Solkana še resignirano ugotavlja, da je »Domovina« vedoma poslala program nemškega lista in prav čudno bi bilo, »ko bi mi goriški Slovenci podpirali velikonemški časnik, da bi nam vsiljeni tujci lože v sebi gojili neavstrijski duh in tako lože doveršili vsem Slovenom pogubne naklepe.« Tudi dopis iz Šempetra pri Gorici je napadel Marušiča in njegov list,^{32a} dopisnik «« iz Gorice je kazal na Marušičevo zadržanje v novo izvoljenem deželnem zboru, češ da je nejevoljno kimal z glavo, ko je poslanec dr. Josip Tonkli zahteval, naj se cesarski reskript z dne 4. februarja 1867 prebere v slovenskem jeziku. Sicer pa je dobro znana usmeritev »Domovine« in čudi se, da Ljubljancani niso bolje pogledali tega »neštempljanega« lista.³³

»Domovina« je bila s tem razglašena za nekako vladno glasilo, ker je bila po dopisnikovem mnenju nekoljkovana, kar so pa listi drugačne narave morali biti; razen tega je bil Marušič kot novopečeni deželnozborski poslanec, obtožen odpadništva. Da je dopisnik z izrazom »Ljubljancani« mislil na tedanje osrednje slovensko vodstvo, ni treba posebej omenjati; prav ta ugotovitev kaže na spontanost in pristnost izrečenih kritik ter na nazorsko še ne izdelana stališča, s katerih je pričelo rasti mladoslovensko gibanje na Goriškem. Napad je bil prehud, da bi Marušič še dalje vztrajal v molčečem sprejemanju obtožb. Izjavil je, da med »Domovino« in »Görzer Wochenblatt« ni nobene zveze, razen da se oba lista tiskata v Gorici ter sta njegova urednika »učiteljska tovarša« na goriški gimnaziji. Upira se vsakemu podtikanju in bo morda še spregovoril o celotni zadevi, vedo pa naj tisti, katerim bo odgovor namenjen, da mu bo prav malo mar, če jim ne bo povšeči, kar bo povedal.³⁴ Sledil je nato napad dopisnika iz Črnič: »Bog nas vari, ako bo njen (»Domovin« op. MB) vrednik v deželnem zboru s tako mlačnim duhom branil narodne pravice in se rajši potegoval za tuje ljudi kot domače blagostanje.«³⁵ Marušič je napovedani odgovor objavil v obširnem članku pod naslovom »Čast je oblast. (Obramba).« Dopisi, ki jih prinaša »Slovenski narod«, so skovani v Gorici in njih na-

men je zadaviti »Görzer Wochenblatt« ter uničiti »Domovino« in njenega urednika. Edina »Domovinina« pregreha je bila, da je objavila vest o izidu nemškega lista v Gorici in razposlala nekaj programov tega lista. Marušič dobro ve, kdo je avtor te gonje, ve, »od kod kovač oglje dobiva, kdo mu ogenj neti, kdo mu meh goni, kdo mu železo drži, kdo svoje strupene puščice kuje. Saj vsi ti pajdaši iz *moje skleda jedo*.« Da je razposlal program lista, je kriva italijanska vljudnost, ki se je vseh na Goriškem oprijela in tudi Marušiču je bilo prijetno, ko so izid »Domovine« poleg slovenskih omenili tudi tuji listi. Glede zadržanja v deželnem zboru pa pravi, da je z glavo migal, ker ga je motil hrup, ki ga je v dvorani zbora povzročila dr. Tonklijeva zahteva. Čudi se dejstvu, da je postal renegat potem, ko se že 19 let bavi s slovenščino, 13 let piše v slovensko časopisje in 12 let uči slovenski jezik. Dopisnik, ki je te napade pričel, Ivan Podrovski (njega smatra za avtorja vseh napadov), je pred časom napadel v »Slovencu« prof. Melcerja in Luko Jerana. Marušič ga dobro pozna in ni bil z njim nikoli v sporu ter sta se v narodnih stvareh celo podpirala.³⁶ Avtorji vseh teh napadov niso identificirani, prav tako tudi ne oseba, ki ji je Marušič naprtil avtorstvo obtožb; da bi bila pa ena in ista oseba pisec vseh navedenih napadov, ni verjetno.

Dopisnik «« iz Gorice ni molčal, vendar na Marušičeva namigovanja in izgovore ni odgovarjal, zato pa je hotel od njega odgovor na vprašanja ali je »Domovina« kolkovana in zakaj ni, ali ni obljubila nekaterim, da ne bo razposlala programa nemškega goriškega lista, po kateri poti dobiva »Wiener Zeitung«, »Wiener Abendpost« in »Wiener Journal«.³⁷ Marušič je odgovoril, da anonimnežu ni dolžan odgovora, storil pa bo izjemo. »Domovina« ni kolkovana, nemški goriški list pa je, zakaj ni kolkovana, ni pojasnil. Na drugo vprašanje pa je dopisniku že enkrat ustno v prisotnosti drugih odgovoril. Časnike dobiva po pošti, poleg še 9—10 drugih.³⁸ V naslednjih dopisih iz Gorice je polemična ost izginila, čeprav je bil možen sum, da je Marušič besede potvarjal, in ko bi bil pameten, obrambe ne bi bil objavil. Glede zadržanja v deželnem zboru je bila sprejeta Marušičeva verzija dogodka. Spor je bil za dopisnika «« končan, ker ni hotel, da bi se tretji veselil zaradi spora dveh. Ob zaključku polemike je uredništvo »Slovenca« pristavilo: »Tudi uredništvo bi bilo rado omejilo sila dolge 'obrambe' in 'Domovino' zavrnilo, da se brez vseh

dokazov vtika v zadeve 'Slovenčevega' uredništva, pa prerresnobni so politični časi.«³⁹ Marušič se je po mirnem izteku časopisnega dvoboja oddahnil v zadovoljstvu, uredništvo »Slovenca« pa je zaradi zaključne pripombe prosil za pojasnilo.⁴⁰

S tem se je prva »Domovinina« polemična akcija končala, bila je predvsem obrambnega značaja. »Domovina« se je branila in, kot bomo kasneje videli, ni nikoli napadala prva; zaradi svojega zadržanja pa je mnogokrat dajala povod za reakcije take vrste. O »Slovincu« je kasneje še pisala, o njegovi ukinitvi pa je poročala precej hladno.⁴¹

V letu 1867 je imela še kratek spopad z dnevnikom »Zukunft«, ki je v svoji 254. številki (4. novembra 1867) poročal, da »Domovino« »veseli ovajati« »Zukunft«. Marušič je zahteval od lista natanko pojasnilo, kdaj in kje ga je »Domovina« denuncirala.⁴² V svojem odgovoru je bila »Zukunft« (12. XI. 1867, št. 261) po Marušičevem mnenju nedoločna, »Domovino« je imenovala uradni in »neštempljani« list.⁴³

»DOMOVINA« IN »SLOVENSKI NAROD«

Spopadi, ki jih je »Domovina« bila prisiljena voditi s »Slovincem« in v manjši meri z dunajsko »Zukunft«, so nakazali politično usmeritev, taktiko in nazorsko opredelitev Andreja Marušiča, njenega urednika. Prav tako pa so tudi pokazali smer in mesta, kamor je kasneje »Slovenski narod« močneje in določneje uprl svoj napad. Če je bila polemika s »Slovincem« omejena bolj na krog domačinov, Goričanov, in pri tem je uredništvo »Slovenca« sodelovalo samo s krajšo opombo, je bil časnikarski dvoboj s »Slovenskim narodom« slovenskega značaja in so pri tem poleg dopisnikov iz Goriške sodelovali vidnejši slovenski liberalni politiki, na primer Josip Jurčič in dr. Josip Vošnjak. Marušič je bil sam in »Novice« so spor zelo opreznostno spremljale.

Izid novega slovenskega lista »Slovenskega naroda« je »Domovina« javila ob koncu marca, naročnikom pa je razposlala tudi program novega lista, prvič pa je o njem obširneje poročala, ko sta izšli že dve številki. Program novega lista »Domovina« z obema rokama podpiše, »da si ravno se nam dva člena gledè na fakične razmere preidealna vidita, in ta sta, povdarjanje čistega(?) federalizma in pa združenje vseh Slovencev v eno administrativno celoto. Kar se poslednjega zahtevanja tiče, so nam na poti primorski Lahi, katerih vpliv je večji, kakor bi kdo mislil, potem pa mnogi predsodki med Slovenci sa-

mimi, narbolj pa glavno načelo federalistov samih: historično pravo. Čehi npr. se opirajo narbolj na zgodovinske pravice, tedaj na 'staro pravo'; naše zahtevanje pa izvira iz 'novega prava' ('diritto nuovo'), na katerem je npr. sozidana nova Italija. Akoravno je to pravo prav za prav staro, naturno, vendar ne bo hotel nikdo temu pritrditi, in v takih razmerah se tudi sedanje ministerstvo historičnemu pravu uklanja. Sicer pa gutta cavat lapidem, čas in zdrava pamet utegneta predreti in podreti kitajski zid predsodkov in zadržkov.« »Domovini« je tudi po volji stališče »Slovenskega naroda« do cerkvenih zadev, dalje njegove besede, ki govore proti propadu Avstrije, ker »ko bi — kar Bog obvaruj — naša država razpadla, čutimo nar živějše mi Goričani. Nam še vedno v ušesih doni: ali Avstrijani, ali osodo benečanskih Slovencev; ali v Avstriji živeti, ali vsaj životariti, ali v Italiji poginiti. Izvolitev nam torej ne bo težka: Avstrijci z dušo in telesom! Bodi Avstrija kakršna koli, mi smo na-njo priklenjeni.« Listu zaželi še srečno življenje in priporoča, naj se izogiba osebnih zadev in »škandal-artikeljnov«.«⁴⁴ Marušič je tu prvič v »Domovini« obširneje poročal o problemu zedinjene Slovenije, načrt se mu je zdel prav tako kot mariborski koncept iz 1865. leta zaradi prisotnosti Italijanov neizvedljiv. Več o tem kasneje.

»Domovinine« želje po dobrih odnosih s »Slovenskim narodom« je prvi kršil »Narod«. Spočetka je bil sicer samo rahel namig, ki ga je dal goriški dopisnik R. S. v zvezi z »Domovinim« poročanjem o ponesrečeni ustanovitvi deželnoznanskega društva v Gorici.⁴⁵ Tudi Levstikovo podcenjevanje »Domovine« v vrsti drugih slovenskih periodik je bilo samo bežno.⁴⁶ Zato pa je dopisnik R. S. mesec dni nato proglasil »Domovino« za poluradni list: »Kot oficijozen prijatelj iz bogatega korita za neznajne časnike pripravljene je z vso svojo filistrsko osornostjo grozila se nad čvrstim tržaškim 'Primorcem', ker ni vedel, da se Campagnuzzi pravi Rojice.«⁴⁷ Pod naslovom »Slovenske šole v Gorici« je »Domovina« predlagala ustanovitev slovenskih paralel na tedanjih goriških šolah, ker goriška občina ne bi sprejela vladnega predloga, naj ustanovi občina s pomočjo okoliških novo slovensko šolo.⁴⁸ In že je bilo »Narodovemu« dopisniku R. S. dovolj, da je »Domovini« zabrusil, kako se je zavzemala za manj, kot je vlada predlagala, zdi se mu čudno tako ravnanje, ko list vendar izjavlja, da zastopa interese Slovencev in končuje: »z milim moledovanjem ne bomo

nikoli nič dosegli, očitno in krepko je treba tirjati, kar nam po pravici gré!«⁴⁹ Sledila je vrsta dopisov iz Gorice, ki so očitali »Domovini« zdaj to zdaj ono napako, pomanjkljivost in podobno. Nekomu je bila vredna kritike prevelika uporaba tujk, saj »naši Gorjani in Ipavci bi morali ‚Domovino‘ braje, tolmača iskati!« V članku »Gorica«^{49a} je 137 tujk in med njimi ni nobene take, ki ne bi imela enakovrednega slovenskega nadomestila. Temu so slični še drugi članki. Zakaj »Domovina« ne pove, kakšne krivice se gode Slovincem, zakaj se spotika, če dopisniki »Naroda« tožijo čez vladno pristranost; njenim političnim nazorom ni mogoče slediti.⁵⁰

V članku o postavitvi temeljnega kamna češkega gledališča v Pragi je Marušič menil, da taka zgolj svetna prireditelja ni primerna, da se z njo proglašajo največji češki praznik. V govorih, ki so tega dne slavili praznik, so se mešale med sabo različne svete in nesvete zadeve. Zdelo se mu je pohujšljivo vpletanje Husovega imena in imena Žižke v razne govore, ker bi utegnili biti narodu škodljivo in bati se je verskega razdora med Čehi.⁵¹ »Slovenski narod« je v zvezi s takim poročanjem »Domovine« pisal, da se še »Danica« ne more primerjati z njeno modrostjo: »Dobro, da Čehi ne berò naše ljubeznive ‚Domovine‘, drugače bi se sramovali pred slovensko ali prav za prav ‚Domovinino‘ vzajemnostjo.«⁵²

Prvič je »Domovina« obširneje dregnila ob »Narod« s ponatisom odgovora »Novic« dopisniku »iz desnega brega« v »Slovenskem narodu«, ki je napadel dr. Tomana in njegovo gorenjsko železnico; »Novice« so dr. Tomana zagovarjale in kazale koristnost njegove pridobitve.⁵³

Drugi napadi so bili le nekaka predigra k tistemu, kar je Marušič povzročil z objavo obširnega članka v nadaljevanjih »Pred domačim pragom«,⁵⁴ kjer je razložil svoja stališča o političnem položaju Slovencev, poleg tega pa je v članku odgovarjal na napade »Slovenskega naroda«, ki jih je povzročalo prav objavljjanje tega članka. Marušičevo pisanje je sprožilo sankcioniranje treh verskih zakonov 25. maja 1868 (zakon o razmerju cerkve do zakonskega prava in šole ter interkonfesionalni zakon, ki je določal, da so vse konfesije v Avstriji enakopravne), uperjenih proti konkordatu, in Marušiču, zvestemu in gorečemu zagovorniku konkordata, se je zdel ta politični moment toliko pomemben, da se je lotil analize slovenskih in avstrijskih političnih razmer. Dogodek je istovetel s sprejetjem decembrske ustave, ki je uvedla dualizem. Marušič se je povrnil v

članku k zadevam, ki jih je načel v že omenjeni koseriji »Gorica«, ko je, govoreč o razmerah pri goriških Italijanih, povedal še nekaj o splošno slovenskih. Previdno je zagovarjal postopanje poslanca Svetca, dasi »s tim nočemo pa Svetc-a sploh zagovarjati, nekaj za to ne, ker se bojimo, da bi njegov neovrženi in neovržni pro domo v ‚Novicah‘ bolj podirali kot podpirali; nekaj, drugič, za to ne, ker nočemo kaliti spoštovanja, ki mu ga nasprotniki njegovi z eno platjo jezika izrekajo, v tem ko ga z druge bičajo; nekaj tretjič, zato ne, ker se ‚Domovina‘ — za svojo eksistencijo boji; kajti, če se je že ‚Novicam‘ v pregreho štel, da so Svetecovo opravičilo sprejele, kaj bi se šele ubogi ‚Domovini‘ godilo, ko bi se predrznila S-ca zagovarjati?«⁵⁵

Marušičevo opreznost in boječnost kažejo tudi misli, izražene v članku »Pred domačim pragom«, že v prvem nadaljevanju se je povrnil k Svetčevi zadevi, sicer se je tudi tokrat izgovoril, da Svetca ne mara zagovarjati, toda način pisanja ga je izdal in mu tega ni bilo verjeti. Ob tej priliki je javno proglasil načelo lastnega oportunizma, češ da zadevo šele sedaj obravnava, ker se mu je zdelo bolje molčati, ko je nastal hrup zaradi Svetčevega glasovanja za decembrsko ustavo.⁵⁶ Ob analizi stanja, ki so ga v slovenskem političnem življenju povzročili nezadovolježi, pokaže tri izhodišča, ki so povzročila nemire. Prvo je pomanjkanje solidarnosti, drugo vprašanje, zakaj se slovenski poslanci niso umaknili iz državnega zbora in tretje je njihova nedoslednost ali oportunizem. Glede pomanjkanja slovenske in slovenske solidarnosti, ki naj bi jo slovenski poslanci po zgledu Čehov izvajali glede vstopa v novo izvoljeni državni zbor leta 1867, potem ko so se Poljaki že odpovedali taki solidarnosti, ko je dr. Rieger že nasvetoval sodelovanje Slovencev v državnem zboru z določenimi napotki in ko se je Svetec zaradi prestižnih ozirov na Kranjskem odločil, da gre v zbor,⁵⁷ je Marušič skušal opravičiti goriške razmere. V Gorici so bili navezani na Italijane ter so kandidata za volitve slovenskega državnega poslanca določili, ko je prišlo iz Ljubljane vabilo za solidarnost, pristavil pa je, da je kranjska nedoslednost »nasledek takrat že raztrganega dunajskega načrta, nasledek že raztrgane edinosti slovenske, nasledek solidarnosti že razrušene.« Z ugotovitvijo, da slovenska solidarnost ne obstoji, je še udaril proti nasprotnikom staroslovenskih poslancev: »Tisto mrvico solidarnosti pa, ki bi jo lahko imeli in gojili, solidarnosti med nami

samimi, kdo jo nar bolj podira? Ravno tisti, ki jo nar bolj povdarjajo. Podirajo jo s tem, da narod zoper naj veljavnejše njegove prva-ke in zastopnike dražijo, jih ovajajo, črnijo in tako ob veljavo pripravljajo.«⁵⁸ Slovenski poslanci niso zapustili državnega zbora, ker je bil ob priliki glasovanja dualizem že do- gnana stvar (Marušičeva ugotovitev glede dualizma je popolnoma pravilna), pač pa je bila drugačna situacija takrat, ko so se v zboru obravnavali verski zakoni, kajti »več-ja nevarnost je žugala katoličanstvu, ko na-rodnosti. Spodobilo bi se pa bilo, da bi bil takrat zboru prvi hrbet obrnil sloveči pater Greuter, za njim drugi katoliški Tiroljci in Poljaki, potle še le naš gosp. župnik Pintar, za njim Toman itd. Druge prilike za izstop ne vidimo, ako imamo namreč to za doka- zano, da je bil dualizem že poprej narejen, predno se je zbor na Dunaju snidel.« Soli- darnost bi res pomagala Čehom, toda s slo-vensko pomočjo ali brez nje ne bi nič več in nič manj dosegli; tudi Hrvatom ne bi nič za- leglo. Da so slovenski poslanci prišli v zbor je bila tudi solidarnost z ostalo opozicijo. In po takih, z določenih stališč gledano, pravil- nih zaključkih je Marušič dodal še naslednje značilne poglede, nekakšno kodifikacijo slo-venskega oportunizma: »Po naših mislih ni nikomur zameriti, če je prisiljen včasih lavi- rati in če zapade nehoté opportunitatnosti... ni napačno in pregrešno, ako deželi in na-rodnosti pomagamo, kakor okoliščine nane- sejo, zdaj tako, zdaj tako; če ne, kakor bi radi, vsaj kakor in kolikor moremo.«⁵⁹ Pre- nehati je potreba s pogrevanjem preteklosti in gledati je treba na prihodnost, ugotavljanje preteklosti je stvar zgodovinarjev in »ne pri- pisujemo torej peščici mož, kar nam je usilila razmer in časa moč«. Dualizem je bil že go- tova stvar, saj pride na javni zbor le izdelana zadeva in ob tem skuša Marušič ubrati na strune sprave.⁶⁰

Analiza »Domovine« je razumljivo našla odmev v vrstah slovenske opozicije. »Sloven- ski narod« je objavil članek »Pred pragom ‚Domovine‘«, ki ga je napisal dr. Vošnjak.⁶¹ »Ko bi v življenju obveljala načela,« piše dr. Vošnjak »ki jih pridiguje ‚Dom.‘, bi bil najsploštljiviši ta, kdor je dosleden le v ne- doslednosti, in besedo ‚značaj‘ le po glasu pozna.« Noče se pričkat s slovenskim listom, sicer pa samo slovensko pisanje ne kaže na slovenski list, »Domovina« sama ga sili, da odkriva njeno »puhlo nemoralčno modrova- nje«. Očita Marušičevo vdajanje razmeram in premajhno agilnost. Ni znano, ali sloven- ske vzajemnosti ni po Marušičevi lastni pre-

soji ali po ukazu »Pressbureauja«, tudi ne ve, kako si zamišlja slovensko solidarnost. Ko meni, da te ni, pokaže le svojo nerazgle- danost. Ob koncu še vpraša »Domovino«, ali je za »narodno slovensko skupino«.⁶² Na to vprašanje je Marušič v svoji repliki odgovo- ril pritrdilno, pač pa je v polemičnem tonu odgovarjal, da »Domovina« ni član »Press- bureauja«, ko je vendar ministrstvo liberal- no, ona pa je »ultramontanska«. Nekdo je celo trdil, da je organ goriške nadškofijske kurije: »med mejami, sposobnosti in zmer- nosti, v mejah pridržkov in zdržkov, ki jih nalaga ‚Domovinin‘ dvojni javni značaj vred- nikov, duhovski sploh; namreč, ni studien- oziroma ‚religionfondovski‘, je ona ravno ta- ko samosvoja in neodvisna, kakor ‚Slovenski narod‘ v nevitežkem oklopu svojih načel in — namer.«⁶³ »Slovenski narod« se s takim odgovorom ni zadovoljil in pisal, da je »Do- movina« zagledala svet v božjem in vladi- nem strahu. Čeprav terjajo od neuradnih političnih časnikov koleke, ni bila »štemplja- na«. Njeno usmerjenost sta spoznala že »Slo- venec« in »Zukunft« ter je bolje stati nekaj korakov stran od nje.⁶⁴ Sledil je zopet Ma- rušičev odgovor, ki pa je bil zmeren, ker je urednik v članku »Bog visoko, a cesar da- leko« v št. 45 »Slovenskega naroda« naletel na besede, ki kažejo k spravi.⁶⁵ S tem se je Marušič znova oprijel besede sprava, vendar pa je kljub temu v ostrem tonu nadaljeval z objavljanjem obširne analize »Pred doma- čim pragom«. V petem nadaljevanju je govo- ril o nasprotnikih državnozbornih poslancev in se posebno zadržal pri mladini. Govoril je o nekih posameznih kratkoumnežih in topo- glavcih, ki sejejo zlo med mladino. Tej je treba omogočiti akcijo, toda bolje je, da se uči za bodočnost. Podal je naslednjo karakte- ristiko nezadovoljnežev: »Sprideni dijaki, pa- čeni in nepriznani veleumi (!), prismojeni li- terati, židovski-slovenski časnikaerji in vsa- koršni drugi sumljivi narodnjaci ali pohajači brez značaja in brez stalne službe, kateri sla- ve iščejo v tem, da se ponujajo vsaki zani- kavno-opposicijski stranki na štabске tro- bentače. Ti so prav za prav skladatelji in pevo- in glasovodje vseh časniških mačjih godeb, skoraj vsi drugi privrženci so le kot zbori ali samospevi ali pa kot ploskači vsako toliko vmes odmevajo... To so torej po na- ših skušnjah in pozvedbah trije oddelki tiste pri nas še brezimne stranke, ktera je neza- dovoljna ne le s sedanjim stanom reči, tim- več tudi z vsemi tistimi našimi možmi, kateri si prizadevajo kakor znajo in zmorejo ta stan zboljševati, pa niso v vsem tistih misli,

kakor ona.« Zmernejšim je svetovala, naj se ločijo od klike, ker bi tako prišlo do sodelovanja. Mladini je svetoval, naj se uči, nezreli pa naj statirajo, sicer naj ne segajo za visokimi cilji, ker »nar bolje je sovražnik dobrega.«⁶⁶ Razumljivo, da je ta napad, ki je direktno meril na Levstika in njegov krog, naletel na oster odmev. Oglasil se je dopisnik O[blak] F[rance] iz Gorice, študent prava, ki je bil spočetka med sodelavci »Domovine«, kot je bilo že zgoraj povedano. »Domovina«, pravi Oblak, »vrhu vsih svojih nesramnosti tepe po tistih, za ktere smo bili dozdej navdušeni, od katerih smo pričakovali boljše prihodnosti, ktere vsak za svojo idejo vnet narod zbujajo, navdušuje in pridobiva, s pravim cinizmom maha po slovenski mladini.« List je nepopularen in nima hrane niti za izobražene in neizobražene. Molči, ko gre za raznarodovanje, če kaj vlada da, da preveč: »Častno ime nosiš, ti listič v naši deželi, ali časno blagostanje ti ni pri srcu, za večno tudi ne delaš; za koga pišeš, koga zagovarjaš? Vlado in vladnega Svetca!«⁶⁷ Marušičevo pisanje je spodbudilo k napadu tudi dopisnika X iz Gorice. Zaklical je Marušiču, naj pusti mladino na miru, in priporočal, naj piše raje o zadevah, ki jasno kažejo na sovražno razpoloženje proti Slovencem in Avstriji (Italija op. MB).⁶⁸ Marušič ni ostal dolžan odgovora; o prvem dopisu je menil, da ga je napisal nekdo, ki mu je »Domovina« stopila na prste. Piscu je priporočal »Olikanega Slovenca«. Vprašuje, zakaj imajo dopisniki z listom toliko posla, ko ni v njem hrane za nikogar. Poleg pohlevnih čebelic (naročniki in dopisniki op. MB) se okoli »Domovine« zbirajo tudi požrešni sršeni že od lanskega leta sèm. Vprašuje, kaj bi preostalo drugim listom, ko bi »Domovina« natanko opravljala njih naloge. Mladina je ne bo zadušila, dokler se urednik sam ne odpove uredništvu. Spotaknil se je tudi ob drugi dopis in piscu zažugal z državnim pravdnštvom zaradi obrekovanja: »Neljubo nam bo, če bomo prisiljeni, prašati po dokazih tacih in enacih osebnih obrekovanj, kakoršnih nepremišljeni X. iz rokava siplje, ne po ‚Dom.‘ ali ‚Slov. Narodu‘, ampak kje drugje. — Nadjamo se, da sl. uredništvo to sramoto slovenskemu časništvu prihrani.«⁶⁹ »Narod« ni molčal, uredništvo ni preklicalo napisanih besed, ki so se zdele Marušiču vredne tožbe, pač pa je znova poudarjal, da še noben slovenski list ni soglašal s politiko »Domovine«; vojno so ji napovedali »Slovenec«, »Zukunft«, »Slovenski Primorec« in tudi »Slovenski narod«. Kar se pa žuganja tiče, se pisanje in zagovor

prenehata tam, kjer se žuga z besedami, s temi besedami so odgovarjali tudi Svetcu.⁷⁰ Marušič je zopet repliciral. Pisec člankov »Pred domačim pragom« in Svetec nista ena in ista oseba. Svetec ni nikoli pisal za »Domovino«. Glede navedenih listov pa meni, da o »Zukunft« vsakdo ve, kaj je bila, »Slovenec« pa je hotel preveč živeti in je zato umrl, pustil se je prav tako oblačiti, kot se letos »Slovenski narod« in »Slovenski Primorec«. Ne zahteva, da bi bili vsi slovenski listi naklonjeni njegovemu, »zadovoljni bomo, če nam bodo pravični, kakor mi njim. Da je ‚Dom.‘ ne vsem slovenskim listom, ampak le dvema trn v peti, tega ni kriva politika njena (saj lani ni delala ex professo politike, kakor se letos včasih ‚predrzne‘), ampak nekaj družega, kakor sl. uredništvo ‚Nar.‘ samo nar bolji ve. Sicer pa je začel ‚Narod‘ tudi že ‚Novice‘ obirati.«⁷¹

S tem je nastal premor in konec prve etape časnikarskega dvoboja, ki ga je »Domovina« vodila s »Slovenskim narodom«, ali pa obratno, kar je točneje. Marušič je še med tem in kmalu za tem končal z osmim nadaljevanjem članka, ki je vzbudil toliko hrupa. Zavzemal se je za spravo med sprtima nasprotnikoma, pogoj za tako slogo in sodelovanje, ki ga je »Slovenski narod« v zakonu o političnih društvih in ljudskih zborih zagovarjal, se mu je zdel nezadosten. K temu je pridal še ustavo, sklicevanje na nekatere njene člene in nove versko-šolske zakone. S tem bi bila podlaga sprave širša in trdnjša. Vsakdo ima peticijsko pravico in deželni zbori imajo široko delovno območje, v njih vidijo sredstvo, s katerim bi se dalo marsikaj doseči.⁷² Svoje razpravljanje je končal s kratkim povzetkom in željo po ureditvi razmer ter geslom: »In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas!«⁷³ »Domovina« je tako sprejela in dopolnila nov kurz, ki ga je urednik »Slovenskega naroda« spoznal za koristnega v takratnem političnem položaju, da s pasivnim zadržanjem Slovenci ne morejo biti kos razmeram, morajo si poiskati pozitivno podlago, pravno orožje, na katero bodo mogli naslanjati svoje politično delo.⁷⁴

V sklop tega polemiziranja spada tudi napad, ki ga je v »Slovenskem narodu« začel dopisnik »od tminsko-beneške meje« in se dotika vprašanja zedinjene Slovenije, o kateri se je Marušič prvič jasneje opredelil v pozdravnem članku »Slovenskemu narodu«. Ker spada to vprašanje v poseben kompleks Marušičevih pogledov na slovensko politično situacijo, naj o njem spregovore naslednji odstavki.

Spoznali smo, da se Marušič ni zavzemal za »Narodov« koncept zedinjene Slovenije, pa tudi mariborski, na slovenskem zgodovinskem pravu grajeni program se mu ni zdel primeren. Oba načrta je motril z zemljepisno-političnega položaja Goriške, ki je bila narodnostno mešana poleg tega pa mejaš državne tvorbe, ki svojih aspiracij na to področje ni skrivala. Mariborskega sestanka leta 1865 se ni udeležil nobeden primorski politik, kar je dalo sestanku gotovo neki poseben značaj. Marušič je nasprotoval temu, da bi se Goriški odtrgali predeli Krasa in bi se na podlagi nekdanje historične enote priključili Kranjski in apeliral je »ne zmanjšujte nam goriške grofije, da ob meji preveč ne oslabimo«. Ob isti priliki je izrazil nasprotno željo, da bi se Vipavska dolina cerkveno in politično pridružila Goriški, ker se to menda tudi na neko historično pravo opira^{73 b}. Zaradi navzočnosti Italijanov se mu je dozdeval tudi drugi projekt (Zedinjena Slovenija) težko uresničljiv. Marušič je bil po vsej verjetnosti tudi tisti, ki je v »Novicah« 1. 1866 pisal, naj bi bila meja na Soči, zakaj ni ga hujšega sovražnika Avstrije, kot so Videmci (Furlani oz. Italijani, op. MB). Ko bi se priključila goriški grofiji pokrajina med Palmanovo, Taljamentom in Vidmom, bi imeli Italijani v deželi večino. Treba je določiti res narodno mejo, da bo na avstrijski strani ostalo malo Italijanov, sem bi pa prišla večina Beneških Slovencev. Omenil je tudi misel, da bi se Primorska in Istra združili s Kranjsko in bi bil Trst središče nove upravne celote.⁷⁴ Tej skupini bi bili pridruženi tudi Beneški Slovenci.⁷⁵ Bleiweis je kot odgovor na Marušičevo pisanje menil, da bi bila taka preureditev napredek, vendar še ne prava združitev slovenskega naroda.⁷⁶ Vsekakor so razmere leta 1866 znova obudile misel na združitev Slovencev in nekakšno odločitev o tem naj bi prinesel sestanek slovenskih politikov ob priliki občnega zbora »Slovenske Matice« v Ljubljani ob koncu septembra 1866, po sklenjenem premirju z Italijo in komaj mesec dni pred obtožujočim in značilnim plebiscitom, na podlagi katerega je del bodoče zedinjene Slovenije prišel v drugo državno tvorbo. O tem sestanku slovensko časopisje ni poročalo, pač pa sta »Zukunft« in »Slavisches Centralblatt« pisala, da se je na sestanku 27. septembra 1866 po občnem zboru »Matice« govorilo o zedinjeni Sloveniji in da je imelo narodno pravo prednost pred historičnim. Le glede sredstev za doseg cilja se zborovalci niso mogli zediniti.⁷⁷ Poročilo o tem sestanku je po dveh letih napisal Marušič, do danes je ostalo ne-

opaženo in zato ga hočemo v naslednjem povzeti. Še prej pa nekaj predzgodovine, ki je Marušiču dala pobudo za ta korak. Omenili smo dopisnika »od tminsko-beneške meje«; Marušiču je očital, da se mu program zedinjene Slovenije ne zdi primeren: »Vobče moramo izjaviti mi primorski rodoljubi, da ‚Domovina‘ mlačno, plašno politika in nikakor še ne naše javno mnenje, in da tudi bralci ‚Slov. Nar.‘, naj nikar ne mislijo, da se slovenski narod s svojimi rodoljubi drži nježne ‚Domovnine‘ politike, katera je tako ‚naivno‘ in nepristransko Gorico in njene zadeve opisovala.« S krotkostjo ne bomo nič dosegli.⁷⁸ Nekaj dni pred znamenitim šempaskim taborem je kaplan Domicelj v »Slovenskem narodu« tožil zaradi glasov z Goriškega, da se sklicatelji tabora vprašujejo, ali naj bi točka o združenju Sloveniji prišla na taborov dnevni red ali ne. Domicelj pravi, da to močno diši po politiki urednika »Domovine«, ki se je na posvetovanju slovenskih prvakov leta 1866 ustil, da goriški Slovenci ne bodo privolili v zedinjenje. To je Marušičevo osebno mnenje in se s pogledi Goričanov ne sklada.⁷⁹ Marušič je nato odgovoril, da se mora izraz goriški Slovenci nadomestiti z goriški Italijani; o vsem pa bo še obširno poročal.⁸⁰ Obljubo je izpolnil v naslednji številki in v dveh nadaljevanjih objavil potek sestanka jeseni 1866 v Ljubljani. Bilo je to ravno po končani vojni, Benečija je bila izgubljena in izvedelo se je, da namerava vlada postaviti nasproti Italiji nekaj jez s tem, da združi Primorsko s Kranjsko. V takih okoliščinah je bil sklican občni zbor »Slovenske matice«, posebej so bili povabljeni prvaki, da se pogovore o narodnih zadevah. Z Goriškega so se zbora udelizili poslanec Anton Černe, dr. Karel Lavrič, dr. Josip Tonkli in Marušič.

Že 26. septembra, na predvečer zbora, so se zbrali udeleženci v gostilni »Pri raku« v Ljubljani, govorili so o združenju slovenskih dežel, o notranjeavstrijski skupini, o kraljestvu Iliriji in o združitvi Kranjske s Primorsko. Le eden se je upiral združenju Sloveniji, ker mu je bil načrt preveč vzoren; bal se je, da bodo s takim združenjem ostali njegovi rojaki za vselej ločeni od večine Slovencev. Končno se je le vdal in odstopil od svojega načrta notranjeavstrijske skupine. Več ur je trajalo razpravljanje, vendar ni prišlo do pravega rezultata razgovorov. Sestavili so nekak program in ga sklenili poslati v popravek in potrdilo vsem tistim, ki so sestanku prisostvovali. Marušič pa programa ni prejel, ker ga je bilo težko sestaviti zaradi presplošnih in premalo določenih zaključkov razgo-

vorov tistega večera. Ni posegal v debato pa tudi združenju Kranjske s Primorsko se ni upiral, saj bi to bil začetek združevanja Slovencev. V politiki ni dovolj le snovanje načrtov, treba je tudi misliti na njih uresničenje in izvedbo. Vprašanja se je Marušič lotil naslednjega dne, ko se je na vabilo dr. Bleiweisa po kosilu zbralo v prostorih matične knjižnice šest ali sedem ljudi. Pričujoča sta bila tudi dr. Tonkli in Černe, razgovor je bil konkretnější kot prejšnji večer. Pogovarjali so se o združenju Kranjske s Primorsko in Marušič je izjavil, da Italijani ne bi prišli na neki skupni zbor v Ljubljano. Kranjcem ta izjava ni bila po volji; Marušič je že pred odhodom v Ljubljano govoril z nekaterimi, na Primorskem živečimi Kranjci in bili so njegovega mnenja. Uspeh pogovorov ni bil nič boljši kot prejšnjega večera v gostilni. Sklenili niso nobenega sporazuma, sicer je Marušič iz zanesljivega vira v Ljubljani izvedel, da je bilo združenje že avgusta meseca gotova stvar, toda mrtvorojeno dete. Neki Goričan, ki je na visokem položaju in v višjih krogih dobro znan, je vse to podrl opiraje se na zgodovinske razloge Goriške. Marušič je govoril tudi z dr. Vošnjakom, sicer pa so štajerski rodoljubi izjavili, da z združenjem niso zadovoljni, da bodo zahtevali enake pravice, kot jih dobijo združeni deželi; če jim te odrečejo, bodo zahtevali združitev Štajerske s Kranjsko. Marušič sprejema tako idejo združene Slovenije. Ima pa pomisleke in to so Italijani na Primorskem. Kmalu po vojski bi politika v zvezi z njimi marsikaj storila in bi se usodi predali brez upiranja. Zdaj tega ni več in »nezaslišana predrznost, opirajoča se na postavbo (§ 19!), pridobiva peščici Lahov neko važnost, kakor da bi bili zraven Nemcev in Madžarov tretji narod v državi. To je eno, kar mnogi ne mislijo.« Marušiča je motila tudi raba različnih terminov, s katerimi se je označevala ta zahteva Slovencev, najprej bi se morali zmeniti, kaj zahtevajo, in drugič, kako naj zahtevajo.⁸¹ Marušičevo mnenje o združitvi Slovencev je bilo objavljeno v tistih številkah »Domovine«, ki sta obširno poročale o poteku šempaskega tabora, kjer je skoraj desetisočglava množica brez pomislekov in navdušeno pozdravila govor o zedinjeni Sloveniji ter odobrila ustrezno resolucijo.

Leto 1868 je prineslo misel in zahtevo po zedinjeni Sloveniji pred vso slovensko javnost, med slovenske množice. Pričakovati je bilo, da se bo beseda o tem izrekla tudi na deželnih zborih, ki so pričeli delati jeseni, potem ko so bile zahteve postavljene na ta-

borih, ki so bili tega leta. Pri tem so se prvi izkazali Štajerci, v kranjskem deželnem zboru beseda »zedinjena Slovenija« dolgo ni hotela priti z jezika deželnih poslancev, končno je le prišlo do Bleiweisove izjave, »da se Slovenci združimo v eno politično enoto«, kar je bila le njegova osebna »želja«; bilo pa ni nobene interpelacije. Poslanci goriškega deželnega zbora so se 1. oktobra odločili le za interpelacijo o enakopravni slovenščini v uradih in v šolah, ne pa še za zedinjeno Slovenijo.⁸² Tako ravnanje velikega dela slovenskih deželnozborskih poslancev je privedlo do obravnave posameznih deželnih zborov, ki jo je v »Slovenskem narodu« pričel Josip Jurčič, vnet zagovornik ideje združene Slovenije. V pest Jurčičeve kritike je prišel tudi goriški deželni zbor, a na napade je odgovarjal Marušič v »Domovini« in je tako nastal »za tiste čase že precej neokusen časnikarski prepir. Ta spor med 'Narodom' in 'Domovino' je brez dvoma vplival tudi v naslednjem letu, ko je prišla v razgovor interpelacija za 'zedinjeno' Slovenijo v deželnem zboru.«⁸³ Jurčič je pisal, da so slovenski deželni poslanci v goriškem deželnem zboru mlačni. Lotil se je poimensko vsakega poslanca. Ugotovil je, da so med njimi štirje cesarski uradniki in se začudil, da dr. Lavrič ni poslanec. Volivcem je priporočil, naj ne volijo uradnikov.⁸⁴ Marušič je pripravil dolgozvezen in zaradi tega nerodno formuliran odgovor,^{84a} ki je bil dokaj umirjen, kar mu je tudi Jurčič priznal. Kdor pozna goriške razmere, se mora Marušičevemu pisanju namuzniti. Dolžnost »Domovine« bi bila, da obudi goriške Slovence za delo, toda ker ne mara, da se »Domovina« ne bi znova namuznila, se obrača naravnost na Goričane in med drugim pove: »Mi nimamo z nemškutarji, ki hote našo narodno smrt, *nobenega kompromisa*, in goriški Slovenci bodo večno napak ravnali, če mené, da jih bodo kompromisi rešili. Pogum, ali pa nič!... Zato je treba bolj odločnega delovanja, kakor ga ima 'Domovina'... *Poštena, neodvisna*, pogumna, za slovenstvo *resno vneti in boreča* se manjšina nam Slovincem več koristi, kakor vsa kompromisna *vladna večina, ki je mlačna, vsakdanji vladi služeča in nedelavna*.« Deželni poslanci niso vneti za narodno stvar. »Domovina« ni prepričala, da je »Slovenski narod« s svojim člankom storil goriškemu deželnemu poslancem krivico. Slovenci morajo dobiti neodvisno zastopstvo v zboru in apelira na mlado inteligenco.⁸⁵

Marušičevi odgovori so bili pikolovski, dotaknil se je delavnosti vsakega poslanca

posebej in govoril o doseženih uspehih. Glede Lavriča je pisal, da je bil na volitvah 1867 kandidat, a ni uspel, kasneje je bil na dopolnilnih volitvah ponovno na kandidatni listi kot »Slovenčev« kandidat in tudi takrat ni bil izvoljen.⁸⁶ Spor s »Slovenskim narodom« to pot ni dosegel večjega razmaha. V bistvu je bila vsebina obtožb enaka tisti, ki jo je isti list nakazal pred nekaj meseci. Marušič je ostal na svojih pozicijah boječega se, opreznega in pikolovskega politikanta, dasi mu politične nerazgledanosti ne bi mogli očitati. Da so pa bili tudi »Narodovi« očitki včasih nepomembni, ni treba posebej poudarjati. Do ponovnega spopada s »Slovenskim narodom« čez leto dni je potekalo navidezno zatišje, ki ga je prekinil sem pa tja kak manj važen očitek. Tako je na primer dopisnik iz Solkana, ko je poročal o Vodnikovih besedi v solkanski čitalnici, mimogrede in očitno brez vsakega hudobnega namena omenil srečni izid pravde, ki jo je imel »Narod« zaradi članka »Tujčeva peta«.⁸⁷ »Slovenski narod« je to imel za natolcevanje, saj je »Domovina« v svoji škodoželjnosti komaj čakala, da bodo paragrafi treščili v »Slovenski narod«.⁸⁸ »Domovina« se je upravičeno zagovarjala, češ da so bile besede slabo interpretirane.^{88a} Ob vesti, ki jo je prinesel neki dopis z Goriškega, da na mirenskem gradu pri Gorici bero pridige v italijanskem jeziku, je dopisnik še pristavil: »To je pač dober komentar k komentaru, ki ga je prinesla ljuba ‚Dom.‘, vsem gospodskam postrežna žena, k temeljitemu govoru na šempaskem taboru.«⁸⁹ Ko je namreč »Domovina« v celoti objavila govore na šempaskem taboru in med njimi tudi Klavžarejev govor o jeziku, ki naj se uporablja v škofijskih uradih in cerkvenih uradih sploh, ter tu ostro prijel goriško nadškofijo, da pošilja v slovenske kraje duhovnike, ki ne obvladajo slovenščine in da v cerkvenih uradih poslujejo v tujih jezikih, je hotel Marušič s primernim komentarjem ublažiti ostrino Klavžarjevega govora.⁹⁰

Zadnji obsežnejši spor pa je povzročila interpelacija za zedinjeno Slovenijo v goriškem deželnem zboru. Dogodek je imel velik odmev v takratnem slovenskem življenju in je razumljivo zašel tudi v časopisje. »Slovenski narod« je napadel »Domovino«, ta pa je imela skromno podporo tudi v »Novicah«.

Leta 1868 ni prišlo v goriškem deželnem zboru do interpelacije za zedinjeno Slovenijo; edini pomembnejši akt slovenskih poslancev tega zbora je bila dr. Tonklijeva resolucija za slovensko uradovanje na sodnijah. Leto

dni zatem je bil 3. septembra v Ljubljani ob priliki petega rednega občnega zbora Slovenske matice sestanek slovenskih deželnih poslancev. Sklepi sestanka so ostali tajni, zve-delo se je le toliko, da je Svetec skušal zagovarjati svojo taktiko, a ga je dr. Tonkli zavračal. Kmalu zatem so pričeli s svojimi zasedanji deželni zbori, a beseda o zedinjeni Sloveniji spocetka ni od nikoder hotela priti. Zaradi tega je »Slovenski narod« objavil več uvodnikov in v enem izmed njih povedal, da so se na sestanku 3. septembra slovenski poslanci posvetovali, kako naj se v deželnih zbori postavi vprašanje zedinjene Slovenije, in sklep je bil baje, da »mora priti slovensko vprašanje« na dnevni red. V Ljubljani naj bi se dala posebna resolucija in posebna adresa na cesarja s slovenskimi zahtevami, ki bi zahtevala zedinjenje vseh Slovencev. V Gradcu in Gorici pa naj bi se dale samo interpelacije, oziroma v goriškem zboru, odvisno od okoliščin, tudi lahko resolucija vladi.⁹¹ Interpelacijo v goriškem deželnem zboru je napovedal dopis iz Gorice v »Slovenskem narodu«.⁹² Končno je na zborovi seji 30. oktobra le prišla na dnevni red, njena podpisnika pa sta bila od desetih poslancev, ki so v goriškem deželnem zboru zastopali koristi Slovencev, le dr. Josip Tonkli ir. dr. Josip Žigon. »Slovenski narod« je interpelacijo v celoti objavil skupaj z zaupnico, ki so jo poslancema poslali Solkanci in Števerjanci.⁹³ Podobne zaupnice so poslali tudi iz Slovenske Bistrice, Sv. Križa na Vipavskem, Rihemberka (današnjega Branika), Maribora, Celja, Cerknice, Tolmina, Mozirja, Prvačine, Šebrelj, Krepelj, Cerkna, Skrilj, Škrbine, Ribnice na Štajerskem, Dola pri Idriji, Srpence, Avč, Lokavca, posebno zahvalo pa so poslali tudi kraški župani. Zaupnice je v nekaj številkah objavljaj »Slovenski narod«. »Domovina« je o nastopu dr. Tonklija in dr. Žigona zelo skopo in hladno pisala.⁹⁴ Sledila je nato nezaupnica 85 graških študentov 4. novembra, ki je osmerici poslancev očitala protislovensko delovanje in predlagala, naj odlože mandate. Akcija obeh interpelantov ter ravnanje poslancev, ki se njima niso pridružili, je naletela na velik odmev v slovenskem političnem življenju tistega časa. Ker je bil med slednjimi tudi urednik »Domovine«, je popolnoma razumljivo zagovarjal v svojem listu stališče osmerice, ki jo je »Slovenski narod« napadal, »Novice« pa branile. »Slovenski narod« je v odgovor na pisanje »Domovine« o poteku vrvenja, ki ga je povzročila interpelacija v goriškem deželnem zboru (povzela ga je po »Novicah«), z bese-

dami: »Tujem sovražniku se je pridružil domači in zadnja ‚Domovina‘ pošteno Zarnikovo ime že kot psovalko v obraz meče odličnima rodoljuboma dr. Tonkliju in dr. Žigonu!«,⁹⁵ udaril tudi po »Novicah«; »Domovina« pa se je tem besedam uprla.⁹⁶

S tem pa razburjenje še ni ponehalo in članek »Goriška interpelacija in še nekaj«, ki ga je priobčil »Slovenski narod«, ter ga je po Gabrščkovem mnenju napisal Klavžar, a odposlal dr. Lavrič,⁹⁷ podaja predzgodovino interpelacije. Dr. Tonkli je 21. septembra povabil poslance na razgovor glede interpelacije za zedinjeno Slovenijo. Vabilu se niso vsi odzvali, pa tudi tisti, ki so prišli, niso bili enotnega mnenja. Mesec dni nato, 22. oktobra, je Tonkli ponovno povabil poslance na razgovor. Razpravljali so o ljubljanskih sklepih (sestanka 3. septembra, op. M. B.), ki so bili taktično drugače zasnovani, vendar je odgovor vlade na interpelacijo štajerskih poslancev vse presenetil. Černe je zato predlagal, naj se letos interpelacija ne stavi. Dr. Žigon pa je bil za. Poslanci v zboru niso glasovali, ker so mislili, da interpelacije še ne bo. Tako sta le dva poslanca rešila čast. Marušič pa je dobro vedel, kaj je dr. Tonkli obljubil dr. Vošnjaku, da bo namreč podal interpelacijo.⁹⁸ S tem je »Slovenski narod« razložil ozadje zadeve in Marušič je v svojem odgovoru nakazal nekaj zanimivih postavk, ki pa so zaradi plemenične osti izgubile na svoji verodostojnosti. Razbrati pa je mogoče, da je na tako zadržanje v dokajšnji meri vplival izjalovljeni poskus v kranjskem deželnem zboru. Kljub sporu je še vedno poudarjal pomen sprave in končal: »Zatara naj se med nami stara hidra nesložnosti; slovo naj da vsak trikrat prekleti častilakomnosti in tistemu ostudnemu Molohu — sebičnosti —, ki žuga ves narod požreti. Kar se nas tiče — mi, po nedolžnem napadeni, se le branimo. Molčali bomo o marsičem, dokler nas kdo ne prisili govoriti. Ali gorjé, če nas kdo prisili, da igramo brez ozirov vse do zadnje naše karte.«⁹⁹ V tej smeri je svoje poglede na spor »Domovina« — »Slovenski narod« dalje razvijal Andrej Gabršček, ki je pisal, da interpelacija dr. Tonkliju ni prišla od srca, uporabil jo je le za lastno reklamo in je hotel z njo druge poslance presenetiti, kar je dokazalo Černetovo spontano vprašanje, koliko poslancev je interpelacijo podpisalo ob priliki zasedanja zbora, na katerem se je omenjena interpelacija prebrala. Gabršček se je postavil tudi na stališče, da bi bilo bolje s tako zahtevo počakati. Dr. Tonkli se je pokazal neobzirnega do svojih tovarišev,

bil je nelojalen in je zastopal le osebne koristi, čuditi se le moramo, da takrat zelo rezka polemika ni imela večjega vpliva na razvoj slovenske politike na Goriškem.¹⁰⁰ Gabrščkova ocena je seveda prikrojena njegovemu osebnemu stališču do Tonklija, s katerim se je srečal kasneje ter se je skupaj z dr. Antonom Gregorčičem uprl njegovemu konceptu vodenja političnih akcij. Zaradi Tonklija Gabrščkova ocena Marušiča trpi za enostranostjo.¹⁰¹ Brez dvoma je dr. Tonkli, zlasti v svojem kasnejšem političnem delovanju v precejšnji meri pokazal svoje osebne nagibe. Ni skrival ambicij nekakšnega voditelja Slovencev na Goriškem. Malo pred interpelacijo je postal predsednik društva »Soča«, ki je imelo mladoslovenski značaj z osnovnim ciljem: »bramba narodnih pravic« in je dalo obema interpellantom vso podporo. Zanimivo je dejstvo, da je na volitvah za predsednika novega političnega društva na Goriškem dr. Tonkli prejel 33, a njegov tekmeec dr. Lavrič le 11 glasov.¹⁰² Fran Šuklje, ki je nekaj let za temi dogodki kot suplent na goriški gimnaziji spoznaval politične razmere na Goriškem, je v svojih spominih napisal, da je zelo preudarni Marušič duševno nadkriljeval dr. Tonklija.¹⁰³ Da je bilo za Tonklijevu akcijo v deželnem zboru vprašanje osebne afirmacije, potrjuje tudi Lavričevo pismo Franu Oblaku, v katerem je Lavrič objavil svoj razgovor z dr. Žigonom. Ta je interpelacijo podpisal pred pričetkom zasedanja, v času, ko bi jo lahko tudi drugi poslanci. Ko je Italijan dr. Pajer na istem zasedanju namigoval na kompaktnost slovenskega dela zbora, je Černe odgovoril: »Interpelacijo sta podpisala le dr. Tonkli in dr. Žigon, in to je očiten dokaz, da je neopravičen Pajerjev sum, da se drugi nepodpisani slovenski poslanci ne strinjajo z interpellantom.« O Tonkliju pa je Lavrič menil, da je izpolnil svojo dolžnost in da »ne smemo nič slabega o njem pisati, ker bi tako še bolj svoje rane odkrili.«¹⁰⁴ V Lavriču dr. Tonkli ni imel iskrenega tovariša ali pa obratno, kar bi bolj ustrezalo značaju obeh eksponentov goriškega slovenskega liberalizma. Liberalec dr. Tonkli ni bil, saj se je kmalu zatem pridružil goriškim konservativcem. Če lahko verjamemo »Domovini«, interpelacije ni podal zaradi lastnega prepričanja, saj je baje nekaterim poslancem povedal, da ga drugi k temu silijo ter je to »nekak terorizem od zunaj zbora, pa ne od občinstva ali od tistih, ki zdaj interpellantom zaupnice pošiljajo, ampak od treh ali poldruzega moža.«¹⁰⁵

Ob časopisni polemiki, ki je na eni strani branila ravnanje interpelantov, na drugi strani pa skušala dokazati pravilnost vedenja osmerice poslancev, češ da čas za tako zahtevo še ni dozorel, je nastal še drug spor med »Domovino« in »Slovenskim narodom«. Pričel ga je dopisnik »Naroda« iz Solkana, solkanski župan Matija Doljak, nekdanji sodelavec »Domovine«. Pokazal je na nedelavnost poslanca Marušiča, ker ni ničesar storil, da bi pri okrajnem glavarstvu interveniral zaradi previsoke mitnine na cesti, ki vodi iz Gorice po dolini Soče.¹⁰⁶ Marušič se je izgovarjal in navajal, kaj vse je za rešitev te zadeve storil.¹⁰⁷ V zvezi z dejavnostjo poslancev v deželni zbor ter interpelacijo za zedinjeno Slovenijo je napisal članek tudi deželni poslanec Andrej Winkler; v njem je grajal Žigonov in Tonklijev podvig in komentiral odmev zadeve v javnosti. Najbolj ga je osupnilo dejstvo, da so se v celotno zadevo, v val protestov proti poslancem, drznili spustiti preprosti možje iz številnih občin na Goriškem. Tudi ne pozabi na »Jadransko zarjo«, ki je grajala slovenske poslance v goriškem deželni zboru. Slovenskim občinskim možem svetuje, »naj se ne pečajo z visoko politiko, naj se držijo raji svojega kopita, in naj prepustijo visoko politiko tacim možem, ki vidijo nekoliko dalje, ko kamor se vidi z njih zvonika«. Winkler tudi rahlo udari po društvu »Soči«, ki je vodilo akcijo za podpisovanje nezaupnic slovenskim poslancem.¹⁰⁸ Popolnoma razumljivo je, da je takšen zbadljiv Winklerjev ton našel odmev v »Slovenskem narodu«. Dopisnik iz Rihemberka je ostro reagiral na Winklerjevo poimensko navajanje nekaterih mož, ki so se drznili priti na dan z nezaupnicami. Omenja slabotno delo poslancev, saj se je Italijanom posrečilo dobiti več sredstev za popravilo cest, čemur se imajo prav posebej zahvaliti Tolminci.¹⁰⁹ »Domovina« je odgovorila v enakem tonu in svoj odgovor končala: »Winklerjeve pridobitve, kolikoršne že so, že davno poznamo. Kaj sta pa unadva poslanca — in posebno nam znani g. dr. Žigon, za ktera se nezaupnice iščejo, pridobila? Djanja hočemo, ne besedi!«¹¹⁰ Še pred tem je v »Slovenskem narodu« ponovno pisal Matija Doljak, svoj dopis je sestavil v obliki odprtega pisma Winklerju, ki želi, da ostane vse po starem, zlasti pa se je spotikal ob Winklerjeve besede, naj se slovenski možje ne ukvarjajo z visoko politiko.¹¹¹ Winkler je nato odgovoril Doljaku in dopisniku iz Rihemberka, odgovor pa je običajno zavijanje izrazov in zagovor delovanja poslancev ter namigovanje na nekoga

boljšega, ki naj bi po mnenju Winklerjevih sobesednikov prinesel goriškim Slovencem več prosperitete.¹¹² Doljak zopet ni molčal in je ponovno odgovoril.¹¹³ Medtem je »Domovina« ponovno obudila celotno zadevo in se v treh nadaljevanjih široko razpisala, odgovarjajoč na osti, ki jih je prinesel »Slovenski narod«.¹¹⁴ V zadnjem nadaljevanju je potrdila Narodovemu dopisniku češ: »Prepir je res huda stvar, a dobra, če se konečno vendar moremo sporazumeti.« V isti številki je Marušič prvič razglasil, da je »že davno sklenil, vredovanja s koncem tega leta se odpovedati«.

Da so bili vodje celotne gonje proti slovenskim poslancem v deželni zboru goriški mladoslovenci, ni treba še posebej naglašati. O tem nam priča drugi dokument iz tistega časa, Lavričevo pismo Franu Oblaku z dne 27. XI. 1869. Med drugim Lavrič piše: »Vse študente kregajo zlo zaradi nezaupnic, vidim pa, da jih strašno peče. M. Doljak je poslal 'Narodu' dopis, v katerem odgovarja Winklerju v imenu županov napadenih in brani tudi Vas, in še marsikaj bo slišati. Vi študenti ne mislite nič odgovoriti, kakor se vidi. Ti gospodje mislijo, da so neodgovorni in da jih ne sme nihče kritizirati.«¹¹⁵ Napovedi, ki jih je v zvezi s potekom diskusije napovedal Lavrič, se niso izpolnile, ker sam način poteka polemike, besedno igrakanje, ni mogel pripekljati do nekih takih rezultatov. Ost je na obeh straneh postajala bolj in bolj topa in zadeva se je končala neposredno pred prenehanjem »Domovine«. Vendar ni bila poslednji spor, ki ga je »Domovina« doživela s »Slovenskim narodom«, z listom, ki ji ni bil nikoli naklonjen. O tem je prav nazorno govoril članek, ki ga je napisal dr. Pajk v »Slovenskem narodu«. Marušičevemu listu je očital direktno sorodstvo z »Novicami«, s »Slovenskim narodom« pa ni bil nikoli v prijateljskih stikih, ker mu je bil ta preveč oster. Vzgoja, ki jo Marušič propagira, diši pol po samostanu, pol po kozmopolitizmu. »Domovini« so bolj ljube tuje kot domače zadeve, predvsem pa se mora rešiti dvoje napak, »da jej manjka pravega 'moža' in da je, kakor so ženske sploh, preveč bistrournna, pa premalo modra«.¹¹⁶

Zadnji spor je povzročil »Slovenski narod« z objavo vesti, ki jo je prevzel po nemškem časopisju, da bo »Domovina« prenehala izhajati. Najbrž, meni »Narod«, da »Domovina« ni znala ustreči svojim gospodarjem ali pa se je vlada prepričala, da je slovenski narod za dobrote »dispozicijsfonda« neobčutljiv, pl. Eybesfeld je namreč kranjskim de-

želnim poslancem povedal, da »Domovino« vzdržuje vlada. Vest se končuje z besedami: »Dom.' bodo menda Goričani lahko pogrešali, dasiravno tudi mi priznavamo potrebo neodvisnega slov. lista za Goriško.«¹¹⁷ »Domovina« je v svoji zadnji številki zanikala namigovanja pl. Eybesfelda in izpodbijala njih verodostojnost. Vzdrževala se je sama, ali lahko to dokaže »Narod«?¹¹⁸

»Slovenski narod« se je še enkrat oglasil. Napisal je »Domovini« nekrolog in skušal istočasno podati njeno oceno. Vzroki njenega prenehanja so znani in tudi mladim »Slovencem v surki« (»Domovina« besedna iznajdba op. BM). »Goriška Dom.' nas je namreč učila, kakšni da v marsikaterih, navadno političnih zadevah ne smejo Slovenci biti, kako da ne smejo polževe poti hoditi, in se za vsako drobtinico podeljene ravnopravnosti vladi zahvaljevati in se za njo kot iz 'milosti' podeljeno jej globoko klanjati, in jej visoke pesmi prepevati, in kar je še več enacega. Predvsem pa nam je tudi kazala, da je treba narodu vendar le slovenske spise pošiljati in tudi tako z njim govoriti, da on vlado prav umevati, vlada pa njegove pravične terjatve spolnovati more, kakor so modre vlade vselej ravnale, in še ravnajo, kajti sicer se pregreše proti naravnim zakonom, kar je gotovo zmoti, greh proti najvišjemu bitju... Drugo, kar je imela Dom.' dobrega na sebi, je to, da je budila sicer nas goriške Slovence, čeravno le s prisiljeno vladno sapo in vladnim duhom, pa vendar tako, da smo čitaje druge slovenske časnike ločili pravo narodno politiko od njene mršave oportunistne politike... Kazala nam je Dom.', da se v Beču čudne reči za 'kulisami' godijo, zaradi katerih skrivnosti je tobože Slovincem oportuniteta — shodna politika potrebna.«¹¹⁹

Naj ob tej priliki zapišemo še nekaj o odnosih »Domovine« do »Novic«. »Domovina« je bila mlajša sestra »Novic«, sestrsko sta delovali in če je od časa do časa nastalo majhno nesoglasje, ni nikoli vodilo v ostrine, ki smo jih zgoraj spoznali. Odnos je temeljil na vzajemnem sodelovanju in »Novice« so spremljale pot svojega goriškega sorodnika s pokroviteljstvom starejšega in bojazen, »da izgubi v prihodnje naša Domovina mnogo podpore pri naših ljudeh«, izvira pač iz resnične prizadetosti. Ob tej priliki »Novice« ugotavljajo, da ima list »premalo duševne podpore, brez katere se ve da ne, se ne more vzdrževati noben časopis.«¹²⁰ V besednih dvobojih s »Slovenskim narodom«, zlasti ob priliki zadnjega, je imela »Domovina« vso pomoč »Novic«. Ob prenehanju »Domovine« so

»Novice« pisale: »Tužnega srca priobčimo to novico, po kateri zgubimo časnik, ki se je krepko boril za naše pravice, nikoli v vrto- glavosti iskal sreče Slovencev, a tudi v škandalih ne naročnikov. Zato obžalujemo zgubo Domovine.«¹²¹ Oba vodilna slovenska lista tistega časa sta tako dala ob isti priliki zelo različni in značilni oceni »Domovine«. Z drugimi listi, bodisi slovenskimi ali pa osrednjimi državnimi »Domovina« ni sodelovala. Večkrat je kaj ponatisnila iz »Slovenskega gospodarja« ter tržaških slovenskih in italijanskih listov. Mnogokrat pa je ponatisnila celotne članke iz nekaterih dunajskih listov (Die Reform, Vaterland, Der Osten) in od drugod. (Se nadaljuje)

OPOMBE

1. Novice (odslej N), 28. XI. 1866, str. 391. —
2. B. Marušič, Ob stoletnici »Umnege gospodarja« (1863—1963), Jadranski koledar 1963, stran 209—220. —
3. N, 27. XII. 1865, stran 425. —
4. I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovestvena zgodovina, III, Ljubljana 1958, str. 11. —
5. Prijatelj, n. d., II, Lj. 1956, str. 115. —
6. Prijatelj, n. d., III, Lj. 1958, str. 232. —
7. Drugi letnik je imel že spremenjen podnaslov: »Tednik za domače, slovenske in občne potrebe«, medtem ko je tretji letnik izhajal brez podnaslova. —
8. Podrobnejši podatki: M. Šalamun, Slovensko primorsko časopisje v brošuri Študijska knjižnica v Kopru 1951—1961, Koper 1961, str. 68—69. —
9. »Domovina« (odslej D) je list napovedala že v maju (21. V. 1869, str. 84). Glavni odbor kmetijske družbe je list nameraval imenovati »Kmetiški prijatelj«, za urednika je bil določen učitelj v italijanskih razredih normalke Anton Goljevšček; skupaj z italijanskim družbenim glasilom »Atti e memorie« naj bi izhajal dvakrat mesečno (D, 4. VI. 1869, str. 91), njegova prva številka je izšla 10. julija pod naslovom »Gospodarski list« (D, 11. VII. 1869, str. 69). Z novim letom 1870 je njegovo uredništvo prevzel Fran Povše, učitelj na kmetijski šoli (D, 31. XII. 1869, str. 219). —
10. D, 25. I. 1867, str. 15. Vr.[ednik] (po zgledu noviškega urednika je tudi Marušič mnogim dopisom in člankom stavil svoje pripombe) je tudi pritrdilno odgovoril na vprašanje nekega dopisnika iz Istre, da bo »Domovina« tiskala tudi prispevke v srbohrvaščini, vendar le take, ki zadevajo Istro (D, 15. II. 1867, str. 31). Namere pa niso dosegle velikega uspeha, ker bi sicer dopisnik iz Gorice ne vpraševal, zakaj so v listu dopisi iz Istre tako redki in istočasno svetoval Istranom, da se lista oprimejo (D, 16. VIII. 1867, str. 138). —
11. Oglasnik, št. 2-4, 9., 16. in 30. I. 1867. —
12. Slovenec (odslej S), 12. I. 1867, str. 22. —
13. D, 25. I. 1867, str. 15. Podrobneje o Žnidaršičevem sodelovanju v »Domovini« v članku B. Marušič, »Andrej Žnidarčič (1835—1913)« (Jadranski koledar 1965, st.

193—198). — 14. D, 21. II. 1867, str. 31. — 15. D, 21. VI. 1867, str. 103. — 16. D, 15. II. 1867, str. 31. — 17. F. Oblak, Doktor Karel Lavrič in njegova doba, Gorica 1906, str. 24. — 18. Že kmalu po izidu je Marušič javil, da je uredništvo s številom naročnikov zadovoljno in je menda ni vasi na Goriškem, kamor ne bi »Domovina« prihajala v 1—8 številkah. Tudi na Kranjskem prihaja na vsako pošto, izkazala se je zlasti Ljubljana, pa tudi Štajerska in tudi v Trstu in Istri je mnogo naročnikov (D, 15. II. 1867, str. 29). V enem mesecu se je javilo trikrat toliko naročnikov, kot jih je imel »Umni gospodar«, v Gorici celo sedemkrat toliko (D, 15. II. 1867, str. 29). Tudi ob koncu leta 1867 se je pohvalila s številom naročnikov (D, 20. XII. 1867, str. 209. — 19. D, 20. XII. 1867, str. 209. — 20. D, 25. XII. 1868, str. 205. — 21. D, 31. XII. 1869, str. 217. »Gospodarski list« je še dalje izhajal, vendar brez vsakih namenov, da spremeni svoj izrazito strokovni značaj. — 22. Marušič je pisal svojo biografijo, smrt je preprečila, da bi jo dokončal. Najbolj zanimiv del njegovega življenja (časnikarsko in politično delo) je žal ostal nepopisan. Avtobiografija je bila v posebni brošuri izdana leta 1898 v Gorici (str. 80), kot ponatis iz »Primorskega lista«. — 23. A. Gabršček, Goriški Slovenci, I, Lj. 1932, str. 399. — 24. D, 3. XII. 1869, str. 217. — 25. J. Pisano, La stampa a Gorizia dal 1800 ai giorni nostri, Studi Goriziani, XIX, 1956, str. 41. — 26. Članek, ki je sprožil tožbo, je bil dopis iz Pečin na Tolminskem, ki ga je najbrž napisal vikar v tem kraju Andrej Žnidarčič ter ga je objavila »Domovina« (6. XI. 1868, str. 180) s pripombo, da ni odgovorna za vsebino članka, kot odgovor na članek »Ein unverschämter Landpriester«, ki ga je prinesel list »Görzer Zeitung« (22. IX. 1868, št. 76). Ker je bil v dopisu prizadet neki učitelj Troha, je tožil le-ta urednika »Domovine« menda zaradi žalitve časti in ker ni hotel objaviti njegovega popravka na omenjeni dopis (D, 29. I. 1869, str. 17). Kasneje je od tožbe odstopil (D, 26. II. 1869, str. 36). — 27. Rokopisni oddelek NUK v Ljubljani, Ms 876 III 11; D. Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa. Naši zapiski, VI, 1909, str. 69. — 28. D, 25. I. 1867, str. 18. Prvi nemški časnik v Gorici je izšel 7. II. 1867 pod uredništvom gimnazijskega profesorja Honenwartera z naslovom »Görzer Wochenblatt« (D, 8. II. 1867, str. 28). Kljub ostri kritiki je »Domovina« še dalje spremljala pot tega lista in tako je poročala, da je 5. septembra 1867 izšel v novi obliki pod uredništvom Henrika M. Penna. List je objektiv in bo od oktobra izhajal kot »Südliche Grenzpost« menda dvakrat na teden (D, 6. IX. 1867, str. 152). Imena pa ni spremenil in je v začetku 1868 prenehal izhajati zaradi nepredvidenih vzrokov (D, 19. III. 1868, str. 48). Kasneje se je v Gorici pojavil nov nemški list, ki je nekaj let izhajal pod naslovom »Görzer Zeitung«. »Domovina« je še omenila nemški časnik za svilologjstvo, ki ga je pod naslovom »Österreichische Seidenbau-Zeitung, Organ der k. k. Seidenbau-Versuchsstation

in Görz« in uredništvom F. Haberlandta izdajala svilogojska postaja v Gorici. Poleg nemške je imel list tudi italijansko izdajo »La Sericoltura Austriaca« (D, 23. IV. in 21. V. 1869, str. 68 in 84) ter je izhajal nekaj let. — 29. S, 7. II. 1867, str. 68. — 30. S, 12. II. 1867, str. 75—76. — 31. D, 25. I. in 1. II. 1867, str. 16 in 24. — 32. A. Marušič, Moja doba in podoba, Gorica 1898, str. 45—47; Slovenski biografski leksikon, II. str. 65. 32. a S, 14. II. 1867, str. 80. — 33. S, 21. II. 1867, str. 89—91. — 34. D, 22. II. 1867, str. 36. — 35. S, 23. II. 1867, str. 95. — 36. D, 1. III. 1867, str. 38—39. Ivan Podrovski je objavil omenjeni napad v članku »Sporočilo ljubljanske gimn. leta 1865.« (S, 5. VIII. 1865, str. 233—235). — 37. S, 12. III. 1867, str. 123. Prva imenovana sta bila uradni, medtem ko zadnji poluradno glasilo (K. Paupié, Handbuch der österreichischen Pressgeschichte 1848—1959, I, Wien 1960, str. 117—131). — 38. D, 15. III. 1867, str. 48. — 39. S, 16. in 19. III. 1867, str. 131—132, 135. — 40. D, 22. II. 1867, str. 52. — 41. D, 3. V. 1867, str. 76. Pisala je o nekem nasledniku »Slovenca«, ki naj bi izšel v Ljubljani (D, 10. V. 1867, str. 80). Dopisnik iz Kobarida je obžaloval, da bo menda Einspieler ob službo zaradi »Slovenca«. Dokler »Domovine« še ni bilo, so v Kobarid in Idrsko prihajali 4 »Slovenci« (D, 24. V. 1867, str. 87). Urednik »Slovenca« je bil klican pred sodišče in obtožen zaradi nekkih člankov, ki so bili uperjeni proti Nemcem na Kranjskem in zoper organe državne oblasti. Marušič je k tej vesti pripomnil, da je bil eden od teh člankov tudi dopis »Dr. Lavrič naj bo naš poslanec« (D, 24. V. 1867, str. 88), ki ga je »Slovenec« prinesel ob priliki nadomestne volitve za goriški deželni zbor; v njem je dopisnik agitiral za dr. Lavričevo izvolitev. »Slovenčev« kandidat pa ni uspel, kot bomo še kasneje videli. »Slovenec« je v dveh dopisih agitiral za dr. Lavriča: »Advokat dr. Karel Lavrič naj bo naš poslanec!« (S, 6. IV. 1867, str. 167) in »Dr. Lavrič naj bo dež. poslanec slovenskih trgov na Goriškem!« (S, 6. IV. 1867, str. 167—168). — 42. D, 8. XI. 1867, str. 188. »Zukunft« je bila poleg »Die Reform« in »Der Osten« list, ki je izhajal na Dunaju in v federalističnem duhu zastopal koristi liberalnih Slovanov (Paupié, n. d., str. 9). — 43. D, 22. XI. 1867, str. 195—196. — 44. D, 8. IV. 1868, str. 47. — 45. Slovenski narod (odslej SN), 18. IV. 1868, številka 4. — 46. SN, 21. aprila 1868, številka 9. Prijatelj, n. d., III, Ljubljana 1958, stran 269. — 47. SN, 14. V. 1868, št. 19. Rojice so bile zaselek v neposredni bližini Gorice. — 48. D, 15. V. 1868, stran 77. — 49. SN, 30. V. 1868, št. 26. — 49. a D, 1. V. do 5. VI. 1868, št. 18—23. — 50. SN, 16. VI. 1868, št. 32. — 51. D, 22. V. 1868, str. 81. — 52. SN, 16. VI. 1868, št. 32. — 53. D, 26. VI. 1868, str. 103. — 54. D, 12.—26. VI. in 10. VII.—7. VIII. 1868, št. 24—26, 28—32. — 55. D, 5. VI. 1868, str. 90—91. — 56. D, 12. VI. 1868, str. 93—94. — 57. Prijatelj, n. d., II, Lj. 1956, str. 125—126. — 58. D, 19. VI. 1868, str. 97—98. — 59. D, 26. VI. 1868, str. 101—102. — 60. D, 10. VII. 1868, str. 109—110. — 61. Po, s svinčnikom na-

pisani opombi, ki jo nosi številka SN v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. — 62. SN, 2. in 4. VII. 1868, št. 38 in 39. — 63. D, 10. VII. 1868, str. 110—111. — 64. SN, 16. VII. 1868, št. 44. — 65. D, 24. VII. 1868, str. 119—120. — 66. D, 17. VII. 1868, str. 113—115. Ob vesti, da je bivši urednik »Zukunft« Leskovec razglasil ta list za poluradni pod novim uredništvom, je »Domovina« pisala: »Nekdo pozna po obrazu in — še po čem družem še družih 'Leskovcev' na Slovenskem.« (D, 26. VI. 1868, str. 104). — 67. SN, 25. VII. 1868, št. 48. — 68. SN, 28. VII. 1868, št. 49. — 69. D, 31. VII. 1868, str. 123—124. — 70. SN, 4. VIII. 1868, št. 52. — 71. D, 7. VIII. 1868, str. 128. — 72. D, 31. VII. 1868, str. 121—122. — 73. D, 7. VIII. 1868, str. 125—126. — 73. a D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Bleiweisov zbornik, Lj. 1909, str. 202—203. — 73. b B. Marušič, n. o. m., str. 219. — 74. F. Koblar, Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo, Lj. 1962, str. 40. — 75. D. Lončar, Politično življenje Slovencev, Lj. 1921, str. 28. — 76. Koblar, ib. — 77. Prijatelj, II, n. d., Lj. 1956, str. 112. — 78. SN, 2. VII. 1868, št. 43. Zadnje besede lete na članek »Gorica.« — 79. SN, 3. X. 1868, št. 78. — 80. D, 9. X. 1868, str. 164. — 81. D, 16. in 30. X. 1868, str. 166 in 173. — 82. Prijatelj, III, n. d., Lj. 1958, str. 89—92. — 83. Gabršček, n. d., I, str. 126. — 84. SN, 3. XI. 1868, št. 91. Glede Jurčičevega avtorstva tega članka velja ista opomba kot za prej citirani Vošnjakov članek. — 84. a D, 13. XI.—25. XII. 1868, št. 46—52. — 85. SN, 17. XI. 1868, str. 97. — 86. Videli smo že, da je »Domovina« predlagala Lavriča za svojega kandidata v skupini veleposestva, s kandidatu ni uspel (D, 8. II. 1867, str. 26). Ko je novo izvoljeni deželni odbor na svoji tretji seji ugotovil nepravilnosti v volilni skupini sloven-

skih mest, trgov in obrtnijskih krajev, ki je v Tolminu izvolila tolminskega okrajnega predstojnika Grossmanna (D, 1. III. 1867, str. 37), se je volitev morala ponoviti. »Domovina« ni predložila nobenega svojega kandidata. Lovriča je predlagal »Slovenec« (S, 4. IV. 1867, št. 163—164), ki pa tudi tokrat ni uspel, in za novega člana deželnega zbora je bil izvoljen bovški okrajni predstojnik Rozman (D, 12. IV. 1867, str. 63). — 87. D, 5. II. 1869, str. 20. — 88. SN, 11. II. 1869, št. 18. — 88. a D, 19. II. 1869, str. 31—32. — 89. SN, 4. III. 1869, št. 27. — 90. 27. XI. in 11. XII. 1868, str. 191—192 in 199—200. — 91. Prijatelj, n. d., III, Lj. 1958, str. 124—125; Koblar, n. d., str. 57. — 92. SN, št. 116, 2. X. 1869. — 93. SN, št. 129, 2. XI. 1869. — 94. D, 5. in 12. XI. 1869, str. 186, 188—189. — 95. SN, 9. XI. 1869, št. 131. — 96. D, 12. XI. 1869, str. 190. — 97. Gabršček, n. d., I, Lj. 1932, str. 133. — 98. SN, 13. XI. 1869, št. 133. — 99. D, 19. XI. 1869, str. 193—194. — 100. Gabršček, n. d., I, Lj. 1932, str. 131—134. — 101. Gabršček, n. d., I, Lj. 1932, str. 471—476. — 102. D, 15. X. 1869, str. 172. — 103. Sodobniki. Mali in veliki, Lj. 1933, str. 113. — 104. Oblak, n. d., str. 36—37. — 105. D, 17. XII. 1869, str. 209—210. — 106. SN, 9. XI. 1869, št. 131. — 107. — D, 12. XI. 1869, str. 190—191. — 108. D, 19. XI. 1869, str. 195—196. — 109. SN, 25. XI. 1869, št. 138. — 110. D, 10. XII. 1869, str. 206. — 111. SN, 30. XI. 1869, št. 140. — 112. D, 10. XII. 1869, str. 208. — 113. SN, 21. XII. 1869, št. 149. — 114. D, 3., 10., 17. XII. 1869, str. 201, 205, 209—210. — 115. Oblak, n. d., str. 35. — 116. SN, 11. XII. 1869, št. 145. — 117. SN, 24. XII. 1869, št. 151. — 118. D, 31. XII. 1869, str. 219. — 119. SN, 22. I. 1870, št. 9. — 120. N, 7. VIII. 1867, str. 263—264. — 121. N, 29. XII. 1869, str. 433.

ISTRSKÉ ŽELEZNICE

JOŽE JENKO

A. PRVA ISTRSKA ŽELEZNICA DIVAČA—PULJ IN KANFANAR—ROVINJ

Vojaški zapletljaji, politični dogodki v pokrajinah sosedna na zahodu in gospodarska kriza na domačih tleh v petem in šestem desetletju XIX. stoletja so bili vzrok, da se je Avstrija 1. 1850 odločila zgraditi v Pulju obmorsko trdnjavo in vojno пристanišče z vsemi potrebnimi napravami. Mestece Pulj je štel takrat 1104 prebivalce. Šest let kasneje je bil postavljen temeljni kamen za vojno pristanišče. Tako se je razvil Pulj v prvo avstrijsko obmorsko trdnjavo; ni pa nikdar dosegel kakega večjega pomena kot civilno pristanišče.¹ Toda to močno utrjeno bazo na najjužnejši točki istrskega polotoka je bilo

mogoče oskrbovati edinole po morski poti. Kajti Pulj je bil oddaljen od glavne železniške magistrale Dunaj—Trst nad 140 km, zato so sprejemale trdnjavske delavnice in vojaški arzenal potreben material počasi in z ovirami. In tako je bila povezava obmorskega pristanišča z ostalim železniškim omrežjem nujna. Med Trstom, Puljem in Reko je bila potrebna železnica, ki bi mogla neovirano koristiti vojaškim utrdbam. Tako bi bila luka Pulj neodvisna od dovoza po morju in bi mogla kljubovati tudi močnejšemu nasprotniku. Na ta način bi se z železnico sproti dopolnjevala zaloga s kurivom in vojnim materialom ter nadomeščale delovne sile. Pod dotedanjimi pogoji bi Istra in ž njo Pulj tež-

ko vzdržala napade z morske strani po bolj oboroženem in pripravljenem nasprotniku. Zato je bilo nujno iz političnih in vojaških ozirov, da se zgradi železniška zveza, ki bo povezovala Pulj s Trstom in Reko.

Če bi se gradila še suhozemska zveza s Splitom, potem bi ta koristila tudi potrebam trdnjave na Visu, ki jo je treba oskrbovati. Tudi Dubrovnik in Kotor bi črpala po tej poti večje sile in s tem dosegle večji odpor, ker bi bilo s hitrim prevozom na posamezne točke, namenjene obrambi obale, lažje dostavljati katere koli potrebščine. Istočasno bi se s takimi ukrepi prihranilo pri osebju in izdatkih v primerjavi z obstoječim stanjem.²

O gospodarskih odnosih pa moremo trditi, da je bilo življenje Istranov težko, povezano s pomanjkanjem dela in hrane. Zemlja je bila že po naravi skopa. Teren je po dolgem in počez valovit, poln globokih zarez in strmih kraških planot, pustih in nerodovitnih, ter poleti brez tekoče vode, ker takrat že tako redko tekoči studenci in rečice domala usahnejo. Viri iz tedanje dobe pišejo, da je avstrijski cesar čestokrat dovolil velike vsote denarnih podpor za nakup koruze, ki so jo okraji in občine razdeljevali brez povračila med stradajoče ljudstvo.³

Klic po železniški zvezi je bil izredno pogost in glasen l. 1859. Toda kljub temu je preteklo še eno in pol desetletje, preden se je ta želja izpolnila. Šele l. 1863 je bilo javno načeto vprašanje istrske železnice, ko je zahteval in projektiral Tržačan, civilni inženir dr. Ludvik Buzzi zvezo Trsta s Puljem. Toda do odločitve ni prišlo in vse je ostalo v zasnovah.⁴ Takrat je bil predviden kot izhodna točka Trst. Trasa teče nekaj časa s projektirano progo Škofja Loka—Divača—Trst, ki naj bi se vila mimo Bazovice, Lonjera, Rocola do Sv. Andreja v Trstu oziroma tudi s priključkom v Bazovici do naselja Markovlje, kjer je bil predviden odcep proti Pulju.⁵ Ta linija je bila projektirana v severnem delu istrskega polotoka k zahodni obali mimo Koprja, Buj, Pazina in Vodnjana v končno točko ter od Kanfanara v vzhodni smeri proti Reki.⁶

Šele l. 1866 po izgubljenih bitkah v severni Italiji se je pokazala pravilna slika spričo pomanjkanja povezave Istre po železnici z notranjostjo Avstrije. V tem odstavku večkrat citirana revija, iz katere sem povzel že nekaj misli, potrjuje to trditev. Predmetni članek opozarja na usodno nezadostne zveze s Puljem in na posledice, ki bi mogle zaradi tega nastati. Zato so takratni minister za trgovino in obrt ter javna dela in upokojeni

admiral pl. von Wüllerstorff-Urbair ter pl. Tegetthoff, bivši zmagovalec pri Visu l. 1866 nad italijansko mornarico resno svarili vlado, da naj ne zavlačuje izgradnje istrske proge.⁷

Že se je razširila novica, da je vlada pristala na podelitev oziroma izdajo koncesije za izgradnjo proge Trst—Pulj. Delo bi se moralo v najkrajšem času začeti. Vendar je bilo treba dokončati še nekaj preureditev in sprememb na trasi sami. Pripomb o tem sicer nisem našel, mislim pa, da je bila proga že v samem začetku preveč potisnjena proti zahodni obali in tako izpostavljena lažjemu obstreljevanju in zadetkom z morske strani.⁸

Na opozorila prej omenjenih veljakov sta ustanovila mornariški nadinženir Alfonz Lorenz in grof Hugo Henkel-Donnersmarck v družbi z več drugimi odločilnimi možmi konzorcij. Ta si je nadel nalogo zgraditi skozi sredino Istre progo Trst—Pulj z odcepno železnico proti Reki. Za potek obeh je bila izdana že predkoncesija dne 24. junija 1867. Ko pa je ta družba zahtevala zase neke posebne pravice, ki jih koncesijski zakon iz l. 1854 ni mogel odobriti, se je vodilni odbor razšel.

Zadeva je ponovno zaspala, dokler ni resorni minister Plener dne 13. marca 1869 državni skupščini predložil spomenico za spopolnitev železniške mreže, v kateri je bila pa je bil konec naslednjega meseca zopet preklican. V parlamentu so razpravljali o gradnji reške proge. Takrat je bila izgradnja istrske železnice zopet na dnevnem redu. Takrat sta obe zbornici sklenili resolucijo, dne 8. oz. 12. maja 1869 in naročili vladi, naj z vsemi sredstvi pospeši izgradnjo železnice do Pulja. Toda tudi ta poziv ni pognal izdatnih korenin. Še daleč je bilo dejstvo. Vlada je imela pomisleke spričo velikih terenskih težav in majhnih denarnih kreditov. Tudi dvomi o rentabilnosti podjetja so bili pri tem odločilni.

Še v istem letu so nastopili kot projektanti in pogodbeniki vojaški funkcionarji pl. Kudriaffsky et cons. in naslednje leto še upravna svetnika francosko-avstrijske banke J. M. Pfeiffer in Koloman Reisch. Prvi ponudniki so 11. novembra 1869 dobili predkoncesijo za progo, ki naj bi se med Pivko (Št. Petrom) in Nabrežino priključila na južno železnico ter se odcepila na Trst in Rovinj, medtem ko je druga navedena družba dobila koncesijo za progo Trst—Pulj. Rezultati začetnih del pri obeh reflektantih so bili tako rekoč enaki, tako da je bil odločilen projekt Divača—Pulj z odcepom v Rovinj.

Vendar vsi ti podvigi niso rodili zaželeno-

ga uspeha, čeprav je v naslednjem letu (1871) pregledal odposlanec in tehnični konzulent pristojnega ministrstva Nördling in prepotoval vso traso in tudi njeno izgraditev priporočal. Istrski deželni odbor in druge gospodarske institucije so neprestano pošiljale zastopnike ter prosile vlado, naj sama izvede začetna tehnična dela, sicer bo ostala zadeva na mrtvi točki. Vlada se je izgovarjala na obilico dela in prezaposlenost generalne inšpekcije, ki je bila tako rekoč bombardirana po preštevilnih dospelih projektih, ki jih je morala strokovno pregledati. Edini uspeh Istranov je bil, da je trgovinski minister poslal nekaj privatnih inženirjev na teren, da preverijo obstoječe načrte ter izpopolnijo in revidirajo traso. Ti študiji so bili koristni. Nove meritve kraškega terena so pokazale, da je možno zgraditi vsako miljo za 200.000 goldinarjev ceneje. Na podlagi teh računov za 19,2 milje dolge trase zadostuje 12,910.000 oziroma za vsako miljo 671.000 gold. Skupni stroški s pristaniškimi napravami v Pulju in Rovinju znašajo 13,536.150 oziroma 703.870 goldinarjev na miljo.

Na podlagi teh ugotovitev je bila vlada prepričana, da je gradnja istrske proge dozorela ter predložila 3. marca 1873 državnemu zboru zakon za izdajo koncesije. Obenem jamči oziroma odobrava vlada državno jamstvo 43.000 gold. na miljo. Osnutek je predvideval možnost, da se proga gradi na državne stroške. V tem primeru se odmeri za l. 1873 znesek dva milijona gold. Zakonski predlog je bil sprejet dne 22., a sankcioniran 30. aprila 1873.⁹

Tekst najvažnejših točk tega koncesijskega zakona je tale: V soglasju obeh zbornic državnega sveta odreja cesar naslednje:

Člen I. Vlada se pooblašča, da zgradi lokalno železnico z odcepom v postaji Divači na progi Dunaj—Trst juž. železnice v Pulj in priključek v bližini Kanfanara v smeri Rovinja na državne stroške ali pa se zajamči njena izgraditev na podlagi koncesije po določbah tega zakona.

Člen II. V primeru, da se zgradi ta železnica na državne stroške, se odmerita za leto 1873 dva milijona gold. za gradbene potrebe.

Člen III. Če pa se izda za to progo koncesija, zajamči vlada čisti letni dobiček skupno za odplačilo dolga poprečno po 43.800 gold. za vsako miljo za čas veljavnosti koncesije, če čisti dobiček ne doseže garantiranega zneska. Nedoseženo vsoto k navedenemu znesku doplača državna uprava. Tako, na podlagi dokazanih gradbenih izdatkov incl. nabavnih denarnih stroškov in interkalarnih obresti

določeno jamstvo se uveljavi z dnem otvoritve oziroma predaje javnemu prometu celotne proge.

Člen IV. Koncesionirana proga mora biti zgrajena najkasneje v dveh letih, računano od dneva podelitve koncesije, proga pa mora do tega termina steči. Da bodo pogoji izpolnjeni, je koncesionar dolžan jamčiti po dogovorjenem in določenem načinu.

Člen V. Mostovi in visoke stavbe morajo biti zgrajene iz železa in kamna.

Člen VI. Trajanje koncesije se določi za dobo 90 let od dneva, ko začne promet na progi navedeni v I. členu.¹⁰

Kakor je zajela mnogo drugih upoštevanja vrednih pa tudi za lase privlečenih železniških projektov gospodarska kriza, ki je izbruhnila na »črni« petek dne 9. maja 1873, tako tudi ni prizanesla istrski progi. Takratna borzna katastrofa je pokopala mnogo trgovskih podjetij, kar je sprožilo plaz prodajnih ponudb. Toda interesenta ni bilo. Tečaji so padali. Obenem so sledile odpovedi vlog pri kreditnem zavodu za trgovino in obrt ter pri realizaciji Rotschildove banke. Nešteto malih varčevalcev, obrtnikov, roko-delcev in nameščencev, ki so bili zapleteni v borzno igro, je izgubilo vse premoženje. Nad sto bank in denarnih zavodov je propadlo. Ista usoda je zadela železniške družbe, ki niso mogle dobiti nobenih kreditov za nadaljnje finansiranje železniških gradenj. Ustanovljeno je bilo podeljevanje novih koncesij in razglašene kot neveljavne vse tiste, na katerih se še ni pričelo z delom. Tako je bilo tudi pri istrski progi. Bivši projektanti so morali odstopiti. Sicer so si že takoj poleti prizadevala nekatera domača trgovska podjetja in pravne osebe pod vodstvom advokata dr. Jos. Basilica, da bi ustanovile privatno železniško družbo. Toda uspeli niso. Bila je nevarnost, da Istra ne bo dobila železnice morda še desetletja. Poleg teh skrbi je trla množico slaba letina, pomanjkanje in lakota. Skrbi so rastle, čim bolj se je leto bližalo koncu. Mnoge občine so prosile, da bi deželni odbor in državno namestništvo interveniralo pri dunajski vladi in dosegla gradnjo proge, v katero so polagale vse upanje in nado, da se bodo na ta način razmere le izboljšale. Vlada ni mogla dalje zavlačevati zadeve in se je odločila v začetku decembra, da gradi progo po drugi alternativni zakona z dne 30. aprila tj. v lastni režiji. Z delom so takoj pričeli. Nabavile so se tračnice in pragi. Komisija za odkup sveta je odšla na teren. Dne 17. decembra 1873 je bila v Pazinu zasajena prva lopata. Ljudstvo se je oddahnilo

posebno še spričo dejstva, da gradi železnico država sama in na svoje stroške.

Vse je bilo pripravljeno, da začnejo z delom vzdolž cele proge. Vendar je trajalo še nekaj mesecev, preden je organizacija uspela, ko je bilo 20. marca 1874 sestavljeno gradbeno vodstvo, ki mu je načeloval komisar generalne direkcije Gustav Gerstel. Splošno gradbena oddaja se je začela 28. marca 1874 z ofertami. Te se je udeležilo 31 ponudnikov. Izdajatelj je postalo podjetje M. Frölich iz Gradca. Političen obhod je bil nato med 19. aprilom in 13. majem 1874.¹¹

POTEK TRASE

Istrska proga se odcepi na južnem koncu postaje Divače na magistrali Dunaj-Trst in doseže z vzponom 20 ‰ kulminacijsko točko s 539 m nadmorske višine pri Rodiku. Nato zavije proga proti zahodu in uvozi na postajo Hrpeleje-Kozina, ki leži na visoki planoti kraškega terena. Prav v tem, pravkar prevoženem odseku v dolžini 8 km se pokaže pravi kraški površinski karakter, kjer izgine vsa deževnica tako hitro in v toliki meri, da zadostuje za odtok vode na celi črti pet propustov, od katerih imata le dva do 2 m razpetine. V nadaljevanju je trasa položena ob rebri klanice, ki ima tako strmo pobočje, da je bilo težko najti primeren prostor za položitev tira in visokih stavb. Proga potem počasi pada do naslednje edinice Podgorje. Spričo globokih in nevarnih vdrtin oziroma prepadov v skrilastem terenu je speljana trasa v blagem vzponu v naslednjo višinsko točko 530 m visoke planote Rakitovec. S posredovanjem dveh globokih zasekov v valovitem gorskem grebenu dospemo v istoimensko postajo Rakitovec. Po več vijugah in po 1 km dolgem useku smo v postaji Buzet, ki leži na meji skrilastega in kraškega ozemlja, kamor je mogoče priti zamudno in počasi s pomočjo razstreljevanja ovirajočega skalovja.

Postaji Buzet sledi nova edinica Roč; po prevozu postajnih naprav nas čaka najbolj neugoden svet Razpadalica. Že ime samo pove, da gospodari tu nevaren teren zaradi gorskega usada oz. plaza, kjer se je bati po vsakem deževju, da se sprožijo plazovi. Da to preprečijo, so morali graditi odvodne järke in kanale, ki odvajajo deževnico in preprečujejo zemeljska premikanja. Trasa se nato spusti v roško korito, nato pa se ponovno vzpne na že pri Roču doseženo, visoko ležečo planoto, kjer so položili postajne naprave v Lupoglavu. Tudi v tem delu so bili potrebni do 37 m visoki nasipi in zavarovanje proge v plazovitem terenu v 29 m globokih

usekih. Železnica nadaljuje pot in se dviga v gradbeno neugodnem svetu do razvodnice med rečicama Mirno in Fojbo, ki jo je bilo treba premagati s 340 m dolgim predorom. Trasa nas popelje v dolino Fojbe mimo postaj Cerovlje in Pazina.

Po 18 m globoki zarezi v skalah smo prodrli v kraški svet, ki nas od tod dalje vestno spremlja do konca proge. Na odseku med postajama Sv. Petar u Šumi in Kanfanar so morali delati dolge ovinke in razplete, da so se izognili terenskim oviram.

Od odcepne postaje Kanfanar proti Rovinju nas spremlja med vožnjo težak gradbeni problem. Progi daje smer Limski kanal do postaje Sosiči. Niti 10 km daleč od tod uvozimo po mnogih krivuljah v končno postajo Rovinj in njene pristaniške naprave.

V nadaljevanju od Kanfanara potujemo preko Zabroniča in se v položnem padcu vozimo mimo Vodnjana. Končno dosežemo po 122 km dolgi poti končni cilj v Pulju, ki leži ob morskem zalivu.

Omeniti moram še vzroke, ki so diktirali izgradnjo te terensko in gradbeno težke železnice. Poleg sestave površine in geoloških ovir moramo omeniti tudi pomanjkanje vode, potrebne za vzdrževanje obrata in oskrbo živine in ljudi. Zato je bilo nujno urediti vodovodne naprave. Kajti nositi pitno vodo iz globokih korit in kotanj, kakor je bilo to nujno med gradnjo tudi za mešanje malte, je bilo nemogoče in nehumano.¹²

NADALJNI ZGODOVINSKI RAZVOJ

V teku gradnje so bila potrebna dopolnila in spremembe trase. Te okoliščine so povzročile, da je bil komisijsko določeni gradbeni glavna linija Divača—Pulj v dolžini 122,3 km in odcepna proga Kanfanar—Rovinj z 21 km predana javnemu prometu šele 20. septembra 1876 namesto po programu 10. avgusta.

Upravljanje in obrat je pogodbeno prevzela južna železnica za dobo treh let za plačilo letnega pavšala 275.000 gold. V ta znesek je bilo vračunano tudi vzdrževanje proge. Toda z obratovanjem, ki ga je vodila južna železnica, ljudstvo in gospodarski krogi niso bili zadovoljni. Interesenti so ponovno zahtevali, da se mora Pulj povezati s Trstom neodvisno od južne železnice, kakor so o tem že razpravljali v parlamentu ob priliki koncesijskega zakona dne 30. aprila 1873. Tak postulat je vodil do odpovedi obratne pogodbe in njeni reviziji. Ker država trenutno ni našla drugega izhoda, je prepustila še nadaljnje obratovanje privatni železnici do leta 1880, seveda pod ugodnejšimi pogoji.

V letu 1878 je bila zgrajena 1,3 km dolga dovlačilnica iz puljskih postajnih naprav do mornariškega arzenala. Ta pomožna proga je začela obratovati 28. sept. navedenega leta.

Gradbeni stroški istrske proge so znašali 12,760.469 gold. Vsak kilometer je stal 88.970 enot. Brez dvoma je proga pomagala mnogim prebivalcem do zaslužka in kruha posebno v slabih letinah, ki niso bile redke.¹³ V splošnem pa moremo trditi, da se istrska železnica ni nikdar povzpela na nivo drugih prog. Služila je predvsem vojaškim interesom. Vemo tudi, da jo je gradila v korist brezposelnemu ljudstvu. Prva istrska železnica je bila nekakšna pomoč za pobijanje revščine in pomanjkanja. Sicer so v bivši Avstriji vozili na vsem poteku celo brzovlaki. Toda taka protekcija je veljala predvsem mornariškim oficirjem, ki so se vozili v notranjost države. Ko je zasedel naš zahodni sosed l. 1918 trdnjavske naprave v Pulju, je proga docela izgubila svoj pomen. Na progi je vegetiral malomaren promet. Vodstvo je bilo v Trstu. Iz tega kraja je dirigiralo prometno službo telefonično centralno dispečerstvo. Naša država pa žrtvuje za blaginjo gospodarstva in turizma dokajšnje izdatke.

B. ISTRSKA ŽELEZNICA HRPELJE—KOZINA—TRST

Na podlagi koncesijske listine z dne 23. septembra 1857 je odkupila kapitalistična družba Rotschlid-Talabot od avstrijske vlade:

1. c. kr. južno državno železnico tj. glavno dvotirno progo Dunaj—Trst s priključnimi progami Mödling—Laxenburg in Dunajsko Novo mesto—Ödenburg;

2. koroško železnico tj. progo Maribor—Celovec z nadaljevanjem v Beljak;

3. hrvaško linijo tj. Zidani most—Zagreb—Sisek z odcepno progo v Karlovec;

4. železnice na Tirolskem tj. zahodne državne železnice Innsbruck—Kufstein do državne meje Kieferfelden in državno južno tirolsko progo Verona—Bozen in progo Innsbruck—Bozen.¹⁴

Prodajalec — avstrijska vlada je iztržila za proge, ki so stale 130 milijonov goldinarjev gradbenih stroškov, po računih civilnega inženirja Julija Fante komaj 16,400.000 gold. Toda finančna stran še ni vse. Kupec-družba južne železnice si je zavarovala poleg drugih ugodnosti in pravic še to pravico, da sme graditi vse nove proge, ki vodijo k Jadranu, le ona sama in zgraditi novo zvezno progo med dvema že obstoječima postajama le takrat, kadar koncesionar uprave južne želez-

nice ne reflektira na povezavo takih točk. S tem je dobila trgovina in industrija na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem svoj smrtni udarec.¹⁵ Prav iz istega vzroka je bilo že zgodaj jasno, da edina večja avstrijska luka, ki ji primanjkujejo plovne rečne zveze z notranjostjo države v tekmovanju z drugimi evropskimi pristanišči, posebno nemškimi, ne bo kos svoji nalogi. Pa tudi edina železniška zveza, ki jo oskrbuje privatna družba, ne bo mogla sama obvladati vsega prometa. Obe navedeni okolnosti sta bili povod za to, da naj bi se zgradila nova železniška zveza, ki naj bi posredovala promet iz servisnih pokrajin na Jadran. Na ta način naj bi paralizirala snujoča se družba prestolonaslednika Rudolfa železnica nastalo škodo. Ta naj se odcepi pri Sv. Valentinu ob Donavi, gre skozi štajerske in koroške industrijske centre, teče mimo Št. Vida ob Glini — dalje po Kanalski dolini mimo Pontebe in naj zaključi svojo poti v luki pri Červinjanu. Ko pa je leta 1866 Avstrija zgubila Benečijo, je bila izdana 11. novembra istega leta koncesija za izgradnjo proge do Beljaka. Od tod dalje Rudolfova železnica ni mogla do Trsta, ker je imela po členu 23. in 24. kupne pogodbe z južno železnico iz l. 1857 pravico graditi oziroma povezati dve južno-železniški postaji na posameznih njenih progah tj. Beljak—Gorica in do Trsta ali Beljak—Ljubljana, le južna železnica. Toda podaljšanje in povezava s katerim koli obmorskim jadranskim mestom ali s Trstom je bilo naknadno mogoče na zahtevo vlade, ko je južna železnica že popustila pri edinstveni prednostni pravici dne 13. aprila 1867 za dobo 7 let proti dobičkapelnem dogovoru pri izgradnji tržaških pristaniških naprav v korist dvotirne magistrale Dunaj—Trst. V tej dobi je mogla avstrijska država ali sama graditi ali prenesti in podeliti pravico tretji osebi za ustvaritev potrebnih zvez. Ugodnosti za upravo južne železnice so bile: pristaniške naprave se zgradijo na državne stroške, vlada subvencionira izgradnjo projekta za progo Beljak—Franzensfeste, Sv. Peter—Reka, Kaniža—Barč in Bruck—Leoben. Dalje je jamčila država južni železnici za vsako miljo obratujočih prog po 100 tisoč gold. letnih bruto dohodkov in črtala do leta 1880 vse tudi eventualne nove dohodninske davke. Te obveznosti so bile težka obremenitev finančnemu ravnovesju za pokrajine na desnem bregu Donave; ogrske pokrajine niso bile pri tem prizadete. Predmetne dogovore je vodil prezidialni tajnik trg. ministrstva de Pretis z viceprezidentom južne železnice von Hopfenom.¹⁶

Rudolfovi železnici ni bilo usojeno, da bi se približala Trstu. Gorenjski del je bil kakor vkovan med Beljakom in Ljubljano. V marcu 1869 je zaprosila tržaška trgovska zbornica dunajsko vlado, da naj se podaljša obstoječa Rudolfova proga od Beljaka do jadranske obale. V zvezi s propadanjem prometa v Trstu in v zvezi z otvoritvijo sueškega prekopa je bila prošnja upoštevana. Poslanski zbornici je bilo naročeno, da obravnava drugo zvezo s Trstom preko Predela z nadaljevanjem v soško dolino, toda trenutno le do Gorice. Dne 31. marca pa je novo ustanovljeni železniški odbor predlagal kot uvod za razpravljanje zakona, da se predelska proga gradi ne samo do Gorice, marveč na državne stroške do Trsta. Toda skupščinski odbor je moral istočasno obravnavati dvojno izbiro. V. C. Supan, predsednik kranjske trgovske in obrtne zbornice, je namreč ustanovil komite, ki je izdelal v sporazumu s tržaško mestno občino projekt za progo Loka—Divča—Sežana—Škedenj—Trst. Pri obravnavi alternativnih projektov se je parlamentarni odbor izjavil za predelsko inačico. Toda poslanci o tem niso mogli več glasovati, ker so Poljaki, Bukovinci in Istrani zapustili skupščino. Zaradi tega exodusa skupščina ni bila več sklepčna in je bila razpuščena. Vsa druga železniška vprašanja so bila rešena in zaključena, le zveza Rudolfove železnice s Trstom je ostala odprta in nerešena.¹⁷

Minila so štiri brezplodna leta. Novi trgovski minister Schäfle se je trudil doseči zvezo z morjem. Naročil je, naj se izdela projekt proge Trst—Loka—Celovec. Toda razne politične ovire so onemogočile, da bi rešili to nujno in pereče vprašanje. V Trstu so ustanovili komite priznanih strokovnjakov in gospodarstvenikov. Ta odbor je vodil namestnik deželnega glavarja Franc Hermet, ki se je odločil pospeševati zvezo med Celovcem—Loko—Trstom, med Gorico in Razdrtim ter med Trstom in Puljem. V tem stremljenju sta ga podpirala koroški in kranjski deželni zbor. Celo na Dunaju ustanovljeni komite se je zanimal za to progo. Toda politične razmere so zmešale štrene s tem, da je prišel iz Trsta na Dunaj kot finančni minister de Pretis in spravil nesrečni projekt preko Predela zopet na površje. Spomladi leta 1872 je bila poslanski zbornici ponovno predložena v razpravo predelska železnica s korekturo in dodatkom, da se Loka—Trst obravnava kot alternativa. Uspeha ni bilo. Glasovalo se tudi ni, čeprav je tržaški komite predlagal, naj se loška proga zgradi brez državne garancije v teku treh let. Zaradi razpusta parlamenta so

obravnavali zadevo šele v naslednjem skupščinskem zasedanju. V takem vzdušju je preteklo že 6 let, ne da bi se gradila ena ali druga koncesionirana konkurenčna proga. Zadnja leta je vodil vsa vprašanja tržaški mestni svet z županom dr. de Angelijem na čelu. Njegova stremljenja je krepko podpiral parlament. Po naročilu Tržačanov je bil izdelan nov projekt pod vodstvom inž. Buzzija in Vallona.¹⁸

PROMETNO-GOSPODARSKE RAZMERE V TRSTU

Kljub ugodni legi in globoki penetraciji tržaškega mesta in pristanišča v evropsko celino na jugozahodu se temu ni posrečilo, da bi moglo tekmovati z lukami v bližini na Jadrani, v Sredozemskem morju, še manj pa na Atlantiku in Severnem morju. Mlado razvijajoče se mestece na Reki, ki je začelo po letu 1867 tako rekoč komaj živeti in se razvijati, sta krepko podprli in ga gospodarsko-trgovsko visoko dvignili nad sosedom Trstom dve železnici, zgrajeni v letu 1873. To sta bili: proga Št. Peter na Krasu—Reka od 20. junija dalje in proga Karlovec—Reka od 23. oktobra. Razvoj Benetk sta pospeševali v škodo Trsta, gorska proga preko Brennerja in zveza med Vidmom in Trbižem skozi Karnalsko dolino. Genovsko pristanišče je prevzemalo blago, ki je bilo namenjeno za prevoz z železnico preko prelaza na Sv. Gotthardu. Na severu je prosperiralo predvsem mesto Hamburg in z njim sosedna pristanišča, kjer so se stekale vse glavne kopne prometne žile in seveda tudi vodne ceste, ki so segale tja do avstrijskih gospodarskih centrov in jih zalagale na cenen način s prekomorskim blagom. Tak položaj je nastal zato, ker je centralno v Evropi ležeča Avstrija kot ugodna prehodna pot za vsak tranzitni promet kasno in prepočasi gradila svoje proge.¹⁹

V letih 1830—1840 je promet v Trstu razveseljivo naraščal. Ugotoviti je mogoče, da je prihajalo v to luko največ blaga iz obeh Amerik in Zahodne Indije. Pošiljke so bile namenjene v južno Nemčijo in tudi v Švico. Nekaj blaga so odpremili celo v Italijo, Grčijo in Bližnji vzhod. Trgovino je pospeševal ugoden prevoz po cesti tj. prenosljivi transportni stroški. Železnice so mogle ceneje prevažati blago kakor vozniki po cestah. Kajti skoraj v vsej Srednji Evropi je bila normalna tarifa 2 krajcarja za cent in miljo, na železnici pa so zahtevali 1 1/4, do 1 1/2 krajcarja za enako razdaljo in težo. Pri poprečni tarifi 1 1/4 je najugodnejša cena dva krajcarja, torej tudi za 50 % več. Če se je pri močni konkurenci znižala cena na 1 1/2 osnov-

ne enote, ni bila torej cena 1 1/2 krajcarja že zadnja pri železnici.

Prevoznina po cesti iz Trsta v Ljubljano za stari cent je znašala 42 krajcarjev, za Ptuj en gold. 3/10, na Dunaj dva 2/5 do dva 3/4, v Prago tri gold. 5/4, v Pešto dva 1/2, v Berlin 8 gold. 1/2 in v Breslavo 5 goldinarjev.²¹

Leto	1839	1840	1841	1842	1846	1848	1850	1868	1869	1870
Milijonov centov	606	704	601	667	865	700	925	169	180	153

Vzroki nazadovanja so bili: prekasno zgrajena železniška zveza s Trstom, pomanjkanje konkurenčnih prog v primerjanju z Nemčijo, kateri so pomagale plovne reke in s tem omogočile znižanje tarifnih postavk, izostal je uvoz inozemskega kolonialnega blaga predvsem sladkorja, neurejene valutarne razmere, direkten promet iz Levante v Grčijo in Italijo brez avstrijskega posredovanja. Končno je bila na tehničnici odločilna za uspehe gradnja ugodnih in konkurenčnih prog v drugih državah, ki so prevzele uvoz in izvoz.²²

Zaradi preprirov in razpravljanj v časopisih in v brošurah, ki so trajali skoraj tri desetletja, ni bil pravzaprav nikdo prepričan, katera proga in varianta bi bila za Trst najugodnejša. Nihče ni zanesljivo in prepričljivo trdil, katera proga bi bila kos lukam drugih držav in nihče ni mogel dokazati najsmotnejšo smer in dati nasvet, da bi postala tržaška luka svetovno pristanišče, kakor bi ji to po legi pritikalo.²³

V avstrijsko-jadranskem pristanišču je pristajalo in odplulo v letih 1865—1874 vedno manj transportnih ladij. Seveda je zaradi tega kepnela tudi tonaža. Poglejmo!

1865. leta	19.906 ladij z	1.693.882 tonami
1866. leta	22.832 ladij z	2.002.600 tonami
1867. leta	20.439 ladij z	1.816.011 tonami
1868. leta	22.012 ladij z	2.058.279 tonami
1869. leta	18.002 ladij z	2.230.726 tonami
1870. leta	16.077 ladij z	1.972.879 tonami
1871. leta	16.499 ladij z	1.980.280 tonami
1872. leta	17.474 ladij z	1.971.661 tonami
1873. leta	16.275 ladij z	1.808.439 tonami
1874. leta	16.568 ladij z	1.926.278 tonami

Torej .

4,0 %	manj kot povprečno v 10 letih 1865/74
8,5 %	manj kot povprečno v 4 letih 1866/69
13 %	manj kot povprečno v 2 letih 1868/70
20 %	manj kot povprečno v 1869

V vseh naštetih letih je pristalo v Trstu največ angleških transportov.²⁴

Veliko upanja so Tržačani stavili na otvoritev Sueškega prekopa dne 17. novembra 1869. Trdilo pa se je, da so si pomagala s to novo skrajšano potjo predvsem ruska pristanišča v Črnem in Azovskem morju, francoski Marseille ter italijanski obmorski mesti Genova in Benetke. Ves prevoz so namreč prevzele

Takrat je Trst mogel tekMOVATI tudi s severnimi lukami, ker prevozov ni mogla nikdar ovirati zima. Statistika pokaže, da je promet v teku naslednjih tridesetih letih močno nazadoval. V razpredilnici pomenijo gornje številke posamezne dobe, spodnje pa kažejo število centov v milijonih:

druge prekomorske družbe v škodo Trstu. Statistični podatki iz leta 1869 pokažejo v primerjavi z letom 1873 naslednjo sliko:

Iz Trsta se je izvozilo

v Združene ameriške države	9689 proti	4428 tonami
v Brazilijo	20.809 proti	12.470 tonami
v juž. Francijo	48.980 proti	24.724 tonami
v sev. in zah. Francijo	82.103 proti	35.423 tonami
v Anglijo	73.310 proti	8774 tonami
v Rusijo v Črno morje	3684 proti	2170 tonami
v Nizozemsko	2260 proti	450 tonami
240.835 proti 88.439 tonami		

Isti strokovnjaki trdijo, da je bila podobna slika tudi pri uvozu. Morda se je v zadnjem letu že čutila konkurenca proge Št. Peter na Krasu—Reka.²⁵

Dolžina avstrijskih železniških prog je znašala leta 1873 15.450 km. Število kilometrov je naraslo do leta 1884 na 21.871, torej v 12 letih za 40 odstotkov. Sam po sebi je bil tak porast za državo razveseljivo dejstvo. Toda Trst ni pridobil nič ter moremo trditi, da se razmere na Jadranu niso dosti spremenile. Proga po Kanalski dolini je bila že več let v obratu; isto tako tudi preko St. Gottharda. Zgrajene proge so odvzele ves promet za zahodno in isto je bilo pričakovati tudi za severno-vzhodno Evropo. Tudi na Reki se je pokazala nova konkurenca, ki so jo podpirali predvsem Madžari. Poleg tega je bila na programu gradnja proge Ljubljana—Karlovac—Sisak. Tako bi imela Reka najkrajšo pot do Save in od tod dalje zvezo s srbskimi, romunskimi oziroma turškimi orientalskimi železnicami v smeri Soluna in Carigrada. Vse te proge pa bi bile občutne tekmice za Trst.²⁶

V pomorskem prometu so bile Trstu najbolj nevaren rival Benetke, ki so ga v letu 1869/70 prekosile za 20 odstotkov. Vrednost uvoženega blaga v letu 1872 je bila v primerjavi z letom 1873 za 17 milijonov, izvoznega blaga pa za 8 milijonov manjša.²⁷

Vsi ti navedeni dokazi in vzroki so pospesili, da je zdrknila važnost Trsta, ki je bil do sedaj kot luka na petem mestu med evropskimi pristanišči, na 25. mesto. Vladna prizadevanja, tj. izgraditev novih luških naprav, primernih pristaniških skladišč, re-

organizacija in izdatna podpora avstrijskega Lloydja, uvedba diferencialnih železniških tarif so bila le blažilnega in tolažilnega značaja. Vsekakor pa so manjkale ustrezne zveze z notranjostjo, pogrešale so se sposobnejše krajše proge, ki bi privabile oddaljenejšje pokrajine na Jadran. Od celotnega blagovnega prometa evropskih luk v Trstu, Benetkah, Reki, Genovi, Marseillu, Bremenu in Hamburgu je bila deležna tržaška luka v letih 1860—1869 11,52 %, v naslednjih desetih letih 9,4 % in v letih 1890—1899 je bil pokazatelj komaj 4,34 %. V teh razdobjih se je dvignil promet v Hamburgu od 20 % na 34 %.²⁷

Prav gotovo je bil vzrok nazadovanja avstrijskih železnic ta, da se je govorilo, pisalo in razpravljalo o izgradnji posameznih prog na dolgo in široko in s tem v zvezi tudi o propadanju Trsta. V Avstriji so se odločili za progo Kufstein—Innsbruck šele 1858, naslednje leto za gradnjo proge Verona—Bozen in šele 24. avgusta 1867 je bila gotova proga preko Brennerja. Zanesti se moramo na statistične podatke, ki trdijo, da je promet s kolonialnim blagom in južnim sadjem v naši luki v dveh decenijah padel za 50 %, medtem ko so severna pristanišča napredovala in se je tam promet sedemkrat povečal. Podatki so taki:

1. 1868 vrednost blaga	387,4 mil. gold. in izvoza	428,9 mil.
1. 1869 vrednost blaga	420,6 mil. gold. in izvoza	438,1 mil.
1. 1870 vrednost blaga	436,0 mil. gold. in izvoza	395,2 mil.
1. 1871 vrednost blaga	525,0 mil. gold. in izvoza	498,5 mil.
1. 1872 vrednost blaga	432,0 mil. gold. in izvoza	293,3 mil.

Navedbe za leto 1872 veljajo za čas desetih mesecev ter je razlika nasproti prejšnjemu letu za isto dobo 72,5 milijona goldinarjev. V letu 1873 je bil zaradi splošne krize dvojni izpad.²⁸

PROGA HRPELJE—TRST NA VIDIKU

Zastopniki Trsta so na Dunaju pri parlamentarnih razpravah o novih železnicah ponovno zahtevali, naj se razdalja med pokrajinami srednje Evrope, predvsem z obdonavskimi pokrajinami na desnem bregu in jadransko luko takoj skrajša, nezdrava prometna politika in vplivni monopol edine zveze z južno železnico pa paralizira. Nujno je treba podaljšati zlasti Rudolfovo železnico do morja. Toda državne finančne razmere niso dopuščale večjih podvigov. Vendar je vlada pristala na izgradnjo proge Hrpelje—Trst, ki naj bi izenačila in izravnala neugodno tarifno razliko v škodo Trsta z ono na progi Št. Peter na Krasu—Reka ter privolila za pripravljala dela 40.000 goldinarjev. V tem smislu se je glasil zakonski predlog z dne 27. marca 1882.

Obenem je bila s tem izrečena osnovna zamisel, da naj se zgradi proga Loka—Divača, ki naj se zveže z Rudolfovo železnico Ljubljana—Trbiž—Beljak.²⁹

Tak načrt je vlada predvidevala že l. 1872 in ga predložila državnemu zboru. Toda o tem projektu se na odločilnem mestu ni razpravljalo in do dokončne izjave sploh ni prišlo. Zato je bilo nujno, da se ta problem do konca razčisti in vzame tudi iz političnih, vojaških, gospodarskih in komercialnih vidikov v pretres. Napravil naj bi se projekt, ki bi bil v splošno korist celotne Cislitvanije. Razširjenje železniškega omrežja naj ne bo rival južni železnici, temveč naj bi bilo posrednik za najkrajšo zvezo z morjem in tudi s pokrajinami, ki ležijo v območju te privatne železnice. Obe progi imata različni nalogi; imata pa skupni cilj ob Jadranu — v Trst. Južna železnica naj vzdržuje in upravlja promet na ozemlju med Odro pa tja do ruske meje in od tod do spodnjega teka Donave tja do Trsta. Po tej razdelitvi naj prevzame Rudolfova železnica nalogo za severni in severozahodni del države. Obe železniški veji moreta ustvariti v Trstu tako trgovsko mesto, s katerim ne bi moglo konkurirati nobeno drugo evropsko pristanišče. Seveda železniški upravi ne bi smeli druga drugo izpodrivati in delati težav, kakor se je to dogajalo doslej. Če že obstajajo trenutno zakonske pomanjkljivosti glede sožitja in prevzema tovora, potem bi morala poseči vmes vlada in odpraviti take samovoljnosti.

Toda z loško progo niso bili soglasni posamezni gospodarstveniki. Zato so propagirali izgradnjo predelske proge, češ da bi Trst mogel tekmovati z Benetkami. Toda italijansko pristanišče je imelo že tradicijo in trdno pozicijo z železnico preko Brennerja. Tudi njegova geografska lega je ugodnejša. Proga teče do vzhodja Alp brez večjih strmin in padcev, medtem ko oklepajo avstrijsko luko visoke planote, ki zahtevajo dokajšnje vzdrževalne in pogonske izdatke. Res je, da bi predelska varianta skrajšala pot na Tirolsko. Toda prihranjenih 68 km ne bi odtehtalo drugih okolištin. In teh prednosti se je italijanska vlada zavedala. Za Avstrijo ni bilo oportuno iskati zveze z obsežnejšim teritorijem, ker je za Trst obstoječa privlačna okolica že tako dovolj obširna.

V teku časa se je pojavila tudi druga zamisel, da ne bi odcepili gorenjske proge v Loka—Trati, marveč severneje na primer pri Radovljici in Kranju. To varianto naj bi odločila oddaljenost od Celovca oziroma Launsdorfa (Lunče vasi) s podvozom pod Ljubeljem

ali na Jezerskem vrhu. Pot naj bi se skrajšala tu ali tam zaradi splošnih državnih interesov do že obstoječega železniškega omrežja.

Loška proga naj bi tekla vzporedno s traso južne železnice v oddaljenosti 10–25 km ter se približala v Divači obstoječi dvotirni progi. V nadaljevanju naj bi si utirala paralelno pot ca. 10 km do Sežane, kjer bi se odklonila v južno smer s ciljem v Šklednju. Ta del nove železnice bi obiskal dobro obljudene kraje in stopil pri Razdrtem na kraško planoto. Povsem drugačen bi bil potek konkurenčne predelske proge. Tudi v vojaškem oziru je trasirana loška proga dokaj ugodna, medtem ko je toliko protežirana predelska inačica od prelaza do Gorice v neposredni bližini italijanske meje. V primeru vojne bi bila razpoložnemu ljudstvu dana prilika za sabotaže.

Površno bi ocenili eno ali drugo varianto, če ne bi omenili tudi meteoroloških razmer. Te v mnogih primerih neugodno vplivajo na razvoj prometa in povzročajo nesreče in prekinitve. To se pozna posebno v gorskih predelih. Če navedemo, da je na predelski progi najvišji vrh 984 m, loška pa ima kulminacijsko točko 770 m visoko, potem je vsako dokazovanje in pojasnjevanje odveč. V predelskem območju pogosto sneži in pade toliko snega, da je cesta v zimskih časih čestokrat neprevozna. Tudi na Krasu gospodarijo snežni zameti. Toda tu je na razpolago delovna moč, medtem ko je območje Predela le redko naseljeno.

Glavna naloga loške proge je bila pospešiti prevoz blaga iz Češke in obratno. Njen cilj je bil, da oskrbuje in poživljuje medpotne bogate industrijske centre. Pri tem igrajo vlogo tudi kilometrske oddaljenosti. Če primerjamo progo Trst—Gorica—Predel—Trbiž—Št. Vid na Glini s progo Trst—Divača—Loka—Ljubelj ali Jezersko in gornjo končno točko, ugotovimo, da je razlika v prid loške inačice le 7,2 km. Tudi tega malega plusa ne moremo prezreti. Primerjanje absolutne dolžine z virtualno je sicer v škodo loški progi za 94 km. Toda ta rezultat je napačen spričo nedokazanih trditev glede nagibov, krivin in predvsem predorov. Važno je tudi dejstvo, da detajlni načrti do Gorice sploh niso obstajali, še manj pa za nadaljevanje ob obali do Grete v Tržaškem zalivu.

Končno pa niso bili stranskega pomena gradbeni stroški. Po nezanesljivih predračunih so znašali izdatki za predelsko progo 35.900.000, za loško pa osem milijonov manj. Ta razlika bi bila gotovo odločilna pri pretehtavanju in razpravljanju o gradnji takratne zveze s Trstom.²⁹

UZAKONITEV PROGE HRPELJE—TRST

Že v prednjem odstavku omenjeni vladni zakonski predlog z dne 27. marca 1882 pa parlament ni usvojil. Še celo leto so trajala razpravljanja o gradnji hrpelske variante. Dne 5. maja 1883 je bil zakon končno sprejet v parlamentu, dva dni kasneje pa v gosposki zbornici. 1. junija je bil sankcioniran. Omenjeni dekret se glasi:

V soglasju obeh zbornic državnega sveta odreja cesar naslednje: Člen 1. Vlada se pooblašča, da zgradi na državne stroške s priključkom na istrsko železnico z odcepom v postaji Hrpelje-Kozina v Trst normalnotirno lokalno progo po proračunu za znesek 3.400.000 gold. Ta vsota velja kot najvišji gradbeni izdatek.

Člen 2. Dograditev v I. členu navedene odcepne železnice je pogojena s tem, da prispeva mesto Trst k omenjenim gradbenim stroškom najmanj 5 % kot minimalen prispevek. Ta se more nadomestiti tudi s tem, da prepusti mestna občina — uprava Trsta za izgradnjo omenjene odcepne proge v brezplačno uporabo v vseh občinah svet, ki je potreben direktno za te namene ali za poststranska dela in pa tudi na obrežju, kjer se priključujejo nove postajne naprave novemu tržaškemu pristanišču.

Člen 3. Z delom na odcepni progi je treba začeti v letu 1883; dograjena pa mora biti v teku treh let.

Člen 4. Za začetna tehnična dela in izdelavo detajlnega projekta za odcepno progo dovoli vlada 30.000 gold. kredita. Ako pa ta znesek ne bi bil do konca marca 1884 porabljen, potem se sme črpati do istega datuma naslednjega leta. V tem primeru velja načelo, kakor da bi bila uporaba predujma dovoljena v letu 1884, torej se mora zaračunati za potrebe tega leta.

Člen 6. Železnico upravlja država. Ako pa prevzame upravljanje kakšna privatna ustanova, potem more in mora to izjemo dovoliti poseben zakon.

Člen 7. Za opravljanje prometa med novo železnico in tistimi programi zahodnega omrežja državnih železnic, ki jih razdvaja ali loči vmesna proga južne železnice Ljubljana—Divača, je potreben med obema upravama dogovor, ki pooblašča upravo državnih železnic, da sme in more cele vlake ali posamezne vozove voziti sama ali pa jih izročiti v prevoz na navedeni relaciji upravi južne železnice. Za take prevoze določi državna uprava tarife po svoji volji; ta pa mora plačati južni železnici odškodnino (Bahngeld). O načinu izvajanja prevozov in določitve od-

škodnine so pristojne zakonske določbe z dne 18. januarja 1878 (R. G. Bl. Nr. 30) kakor tudi o eventualni razglasitvi, da je tako opravljanje prometa mogoče z uporabo razmerja pod temi pogoji:

a) ugotovitev predmeta za razlastitev oddloči politični deželni urad, na čigar teritoriju, v čigar mejah leži večji dolžinski del proge, merjen po kilometrih in

b) odškodnino odmeri sodišče prve instance po dolžini v smislu določbe pod a).

Letno odškodnino plačuje uprava državnih železnic upravi južne železnice, dokler se poslužuje teh pravic. Kot minimalen odškodninski znesek se določi po skupnem številu prevoženih osnih kilometrov vozil vseh vrst, ki so se prevažali oziroma tekli na progi Ljubljana—Divača in obratno ter po ključu razmerja, koliko je ena ali druga uprava uporabljala po svojem tovoru ta del železnice. Odločilni so pri obračunu tudi efektivni izdatki, ki so jih imeli posamezni uradi s tem, da so oskrbovali na delni progi Ljubljana—Divača in obratno naprave tako, da jih je mogla uprava državnih železnic uporabljati pri prevozu svojega tovara po prostem določanju tarif v tranzitu celih vlakov oziroma posameznih vozovnih pošilk.³⁰

Kot vzorec za to peažno pogodbo je služila v pretežni večini podobna pogodba za češkomoravski dogovor na transverzalni železnici in dogovor za progo Wörgl—Innsbruck, ki je bila sklenjena dne 7. junija 1873 med upravo južne železnice in pristojno direkcijo državnih železnic. Južna železnica se je upirala temu zakonskemu sklepu. Vendar še ni imela take nadmoči, da bi mogla s svojimi zvezami in vplivi to preprečiti. Zato so trajala pogajanja skoraj 4 leta. Če bi pa do tega sporazuma do leta 1884 ne prišlo, je zakon poblastil upravo državnih železnic, da more souporabo uveljaviti z razlastitvijo po določbah z dne 18. februarja 1878. To je bil prvi primer, da je bil ogrožen pojem neomejenih lastninskih pravic in z zakonitim ukrepom v javnem in državnem interesu napaden, kar je predstavljalo v juridičnem in političnem oziru dokajšnji preobrat. Poleg odškodnine — viri jo označujejo kot »Bahngeld« — na podlagi razmerja prevoženih kilometrov ter na podlagi stvarnih podatkov za vzdrževanje službe na tem progovnem odseku je bilo predvideno zaračunavanje za obrestovanje in odplačilo njene gradbene glavnice, tj. 20,457.300 goldinarjev po 5 in pol odstotka.

Peažni sporazum, ki ni bil brez protesta prevzet, še ni bil pozitivna rešitev problema, marveč le zasilen izhod, ki ga je izzvala

državna skupščina. Ta se ni globlje vživela v to, da gre za važno sporno prometno politično zadevo glede na pripombo v takem stanju državnih financ ter je enostavno črtala predlagane kredite za začetna dela samostojne zveze med Škofjo Loko in Divačo. Pač pa je parlament videl ugodnejšo rešitev v peažni pogodbi. Po njegovem prepričanju zadostuje, če vozijo vlaki uprave državnih železnic na odseku dvotirne proge Ljubljana—Divača in obratno, ki jo je pred četrto stoletja gradila država. Tudi ni ovir, da je ne bi uporabljala ali v primeru potrebe deloma razlastila. V prometno-političnem oziru je peažna pogodba nekak izhod v sili, da so prihranili državnemu fiskusu 16 milijonov goldinarjev. Toliko bi namreč stala samostojna, neodvisna druga zveza s Trstom preko Divače—Razdrtega, Poljanske doline do Škofje Loke. Soup-oraba odseka Ljubljana—Divača ni mogla rešiti propadanja jadranske luke v Trstu. Nasprotno so utrpele edinice ob dvotirni progi gospodarsko škodo, posebno pa naša slovenska metropola. Pogodba o peažnem prometu je trajala do otvoritve bohinjske železnice dne 23. junija 1906.³¹

GRADNJA IN POTEK

Proga, dolga 18,7 km, bi bila morala biti zgrajena v treh letih. Toda tržaški trgovski svet ni odobral propustne moči sekundarne železnice. Vedno nove študije projektov so bile potrebne, da bi izboljšali traso in jo usposobili za promet s težjimi stroji. Toda dovoljeni krediti tega niso dopuščali. Zato se je razpis gradbenih del zavlekel do 18. septembra 1885. Izmed devetih ponudnikov je ostal izdajatelj gradbenik A. Bianchi & Comp. Jeseni dne 26. oktobra navedenega leta je zapela prva lopata. Delo je počasi napredovalo in ni kazalo, da bi bila proga v določenem terminu gotova. Z zakonom z dne 7. julija 1886 je bil gradbeni rok za eno leto podaljšan. Poleg vseh nevšečnosti je izbruhnila med delavstvom še kolera, ki je prekinila dela za več kot mesec dni. Reči moramo, da so resno prijeli za delo šele v začetku l. 1887. Otvoritveni vlak je vozil 5. julija, ko je bila izgotovljena obrežna proga od postaje Sv. Andreja do tržaških luških naprav. Otvoritvi je prisostvoval trgovinski minister Pino v spremstvu številnih zastopnikov in interesentov.

Sredi poletja je bila 23. julija 1889 na račun pomorske uprave zgrajena 4,3 km dolga dovlačilnica od Trsta, Sv. Andreja do Sv. Save za promet s petrolejem. Že takrat je pripadal ta del proge istrskih železnic, ki so prešle 1. januarja v državno upravljanje, državi.

Gradbeni stroški za novo progo so znašali 3.336.584 gold. kar pomeni 155.233 gold. na kilometer, medtem ko je dovlačilnica v Trstu stala 220.000 goldinarjev.³²

Nova proga Hrpelje—Trst se odcepi v postaji Hrpelje—Kozina, ki je obenem tudi vmesna postaja puljske železnice. Odcepnica in istočasno začetna postaja leži v višini 499,71 m nad morjem. Trasa pada vso pot do končne točke z nagibom 32,7 ‰.³³ Taki nagibi so bili redki in jih takrat veljavni zakon o železnicah tudi na lokalnih progah ni dovolil. V ostrem loku se obrne smer proti zahodu in prepelje kraško planoto, nakar nadaljuje pot ob skalnatem bregu potoka Botač. Proga se vije deloma po izklesanem terenu deloma po nasipih, ki jo usmerjajo stalno proti zahodu. Železniška trasa se prilagodi naravnemu oblikovanju sveta, nato se spusti po 20 metrov visokem viaduktu preko Nasirskega potoka, ki tvori geološko mejo med kraško površino in skrilstim gornjim eocenom. Na nadaljnjem poteku premaga železnica dve zasuti globeli, prodre 16 m dolg, izklesan gorski izrastek s pomočjo useka. Nato se spusti po enako visokem viaduktu preko struge Krvavega potoka in že smo na prvi postaji Dragi. Naprej nam pomaga preko potoka Skrodelca obokan viadukt. Nato se proga ostro obrne proti vzhodu ter jo reže dalje po bogato kultivirani kotanji v okolici prve postaje. Ponovno srečanje z zevajočo strugo že omenjenega potoka Botača nam pokaže divje romantično sliko, ki bi jo mogli občudovati nekje v visokih gorskih predelih. Po prevozu skozi štiri krajše in daljše predore od 22,3 m do 97,5 m pridemo v skrilst teren, ki nam ostane vso pot zvest spremljevalec. Pod vasjo Horvati teče proga v globoki zarezi tja do postaje Boršt. Kraj leži 218,3 m nad morsk gladino. Nad 20 m visok viadukt preko potoka Zesti nas prepelje preko nekdanje meje med istrsko grofijo in pomerijem Trsta. Zopet dokajšnji predor, potem dva viadukta preko hudournika Lonjera in posebej še globel pri Katamari nam pomagajo priti v območje tržaške proste luke. V nadaljevanju naše poti se vozimo pod Rozminovičem preko potoka Pozar in pred naseljem Lorenčič nas prestavi viadukt preko potoka Srane in že smo v postajališču Sv. Ana. Pod nami leži cesta za Istro. Globoko vsekana tesen nam zakrije razgled ter se niti ne zavedamo, da smo v predmestju Trsta pri Sv. Jakobu. Še preko treh železnih mostov in dospeli smo v bližino Lloydovega arzenala. Morski zaliv Škedenj nas opozori, da se bližamo postajnemu planumu Sv. Andre-

ja, ki ga je bilo treba iztrgati iz močnih Pozejdonovih objemov. Na zahodnem delu tega umetno ustvarjenega planuma se vije trasa na obali oziroma že naprej obstoječih obrežnih zidovih. Železnica nadaljuje pot mimo artilerijskega arzenala, se vrine v medprostor železniške proge in nasipa Sachetta della rada in prepelje ojačeno mostovno okretnico Veliki kanal (Canal grande) in se spoji ter poveže z novimi luškimi napravami južnega tržaškega kolodvora.³⁴

Z dograditvijo proge Hrpelje—Trst je bila skrajšana pot nasproti že obstoječi progi Divača—Nabrežina—Trst za 14 km. Toda zaradi izrednih nagibov in vijug ima nova proga značaj gorske proge. Zaradi tega ni mogla konkurirati tudi v tarifnih postavkah s progo Trst—Nabrežina—Divača. Pri daljših in večjih nagibih je bil opravičen vsak konzorcij oziroma država zaračunati dvojno tarifo ali dvakratno dolžino gradbene dolžine. Prav zato je obveljal tudi pojem virtualne dolžine. Če bi se taka dovoljenja ne izkoristila, bi bila bilanca na takih progah pasivna.³⁵ Novo odprta proga se tudi ni mogla kosati z že 30 let obratujočo južno železnico glede propustne moči. Pri vpregi enako močnih lokomotiv je vlekel en stroj na stari progi relacije Trst—Nabrežina—Divača obremenitev 383 ton ali 25 tovornih vagonov, na hrpeljski pa komaj 135 ton, tj. devet naloženih voz. Vlečne razmere so se še poslabšale jeseni in pozimi. Takrat pa je nastalo razmerje 1:2,25, tj. da je bila trakcija Trst—Divača na daljšem poteku za 2 1/3 dražja kakor na progi Trst—Hrpelje—Divača. Spričo večjih trakcijskih stroškov je mogla južna železnica konkurirati državnim progam, ki ni dosegla postavljenega cilja.³⁶

B. v. Wüllerstorff piše v znani brošuri »Das Eisenbahnnetz im westlichen Teile der österr. ung. Monarchie mit besonderer Berücksichtigung des adriatischen Meeres« o tarifnih anomalijah. Za takratne razmere so vladajoče prilike še nekako pojmljive. Predaja in prevzem pošilk ene železniške uprave drugi v največ primerih nista bila mogoča, ker železniško omrežje med seboj ni bilo sklenjeno in povezano. Tudi predajni dogovori so manjkali. Zaradi tega so pošiljke tavale iz kraja v kraj, dokler jih niso prevzele uprave z direktnim prevozom do zaželenega cilja. Za opravljene usluge so določale tarife odškodnino oziroma nagrade. Zato je bilo treba urediti tarifno vprašanje, ki je bilo dokaj zamotano. Ne toliko, doma, temveč bolj s svojimi sosedi. Takrat so gradili konzorciji ali pa država železniške proge, ki so

bile sčasoma podržavljene. Toda ne vse. Pri nas smo imeli državne proge in proge privilegirane južne železnice. Obe upravi sta varovali svoje interese. Med njima je bil potreben vsestranski program, ki se je tikal predvsem medsebojnega obračunavanja in plačila. Računska služba je bila komplicirana z domačimi in inozemskimi železniškimi upravami. Reči moramo, da je bila komercialna služba znanost zase. S tarifnimi olajšavami in popusti pa je začelo medsebojno kosanje. Vsaka uprava je hotela privezati nase redne in izdatne Transporte. Tarifna politika južne železnice je ovirala razvoj našega gospodarstva. Ta uprava je bila država v državi. Mnogo pa je bilo tarifnih anomalij. Preveč obširna bi bila naloga, ako bi obdelali vse primere. Resnica je, da naši in sosedni gospodarstveniki niso soglašali s samovoljnostmi, ki so se ponovno preresetavale v narodni skupščini. Prav zato so se trgovci in industrialci hoteli otresti monopola francoske družbe in zahtevali samostojno in neodvisno železniško zvezo Škofja Loka—Divača—Trst. Dobili pa so le del tega zahtevka te železnice, tj. Hrpelje—Trst. Tarifni režim državnih železnic je bil v principu bolj sprejemljiv in blagovna kvalifikacija ugodnejša. Nasprotno pa je bila južna železnica v mnogih primerih celo krivična. Tudi pri peažni pogodbi so nastale nekatere anomalije, kljub temu da je trajalo posvetovanje štiri leta.³⁷ Čuditi se moramo zastopnikom državnikov železnic, ki naj bi varovali splošne interese. Nič manj niso krivi takih izjemnosti ljubljanski trgovci, ki niso znali zaščititi lastnih interesov. Po pogodbi se je ves promet koncentriral na bivšem glavnem ljubljanskem

kolodvoru; na postaji Ljubljana Gorenjski kolodvor pa le za postaje državnih železnic. Ker so veljale za peažno progo cenejše tarifyne postavke drž. železnic, je bila tovarnina iz Trsta za postaje gorenjske proge manjša kakor prevoznina kljub krajši prevozni poti, cenejša za pošiljke, namenjene za glavno postajo. Spričo takih pogodb so prakticirali s tem, da so ljubljanski trgovci in industrialci predajali pošiljke za Trst v Št. Vidu—Vižmarju in nasprotno naslavljali robo iz tržaške luke v prvo gorenjsko postajo in jo nato prepeljali po cesti v svoj namembni kraj. Takih primerov bi mogli navesti še več, čeprav so imeli zglede v skupnih postajah v Beljaku, Celovcu in Leobnu, kjer so veljali za obe upravi enaki predpisi. Peažna pogodba se ni obnesla. Vse drugače bi se razvijal promet v Trstu in zaledju, če bi pravočasno zgradili drugo — novo zvezo do severnega Jadrana.³⁸

Po razpadu avstro-ogrske monarhije l. 1918 je prešla proga Hrpelje—Trst dve leti kasneje po pogodbi v Rappallu v upravo italijanskih železnic. S tem je prenehalo medsebojno tekmovanje. Zveza Hrpelje—Kozina—Trst je zgubila kot tranzitna proga ves pomen. Po prometni vrednosti jo moremo obravnavati kot progo Divača—Pulj. Z razdelitvijo tržaške okolice med Jugoslavijo in Italijo po končani osvobodilni vojni je pripadla proga dvema gospodarjema. Italijani so obdržali na njej le potniški promet ter ga zamenjali oz. vzdrževali z avtobusi. Naš del pa je povsem mrtev. Zgornji ustroj so sčasoma odnesli. Zob časa pa bo zbrisal zadnjo sled z naporem zgrajene proge. Samo z zapisanimi poročili jo bodo ohranili spominu v arhivih.³⁹

Stane Kumar:
Proga Trst—Poreč,
detalji na obali Jadrana

C. NEKAJ PRIPOMB K OPUŠČENI
TRETJI ŽELEZNIŠKI PROGI TRST—POREČ
(KANFANAR) NA ISTRSKEM POLOTOKU

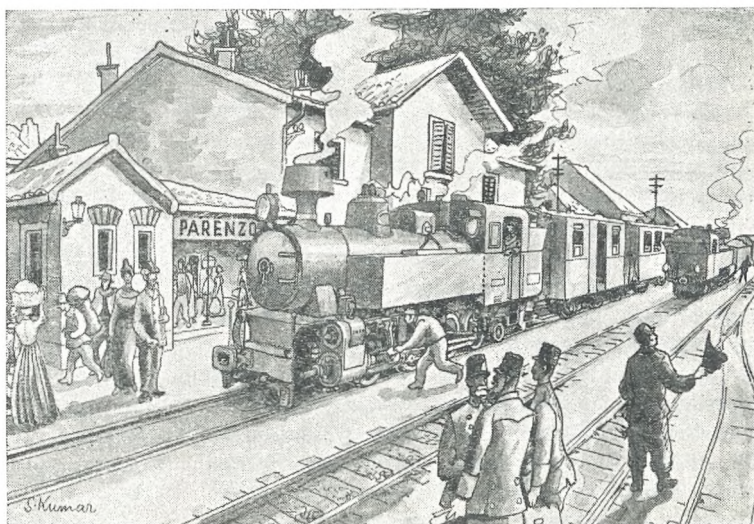
Z zakonom z dne 31. decembra 1894 je avstrijska vlada privolila na marsikatero olajšavo pri gradnji lokalnih železnic. S tem je dala pobudo, da so se zgradile proge v dolinah in oddaljenih krajih, kjer je vegetiralo mnogo življenja polnih industrijskih podjetij. Obenem pa so lokalke spopolnile luknjasto in pomanjkljivo omrežje celotne mreže. Citirani zakon je veljal deset let. S spopolnitvami določil opuščenega zakona z novimi ugodnostmi so rastle lokalne železnice kakor gobe po dežju. V letu 1895 so zgradili v bivši monarhiji 16, v naslednjem letu pa celo 22 novih zvez. Dve leti kasneje je bilo z zakonom R. G. B. No. 233, dne 21. decembra 1898 zajamčenih kar 25 novih lokalk v dolžini 821 km. Za njihovo zgraditev je bil pripravljen kapital v nominalni vrednosti preko 102 milijona kron. Če resumiramo celotno razširjenje omrežja, vidimo, da je bilo od leta 1894 do 1899 koncesioniranih 79 prog v dolžini 2481 km. Gradbeni izdatki so znašali 294,106.400 kron.⁴⁰

V tolikem številu novih gradenj je bila med drugimi železnicami zagotovljena tudi ozkotirna železnica na parni pogon Trst—Poreč. Izdani zakon o državnem zakoniku kos LXXXIV, odločba št. 233 z dne 30. decembra 1898 je odredil izgradnjo proge nižje vrste od postaje Trst-Sv. Andrej na progi državne železnice Hrpelje—Trst v smeri skozi Škofijo proti Kopru, Izoli, Sečovljam, Bujam, Motovunu in Višnjanu v Poreč ev. v Kanfanar. Uzakonjena proga je bila ozkotirna v širini 0,76 m. Koncesija, datirana z 21. decembrom 1898, je veljala največ 90 let. Za čas veljave je pristala vlada na garancijo čistega donosa v znesku 233.800 gold. po 4⁰/₁₀₀ obresti za posojilo, ki je bilo potrebno za odplačilo dolžnega zneska nabavljenega kapitala. Ako bi letni dobiček ne dosegel garantirane vsote, potem bi doplačala razliko državna uprava. Pristanek na zagotovitev državne garancije je bil vezan na pogoj, da so pristojna krajevna oblast in interesi prispevali za izgradnjo proge 700.000 gold. Prizadete občine, okraji in privatniki-interesenti pa bi morali plačati eventualno razliko k gradbenim potrebam. Država je pri tem izvzeta. Gradbeni rok je veljal 4 leta od dneva podelitve koncesije. V tej dobi je morala biti železnica predana javni uporabi. Upravljanje je prevzela direkcija državnih železnic.⁴¹

Dopolnilna odločba št. 77 R. G. B. od 6. maja 1899, kos XXXI, je dovolila oziroma vsebovala ugotovitev prošnje deželne od-

bora obmejne grofije Istre za gradnjo ozkotirne proge po projektu, katerega potek po trasi iz Trsta do Kanfanara smo že označili. Koncesionarju so bile dovoljene vse olajšave po členu V zakona od 31. decembra 1894 in državnega zakona št. 2/1895. Med temi je bila odločba, da se je smel čisti dobiček uporabiti za odplačilo najetega prioritetnega posojila, ki ga je določila državna uprava po odobrenem odplačilnem načrtu tako, da je bila v času koncesije poravnana celotna vsota v nominalnem znesku 12,400.000 kron. Za ta znesek jamči država z 11,000.000, dežela pa z 1,400.000 kronami. Prioritetno posojilo ima pri odplačevanju prednost pred akcijami. Državna uprava je morala najkasneje v 3 mesecih po predložitvi letnih računov izplačati prevzeto garancijo oziroma razliko. Gradbena doba je ostala neizpremenjena; javni promet se je moral pričeti dne 15. aprila 1903. Proga v dolžini 122,9 km je bila odprta dne 15. decembra 1902. Eventualno nadaljevanje od Poreča do Kanfanara naj bi odredilo pristojno ministrstvo. Koncesionar, tj. deželni odbor, je mogel ustanoviti akcijsko družbo, ki je prevzela vse pravice in obveznosti. Koncesionarju je bilo dovoljeno, da pod pogoji, ki jih je določila državna uprava, z obrestovanjem 4⁰/₁₀₀ izda prioritetne obligeacije v znesku 5,5 milijona v teku 78 let.⁴²

Lokalna proga na parni pogon Trst—Poreč čez Buje, Sečovlje, Portorož, Strunjan, Izolo, Koper in Škofijo je imelo tirno širino 0,76 m v dolžini 122,9 km. To je bila tretja ozkotirnica na slovenskem ozemlju, ki je začela voziti 15. decembra 1902. Njeni sestrnici sta bili: kot prva pri nas predana proga Poljčane—Slovenske Konjice z otvoritvenim dnevom 20. decembra 1892 in s podaljškom do Zreč dne 15. januarja 1920, druga železnica je bila na slovenskem Koroškem Velikovec—Sinčaves—Železna Kapla, odprta 5. oktobra 1902. Od vseh treh obstaja danes le še koroška ozkotirnica, medtem ko je doletela obe drugi ista usoda. Od obeh imamo le pisane arhivske podatke. Istrsko progo je ukinil Musolinijev diktatorski režim brez nadomestila. Zgornji ustroj so premestili oziroma prenesli Italijani v Etiopijo in obnovili ozkotirno progo za svoje osvajalne namene dne 1. septembra 1935.⁴³ V koprskem Primorju je speljana danes večinoma po trasi opuščene železnice moderna asfaltirana avtomobilska cesta, ki povezuje Trst s Puljem. Edino štajersko lokalno Poljčane—Zreče je ukinila vlada dne 15. aprila 1962 ter jo nadomestila za potniški in blagovni promet z avtobusi oziroma tovornjaki. Kakšen bo le konec koroške proge?

Stane Kumar:
Proga Trst–Poreč, prihod
lokalnega vlaka v končno postajo

K poreški lokalki bi pripomnil, da je istrski deželni odbor pospeševal to progo, da bi v trasi in smeri nadomestil prvo zamišljeno železnico od Trsta do Pulja, ki naj bi služila predvsem obalnim krajem. Ker pa bi bilo polaganje trase v tej smeri pri eventualnih vojnih zapletljajih brez koristi za oskrbovanje utrdbe v Pulju, je bila zgrajena nova, moderna avtomobilska cesta skoraj ves čas na osnovi opuščene lokalke vzdolž zahodne obale istrskega polotoka.

(Se nadaljuje)

OPOMBE

1. Slovensko Primorje in Istra. Beograd 1953, str. 90. — 2. Österreichische Revue IV. Jahrgang 1866, zvezek 9 (September) B. v. Wüllerstorff-Urbair: Eisenbahnnetz für die österr. Monarchie, str. 30. — 3. Laibacher Zeitung, Nr. 11 z dne 15. I. 1863. — 4. Geschichte der öst.-ung. Eisenbahnen, knjiga I, drugi del, str. 174. — 5. Cäsar Combi: Die Triester Eisenbahnfrage, Trst 1874. — 6. Öst. Revue IV. Jahrgang 1866, zvezek 9, str. 22–34: Železn. omrežje v Avstro-Ogrski. — 7. Kakor pod zap. št. 4, str. 174. — 8. Kakor pod zap. št. 3. — 9. Ibidem pod zap. št. 8, str. 175/176. — 10. Reichsgesetzblatt, kos XXIX, leto 1873, odredba 79 z dne 30. aprila 1873. — 11. Geschichte der öst.-ung. Eisenbahnen, knjiga I, drugi del, str. 175 in 176. — 12. Kakor zap. št. 11, str. 177/178. — 13. Kakor zap. št. 12, str. 176/177. — 14. Sammlung der die Concession und Constituirung der k. k. priv. Südbahn-Gesellschaft betreffenden Urkunden. Wien 1900. — 15. Ing. Alois Südenhorst: Ein Nachtragwort über die Eisenbahnfrage Predil oder Laakerlinie. — 16. Kakor pod tek. št. 2. — 17. Hermann Strach: Geschichte der öst.-ung. Eisenbahnen, knjiga V, I. del, str. 39/40. — 18. Kakor pod zap. št. 2. 6. Razvitak železnica u Jugoslaviji 1951. — 19. Kakor pod zap. št. 2, stran 41. — 20. Ausserordentliche Beilage des österr. Lloyd, št. 50 od 22. VI. 1842. Priloga. — 21. Journal des österr. Lloyd, št. 50 od 22. V. 1842. Priloga. — 22. Heinrich Escher: Triest und sein Beruf als Weltmarkt. Triest 1872. — 23. Cäsar Combi: Die Triesterfrage. Triest 1874. — 24. Übersicht der Ankunft und Abfahrt der Schiffe und Tonnengehalt in den Jahren 1857–1874. Triest 1877. — 25. Cäsar Combi: Die Triestereisenbahnfrage. Triest 1874. — 26. Cäsar Combi: Die Triester Eisenbahnfrage zur Zeit der Innangriffnahme des Baues der Triest–Herpelje Staatseisenbahn und unser Hafen, Triest 1885. — 27. Oklic-letak T. O. zbornice v Trstu »An der Hohe Abgeordnetenhaus« dne 9. oktobra 1874. — 27. Geschichte der österr.-ung. Eisenbahnen; knj. V, I. del, stran 41/42. — 28. Lukanus: Die Staatshilfe und die Predilbahn. Görz 1874. — 29. Kakor po zaporedno št. 16, stran 345/346. — 29. B. v. Wüllerstorff-Urbair: Das Eisenbahnnetz im westlichen Teile der österr.-ung. Monarchie mit besonderer Berücksichtigung des adriatischen Meeres; Podaljšanje Rudolfove železnice do Jadrana, stran 28–64, Wien 1875. — 30. Reichsgesetzblatt, kos XXXIII, odredba 103, dne 1. junija 1883. — 31. Kakor pod št. 16, knjiga I-II, drugi del, stran 345. — 32. Kakor pod tek. št. 21, knjiga I, drugi del, stran 346. — 33. Anhang zur Fehrrordnung für die Linien der k. k. Staatseisenbahndirektion Triest 1894. — 34. Kakor pod št. 22, knjiga I-II, stran 347–348. — 35. Dr. L. Buzzi: Laak oder Predil-Triester Eisenbahnbriefe an S. E. Herrn Handelsminister dr. Banhaus; Übersetzung aus dem »Cittadino«. Triest 1872. — 36. A/A Bericht der permanenten Eisenbahnkommission betreffend die Antwort an das hohe k. k. Handelsministerium in der Angelegenheit der direkten Verbindung mit der Rudolfsbahn. Triest 1887. — 37. Kakor pod tek. št. 18, stran 121 in dalje. — 38. D. A. S. Ljubljana arhiv TOI, fasc. 296. — 39. Osebni zapiski pisca. — 40. Geschichte der österr.-ung. Monarchie, knjiga I, drugi zvezek. — 41. Reichsgesetzblatt dne 30. decembra 1898, kos LXXXIV, odločba 233. — 42. Reichsgesetzblatt dne 6. maja 1899, kos XXXI. — 43. Josip Gorničič Brdovački — Gradnja za gosp. poviest Hrvatske, Knjiga 3, stran 177.

DOSLEJ NEZNANI KNJIGOTRŠKI PROSPEKT O IZIDU VODNIKOVIH
PESMI ZA POKUŠINO

BRANKO REISP

Knjigotrški prospekti, naznanila o novo izdanih knjigah in poskusni listi niso nova iznajdba založnikov in založb. Že v času inkunabul — prvih tiskanih knjig — v drugi polovici 15. stoletja so tiskarji in knjigotržci uporabljali taka tiskana obvestila, da so interesente opozorili in pridobili za nakup knjige. Običajno so bili to enolistni tiski, ki niso važni le za zgodovino tiskarstva, temveč tudi za kulturno in literarno zgodovino. Ti prospekti so večkrat prinašali poleg naslova knjige še podatke o vsebini ali kratke izvlečke in odlomke iz teksta, ocene in mnenja o delu in tudi podatke in opombe o piscu; navajali so tudi ceno, kvaliteto papirja in način vezave. Večkrat so bili tiskani z enakimi črkami in v enakem formatu kot napovedano delo, da bi kupcu čim jasneje predstavili izgled knjige. Temu cilju so še bolj ustrezali poskusni listi, ki so bili nekaki tiskani vzorci nastajajočega dela. Knjigotrške prospekte so razširjali na razne načine, pogosto tudi tako, da so jih prilagali raznim časopisom in knjigam.

Nemške knjigotrške razglase je prvi tiskal augsburški mojster Anton Sorg. Deloval je od leta 1475 do 1493. Slovenci pa smo dobili to vrsto tiskov seveda šele z nastankom protestantske književnosti v domačem jeziku. To so bili predvsem poskusni listi; glagolskih in cirilskih so natisnili nekaj že v biblijskem zavodu v Urachu leta 1560 in 1561, slovenski poskusni list za Dalmatinovo biblijo pa je natisnil Janez Mandelc leta 1580.

V dobi protireformacije in baroka od leta 1600 do 1764 ni bilo nobenega knjigotrškega razglasa v slovenščini.¹ Morda je bilo kaj podobnega tiskanega v drugi polovici 18. stoletja, ko se z nastopom in delom razsvetljencev množe slovenske izdaje. O nekaterih izdajah slovenskih knjig so bili bralci obveščeni tudi po oglasih v sodobnem periodičnem tisku (npr. v Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain, Lublanskim novicah od vsih krajev celiga svejta, Laibacher Wochenblatt. Zum Nutzen und Vergnügen).

Po svoji vsebini in obliki tipičen ter zaradi podatkov, ki jih vsebuje, za literarnega zgodovinarja dragocen, je knjigotrški prospekt o izidu Vodnikovih Pesmi za pokušino. Prospekt vsebuje poleg naslova tudi sodobno mnenje o pesniški zbirki, kot vzorec tiska pa kitico iz Pesmi na moje rojake (Dramilo)

in še podatke o slikovni prilogi, papirju, vezavi in ceni. Tudi format prospekta (16,5 cm × 10,5 cm) je približno enak formatu napovedane knjižice.

Doslej ta samostojno tiskani knjižni prospekt v bibliografiji ni bil evidentiran. Ne navaja ga niti Franc Simonič v Slovenski bibliografiji,² niti Avgust Pirjevec v Doneških k slovenski bibliografiji,³ v katerih je evidentiral številne nove enote zlasti drobne tiska. Zato je seveda prospekt ostal neznan tudi literarnim zgodovinarjem, čeprav bi ga ti s pridom uporabili, saj prinaša med drugimi tudi dva nova, drugje neobjavljena, zanimiva podatka.

Ta enolistni tisk, ki pa je tiskan na obeh straneh — nemškemu tekstu sledi nekoliko spremenjeni in krajši slovenski tekst — hrani pod signaturo 5591 Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. Ker izvod ni le unikat, temveč tudi knjižni oglas naše prve res pomembne samostojne pesniške zbirke in eden redkih starejših slovenskih knjižnih oglasov sploh, ga navajam v celoti:

ANKÜNDIGUNG.

Eine Sammlung von Gedichten in der Sprache der südlichen Slaven Oesterreichs unter dem Titel:

Pésme sa pokušhino

hat die Presse verlassen. — Sie sind die Erstlingsfrüchte unserer lyrischen Muse. Die Hauptsorge des Verfassers ging dahin, den wahren Volkston zu treffen, und ihn stets der Natur getreu auszudrücken, denn nur darin bestehet der wesentliche Werth solcher Gedichte, die unmittelbar für das Volk berechnet sind. Sie zeigten sich bisher einzeln in kleinen Zeitschriften um zu versuchen, ob unsere Landesleute Geschmack an ihnen finden, und verfehlten keinesweges ihren Zweck. Sie werden nun hiermit dem Publicum übergeben. Zur Probe eine Strophe:

Léniga zhaka
Stergan rokàl,
Palza berafhka,
Prasni bokàl.

Um dem Ganzen ein gefälligeres Ansehen zu geben, ist das Werkchen nicht allein mit

eben denselben Lettern abgedruckt, welche man aus der obigen Probe ersiehet, sondern auch mit einem schönen Titelkupfer, das die Ansicht der Berge Triglaw und Werschatz, den Ursprung der Save, und den Bocheinersee darstellt, verzieret worden.

Es ist auf schönem Schreibpapier, wozu das gegenwärtige als Muster gegeben wird, mit dem Kupfer, und einem gefärbtem Umschlage broschirt zu haben bey Johann Retzer Buchdrucker allhier um 30 kr.

Auf feinem holländischen Postpapier um 36 kr.

Laibach den 10. Februar 1806.

OSNANILO.

Slovenzi! te dni fo bile natiŋnene pŋfme sa pokuŋhino. Vezh lŋt lŋte eno po drugi brali v 'kalendrih, pratikah inu novizah. One fo vam bile vŋlezh, nekitirim lŋte visho naredili, inu lŋte nje radi pŋli. Ker fo bile prej vam sa pokuŋhino po ŋamim dane, naj tudi vkup sbrane to ime ohrani.

Spredi je podoba gore Triglava inu Verŋhaza, svirka Savize, inu Boginŋkiga jesera; papir je lep; inu bukvize svesane s 'podobo fo na prodaj v 'Lublani per Janesu Rezerju pod tranzho sa 30 Krajzerjov.

Na hollendarŋkim papiru sa 36 kr.

V 'Lublani 10 d. Svizhana.

Prevod nemškega teksta: Naznanilo. Zbirka pesmi v jeziku juŋnih Slovanov Avstrije z naslovom: *Pesme za pokuŋino* je zapustila tiskarno. — Te pesmi so prvi sadovi naŋe lirske muze. Glavna skrb avtorja je bila, da zadene pravi ljuŋski ton in da ga izrazi ŋim bolj naravno, ker le v tem je bistvena vrednost takih pesmi, ki so neposredno namenjene ljuŋstvu. Objavljene so bile doslej posamiŋ v malih ŋasopisih za poskuŋnjo, ali bodo ugaŋule naŋim rojakom, pa nikakor niso zgreŋile svojega namena. Tako so sedaj predane javnosti. Za primer kitica: ... Da bi celota dobila prijeten izgled, je delce ne samo natisnjeno z istimi ŋrkami kot zgornji vzorec, temveŋ tudi okraŋeno z naslovnim bakrorezom, ki prikazuje pogled na Triglav in Vrŋac, izvir Save in Bohinjsko jezero.

Dobi se natisnjeno na lepem pisnem papirju, ta je dan kot vzorec, z bakrorezom v barvanem ovitku broŋirano, pri Janezu Rezerju, tukajŋnjem tiskarju, za 30 kr.

Na finem holandskem poŋtnem papirju za 36 kr.

Ljubljana, 10. februarja 1806.

Poglejmo po vrsti podatke, ki jih vsebuje prospekt:

1. Lahko ugotovimo precej toŋen datum izida Pesmi za pokuŋino. Nemŋki tekst namreŋ navaja: »*Eine Sammlung von Gedichten ... hat die Presse verlassen*«, slovenski pa »*Slovenzi! te dni so bile natisnene pesme za pokuŋino*«. Ker je prospekt datiran z 10. februarjem 1806, lahko z gotovostjo reŋemo, da so bile Pesmi za pokuŋino dotiskane v prvih dneh februarja 1806 in da so bile vsaj od 10. februarja dalje dostopne javnosti in v prodaji.

France Kidriŋ je v Zgodovini slovenskega slovstva zapisal, da so izŋle Vodnikove Pesmi za pokuŋino okoli septembra 1806.⁴ Kje je Kidriŋ ta podatek dobil, ni razvidno. Verjetno se je zmotil, saj je na drugem mestu v istem delu skoraj toŋno ugotovil datum izida in to na podlagi korespondence med Valentinom Vodnikom in generalnim vikarjem v Celovcu Sigismundom Hohenwartom, ker je zadnji v pismu 27. februarja Vodniku ŋe potrdil prejem primerka pesmi. Kidriŋ je zato sklepal, da so priŋle pesmi iz tiskarne »menda okoli srede febr. 1806.«⁵

Sedaj vemo, da so priŋle pesmi iz tiskarne v prvih dneh februarja, najkasneje pa do 10. februarja 1806. To je prvi novi, doslej neznan podatek, ki je razviden iz nemŋkega in slovenskega dela tega knjiŋnega naznanila.

Pesmi za pokuŋino so priŋle med ljuŋdi torej prav v dneh, ko je Ljubljano zapuŋŋala francoska vojska — zadnje ŋete so odŋle 24. februarja⁶ — ki je bila na Kranjskem nekaj mesecev, v zvezi z vojaŋskimi operacijami v tretji koalicijski vojni.

2. ŋe v prvem stavku prospekta postanemo pozorni tudi na termin »*die Sprache der sŋdlichen Slaven Oesterreichs*«. Ta termin se uporablja ŋe v tej dobi po Linhartovem vplivu. Spomnimo se samo na njegovo najpomembnejŋe delo: *Versuch einer Geschichte von Krain und den ŋbrigen Ländern der sŋdlichen Slaven Oesterreichs* (Poskus zgodovine Kranjske in ostalih deŋel juŋnih Slovanov Avstrije, ki je izŋlo v dveh zvezkih leta 1788 in 1791 v Ljubljani).

Kakor tu, bomo v tem drobnem prospektu ŋe naleteli na dokaze o ozki akcijski in idejni povezanosti moŋ iz Zoisovega kroga.

3. Nadalje beremo, da so Pesmi za pokuŋino »*die Erstlingsfrŋchte unserer lyrischen Muse*«. S to formulacijo so torej zamolŋane Krajnske pisanice od lepeh umetnosti, pesniŋki almanah, ki je izŋel tri leta zapored (1779—1781); pri njem je sodeloval tudi Vodnik in v njem so bile prviŋ tiskane slovenske

posvetne pesmi. Da so Pisanice v tem prospektu zatajene, je bilo vsekakor v skladu z nazori Zoisovega kroga, ki se je nepomirljivo postavil zoper Pohlinovo skupino in zoper Pohlinove jezikovne nazore.

4. V nemškem delu prospekta sledi že nekakšna prva ocena in sodobno mnenje o Vodnikovih pesmih. V stavku: »*Die Hauptsorge des Verfassers ging dahin, den wahren Volkston zu treffen, und ihn stets der Natur getreu auszudrücken, denn nur darin besteht der wesentliche Werth solcher Gedichte, die unmittelbar für das Volk berechnet sind*«, je v bistvu vsebovana že Zoisova misel iz pisma Vodniku z dne 4. avgusta 1795: »...aber, Alles was aus ihrer Feder kommt, muss im Volksthon, und für das Volk, geschrieben seyn...« (... toda vse, kar pride izpod vašega peresa, mora biti v ljudskem tonu in za ljudstvo napisano...).⁷

Da je bil sestavljalec prospekta v ozki zvezi s Zoisom in Vodnikom, ali celo identičen z njima, ali enim od obeh, kaže tudi zaključek Pesmi na moje rojake (Dramilo), ki je bil izbran v prospektu kot vzorec tiska. Ta verz je bil prvič zapisan v Zoisovem pismu Vodniku dne 25. junija 1794 in je bil Zoisu zlasti všeč.⁸ O njem je Zois menil, da je to »Ein Schluss, der mehr Wehrths hat, als hundert Predigen, in Bezug auf Wirkung — und mehr als hunderttausend Carmina, in Rücksicht des wahren Volkthons und Volkgeschmacks — dergleichen Verse bleiben ewig!« (Zaključek, ki velja po svoji moči več ko sto pridig, po pravem ljudskem tonu in okusu pa več ko stotisoč popevk. Taki verzi so večni.)⁹

Sodobna kritika pa je o tej pesniški zbirki še večkrat poročala. Morda razen Vodnikovega dela za slovenski slovar zlepa ni doživela nobena slovenska sočasna literarna akcija tolikšne pozornosti.

Kmalu po izidu Pesmi za pokušino je v Laibacher Wochenblattu, literarni prilogi h Kleinmayerjevi Laibacher Zeitung, ki jo je urejeval Jurij Stadelmann, priobčil Ivan Anton Zupančič, v tem letu študent teologije, kasneje profesor v Celju, Mariboru in Kopru, v oceni slovenske narodne in umetne poezije do leta 1806, tudi tole poročilo o Vodnikovih pesmih: »Seit einigen Jahren erschienen in den krainerschen Kalendern und Zeitungen auch einige einzelne Gedichte, die ihr Verfasser nun sammelte und in diesem Jahre herausgab. Sie heissen: Péfme sa pokúfhino. Richtige Darstellung der Laune und des Charakters der Nation, und ein rein slavischer, der Natur getreuer Ausdruck bestimmen den Werth dieser lesenswürdigen Gedichte, wie es sich

auch von ihrem für die Ausbildung unseres Dialektes so thätigen Verfasser nicht anders erwarten liess.« (Nekaj let sèm, so izhajale v kranjskih koledarjih in časnikih posamezne pesmi, ki jih je avtor sedaj zbral in letos izdal. Imenujejo se: Pesmi za pokušino. So pravi prikaz narodovega občutja in značaja. Čisto slovenski in naravni izraz pa določa tem branja vrednim pesmim pravo vrednost, kakor se od njihovega, za izoblikovanje našega dialekta tako delovnega avtorja, pač ni moglo drugega pričakovati.)¹⁰

Posebej in obširneje je ocenil anonimni recenzent pesniško zbirko leta 1808 v pomembnem dunajskem glasilu Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes, katerih urednik je bil tedaj Franc Sartori, eminentni sodelavec pa tudi Jernej Kopitar. France Kidrič meni, da je ocena Vodnikovih pesmi, ki so jo prinesli Annali v marčni številki 1808, Zupančičeva.¹¹ To potrjuje tudi tekst recenzije. Naslednji stavki se vsebinsko ne razlikujejo od Zupančičevih v Laibacher Wochenblattu. Npr.: »Die gegenwärtigen *Gedichte zum Vorgeschmack* erhalten ihren Werth durch den Nationalgeist, der sie mit seiner ganzen Lebensfülle beseelt. Unser Dichter ist in die Denk- und Handlungsart, so wie in die Sprache seiner Nation eingeweiht. Die Laune des Volkes ist auch die seinige, und jedes einzelne dieser Gedichte trägt des Gepräges des Nationalcharakters.« (Te Pesmi za pokušino so dobile svojo vrednost zaradi narodnega duha, ki jih v celotni življenjski polnosti navdihuje. Naš pesnik je v svoji miselnosti in v svojem ravnanju posvečen v jezik svojega naroda. Občutje narodovo je tudi njegovo, vsaka posamezna pesem pa nosi žig narodnega značaja.)¹²

Pesmi za pokušino so bile v tej dobi ocenjene še enkrat v uradnem listu Ilirskih provinc Télégraphe officiel leta 1811 v številki, ki je prinesla Vodnikovo Ilirijo oživljeno. Poročevalec pravi: »Le petit recueil de poésies carnioliennes publié par M. l'Abbé Vodnik, Directeur du Gymnase de Laybach contient, au jugement de tous les gens de goût qui possèdent la langue illyrique, les meilleurs morceaux de poésie qui aient été composés dans le dialecte carniolien.« (Mala zbirka kranjskih pesmi, ki jih je izdal g. abbé Vodnik, direktor ljubljanske gimnazije, vsebuje po sodbi ljudi z okusom, ki so vešči ilirskega jezika, najboljše pesmi, ki so bile kdajkoli sestavljene v kranjskem dialektu.)¹³

V kratkem torej: vse kritike so pesmi pohvalile in poudarile, da je sestavljalec zadel ljudsko občutje, da je izraz slovenski in na-

raven ter da je to najboljše, kar je bilo doslej zloženo v slovenskem jeziku. V bistvu se sodobne kritike ne razlikujejo od ocene, ki je bila že v prospektu objavljena, kar spet kaže, da so imeli ti recenzenti zvezo s Zoisom in Vodnikom.

5. V nemškem delu prospekta je nedoločeno povedano, da so izhajale pesmi doslej posamič »in kleinen Zeitschriften«; preciznejši je slovenski del, ki pove, da je bilo to »v kalendrih, pratikah inu novicah«. Novice pomenijo brez dvoma prvi slovenski časnik Lublanske novice (1797—1800)), ki jih je urejal Vodnik tri leta, zadnje leto pa Janez Sušnik. Od pesmi je objavil Vodnik v Novicah predvsem novoletna voščila. S pratiko je mišljena Velika pratika, ki je izšla pod Vodnikovim uredništvom trikrat (1795—1797) in kjer je urednik objavil nekaj svojih pesmi. Koledar pa je verjetno Mala pratika, ki je začela izhajati leta 1798 in je izhajala tudi pod Vodnikovim uredništvom vsaj do leta 1806. Mala pratika je bila vsebinsko skromnejša, zato manj pratikarska, in je bila res bolj koledar kot pratika. Po tej razlagi bi tudi ta knjigotrški prospekt potrjeval mnenje, da so bile nekatere pesmi iz zbirke Pesmi za pokušino prvič objavljene, ne le v ohranjenih, temveč tudi v izgubljenih letnikih Male pratike. Od te so se namreč ohranili le posamezni primerki za leto 1798 in 1803.¹⁴

6. Še nekaj besed o naslovnem bakrorezu v knjižici. Po prvotni zamisli naj bi zbirko krasil avtorjev portret, ki ga je J. J. Grund 21. septembra 1804 že izdelal.¹⁵ Kakor kaže, je Vodnik to misel opustil in dal na čelo knjižice bakrorez, ki predstavlja bohinjsko pokrajino z gorskimi vrhovi v ozadju, tisto pokrajino torej, ki mu je dala največ pesniškega navdiha. Bakrorez, ki je delo Vodnikovega prijatelja Vincenca Dorfmeistra (1774—1839), profesorja risanja na ljubljanski normalki,¹⁶ se mojstru ni prav posrečil, tudi sodobni recenzent v Annalih je bil mnenja, da se mu je ponesrečil.¹⁷

V knjigotrškem prospektu je posebej povedano, da prikazuje slika Triglav, Vršac, izvir Savice in Bohinjsko jezero. Za Triglav in Savico je poimenovanje jasno. Na vprašanje, kateri vrh je bil Vodniku Vršac, kljub mnogim raziskavam, zaradi pomanjkljivih in nejasnih virov, še danes ne moremo brez dvomov odgovoriti.

Z določitvijo lokacije Vodnikovega Vršaca se se ukvarjali literarni zgodovinarji in raziskovalci naše alpinistične zgodovine. Mnenja niso enotna. Prevladuje Tumovo mišljenje, da je Vodnikov Vršac kota 2194 m v grebenu

zahodno od Kanjavca,¹⁸ in drugo, da so to Vršaki, kota, visoka 2448 m, južno od Kanjavca. Ta druga lokacija po mnenju M. M. Debelakove-Deržaj tudi bolje ustreza popisu Vodnik-Hohenwartove ture na Mali Triglav avgusta leta 1795.¹⁹ Recenzent Pesmi za pokušino leta 1808 v Annalih je zapisal celo, da je dobil Vodnik idejo za pesem Vršac »... auf dem Verschatz, der zweyten Bergspitze des 1399 Klafter über dem Laibacher-Horizonte erhabenen Triglaw...« (na Vršacu, drugem vrhuncu 1399 sežnjeva nad ljubljanskim horizontom dvigajočega se Triglava...),²⁰ torej na Malem Triglavu. Recenzent je kot Vodnikov sodobnik in znanec pač vedel, da je Vodnik na Malem Triglavu bil. Isto mnenje je zagovarjal leta 1899 v Planinskem vestniku tudi Fran Orožen.²¹

Če pa vzamemo Vodnikovo pojasnilo v Pesmih za pokušino dobesedno, da je Vršac »narviši snežnik za Triglavom«, ²² je to lahko po takratnem poznavanju gora v okolici Triglava, le Kanjavec, 2568 m visok, lep razgleden vrh severno od Hribaric. Izgleda, da je pogled na goro Kanjavec Vodnikovo družbo zelo prevzel. V objavljenem izvlečku iz dnevnika alpskih potovanj o kranjskem visokem gorstvu je Hohenwart zapisal o Kanjavcu — Knausu, po takratni bohinjski izgovorjavi — tole: »... der Knaus blieb noch immer der sonderbarste Berg unter allen...« (Kanjavec pa je ostal še vedno med vsemi najbolj izredna gora),²³ na drugem mestu pa celo enako kot Vodnik v Pesmih za pokušino: »Der fatale himmelanstrebende Berg Knaus... der erste an Grösse nach dem Terglou ist...« (fatalna, v nebo stremeča gora Kanjavec... je po velikosti prva za Triglavom).²⁴

Menda se je Vodnikova družba povzpela tudi na Kanjavec, goro, ki je vzbujala tolikšno pozornost. V alpinističnem pogledu to ni nemogoče. Gora je s Hribaric, prek katerih so hodili Vodnik in spremljevalci z Velega polja v dolino Zajézeram, lahko in hitro dostopna po grušču in skrotju. Pozimi je danes dosegljiva s te strani celo na smučeh. Ohranjeni zapiski o teh turah pa so ponekod netočni in v protislovju ter otežkočajo točno rekonstrukcijo vzponov.

Vendar se zdi, da je Vodnik s pesniško licenco bolj poetično ime številnih Vršacev in Vršakov v grebenu ali bližini Kanjavca prenesel na vrh Kanjavca, ali pa celo na vrh Malega Triglava.

Posebej preseneča v prospektu zapisana oblika za Bohinjsko jezero: »Bocheinersee«, oziroma slovenska »Boginsko jezero«. Sicer sta pisala Vodnik in Zois to krajevno ime

vedno le v običajno uporabljani obliki: Bohin, Wochein, Wocheiner-Gebürge, v bohin-skeh gorah in podobno. Izgleda, da je pisec prospekta ime Boginj, oziroma »Boginsko jezero« hoteno izvajal od pojma bog. Potrdilo, da je imel pisec za tako tendenčno spremembo imena neko osnovo, moramo iskati že pri Linhartu, pa še na nekaterih mestih v korespondenci Zois—Vodnik in tudi v Vodnikovi pesmi Vršac.

Ko so moške iz Zoisovega kroga prestopili mejo oficialno-religioznega nazora so v skladu z racionalističnim humanizmom, panteističnimi nazori in iskanjem sledov staroslovenske kulture spravili Bohinj in gorsko okolico od Bogatina do Triglava v zvezo s čaščenjem staroslovanskih božanstev. Ideolog slovenskega preroda Anton Tomaž Linhart jim je dal za to zvezo znanstveno osnovo. V Poskusu zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije je, po tedanjem stanju znanosti, zapisal: »In den karnischen Alpen, zwischen den höchsten Kalkflözgebirgen, verbreitet sich ein geraumiges Thal, Bohein, Bohin. Ich erkläre mir dieses Wort durch Gottesthal, von Bog. Zween Berge, welche das Thal von der südlichen Seite sperren, heissen Bogatin. Eine dunkle Tradition unter dem Volke des flachen Landes wirft den Einwohnern dieses Thales die Verehrung eines grossen Gottes, велики Бог, vor.« (V karnskih alpah, med apnenčnimi sloji najvišjih gora, se razširja prostrana dolina Bohinj. To besedo si razlagam od božja dolina, od bog. Dve gori, ki zapirata dolino z južne strani, se imenujeta Bogatin. Temna tradicija med ljudstvom ravninskih predelov, očita prebivalcem te doline čaščenje velikega Boga.)²⁵ Za Triglav pa pravi Linhart: »Triglav, ein dreiköpfiger Gott, wie es der Name anzeigt, weil sie ihm die Herrschaft über Luft, Erde und Wasser zuschrieben. Ihn verehrten vorzüglich die im nördlichen Deutschland wohnenden Slaven, wo sie ihm ansehnliche Tempel erbaut haben. Der Berg Triglav in Bohein, welcher der höchste in Krain ist, voll prächtiger Scenen der wilden Natur, scheint von dieser Gottheit seinen Namen zu führen. (Triglav, triglavi bog, kakor že ime pove, ker so mu pripisovali gospostvo nad zrakom, zemljo in vodo. Častili so ga predvsem v severni Nemčiji prebivajoči Slovani, kjer so mu gradili imenitna svetišča. Gora Triglav v Bohinju, ki je najvišja na Kranjskem, polna krasnih prizorov divje narave, je menda imenovana po tem božanstvu.)²⁶

Linhart je goro Triglav sicer spravil v zvezo s staroslovanskim bogom, vendar o tem ni

bil čisto prepričan. Izraža se še previdno in zapiše: es scheint (menda, zdi se). Zois in Vodnik sta Linhartovo mnenje z veseljem in brez skepse sprejela. Zelo zanimiva aplikacija Linhartovih podatkov je v Zoisovem pismu Vodnik z dne 4. oktobra 1795: »Ich war wirklich erstaunt, zu hören, dass Sie die beschwärlische Wahlfahrt zum Velki Bog nochmals unternahmen, und den kleinen Triglav... bestiegen haben.« (Res sem se čudil, ko sem slišal, da ste se vnovič lotili težavnega romanja k Velikemu bogu in da ste se povzpeli na Mali Triglav...)²⁷

Z vsebino Zoisovega pisma se sklada tudi tale verz iz Vodnikovega Vršaca: »Pod velikim tuki Bogam breztelesni bit želim.« Pod velikim bogom pomeni torej: pod Velikim Triglavom. Enako razlaga to mesto v Vodnikovem Vršacu tudi France Kidrič v Zgodovini slovenskega slovstva.²⁸

Znanstvena in »znanstvena« diskusija o izvoru imen Triglav in Bohinj se je v naslednjih desetletjih še nadaljevala. Še ni razčiščeno, ali je Triglav imenovan po staroslovanskem bogu, ali po treh vrhovih, ki naj bi jih imel.²⁹ Naziranja Linharta, Zois in Vodnika pa so temeljila na tedanjih dosežkih znanosti in na njihovi ideologiji. Podatki, ki so obravnavani tu, v zvezi s knjigotrškim prospektom, so seveda le drobec, vendar pa nekoliko le osvetljujejo ideologijo mož, ki so nam v razsvetljeni dobi gradili temelje za nadaljnji kulturni in narodni razvoj.

7. Pesmi za pokušino so bile tiskane na navadnem pisnem papirju (izvod po 30 krajcarjev), del naklade pa tudi na finejšem holandskem papirju (izvod po 36 krajcarjev). Za časa vlade Francozov v naših deželah (1809 do 1813) so se pesmi prodajale po 50 centov.³⁰ Kljub razliki v kvaliteti papirja pa je bila celotna naklada vezana enotno. Knjižice so bile broširane v mehkem ovitku, svetlo rjave barve z rahlim rdečim odtenkom. Na čelnem ovitku je bil v tiskarskem okrasnem okviru le naslov pesniške zbirke, v enakem okrasnem okviru je bila na hrbtni strani ovitka odtisnjena vinjeta, hišica z drevjem ob strani.

8. Preden pa preidemo na drugi novi, doslej neznani in hkrati zadnji podatek iz knjižnega naznanila, naj opozorim, da je v slovenskem delu prospekta lepo razloženo, zakaj je dobila zbirka pesmi tako ime: »Ker so bile prej vam za pokušino po samim dane, naj tudi vkup zbrane to ime ohranio.«

9. V slovenskem delu razglasa se kot motiv za izdajo pesmi v samostojni zbirki ne navaja samo dejstvo, da so te pesmi doslej

izhajale posamič v koledarjih, pratikah in novicah in da so bile ljudem všeč, ampak tudi: »...nekitirim ste vižo naredili, inu ste nje radi peli.«

Da so bili Vodnikovi prevodi brambovskih pesmi iz leta 1809 prirejeni za petje, vemo. Saj so bili izdani prav zato, da bi vzbujali avstrijski patriotizem in navduševali slovenske brambovce v avstrijsko-francoski vojni leta 1809. Ohranjeni so zapisi pesmi: Brambovska pesem (Radovoljni brambovci), Brambovska molitev, Prisega, Estrajh za vse in Brambovska dobra volja, torej po vrsti vse pesmi iz zbirke Pesmi za brambovce, opremljene z notami.³¹

Ceprav je bilo več kot verjetno, da so bile uglašene tudi nekatere starejše Vodnikove pesmi in da so jih Slovenci radi peli, saj je spodbujala k temu že oblika gorenjske poskočnice, pa tudi Vodnikov koncept, ki je v skladu z nazori in potrebami časa gojil predvsem poučno pesem za ljudstvo, je v knjižnem prospektu ta podatek dokumentiran prvič. To je za raziskovalca Vodnikovega dela spodbujajoč migljaj, da se to vprašanje bolje razjasni.

OPOMBE

1. Primerjaj France Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva; ČJKZ 3 1921/22, 73—80. — 2. Primerjaj Franc Simonič, Slovenska bibliografija. V Ljubljani 1903—1905. — 3. Primerjaj Avgust Pirjevec, Doneski k slovenski bibliografiji; Slovenski jezik 4 1941, 148—172. — 4. France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. V Ljubljani 1929—1938, 418. — 5. Kidrič, Zgodovina, 435 in pismo S. Hohenwarta Val. Vodniku z dne 27. 2. 1806 (v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani = KNM). — 6. Laibacher Zeitung (Egerjeva) 25. febr. 1806, št. 17. —

7. Zoisovo pismo Vodniku z dne 4. 8. 1795 (v KNM), objavljeno tudi v Vodnikov spomenik. Vodnik-Album. V Ljubljani 1859, 52. — 8. Alfonz Gspan, Izbrane pesmi Valentina Vodnika. V Ljubljani 1958, 186. — 9. Zoisovo pismo Vodniku z dne 25. 6. 1794 (v KNM), objavljeno tudi v Vodnikov spomenik, 50. — 10. J. A. Suppanttschitsch, Historische Fragmente über die krai-nersche Poesie; Laibacher Wochenblatt 1806, št. 33/34. — 11. Kidrič, Zgodovina, 391, 442, 451. — 12. Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes 2 1808, 134, primerjaj tudi Peter Radics, Eine zeitgenössische Kritik über Vodnik's »Pésme sa pokušino«; Argo 2 1893, kolona 23—26. — 13. Télégraphe officiel 31. julija 1811, št. 61. — 14. Primerjaj A. Gspan, Vodnikova Mala pratika za leto 1798; SR 1 1948, 276 sl., za kronologijo prvih objav Vodnikovih pesmi glej opombe v A. Gspan, Izbrane pesmi Valentina Vodnika. — 15. Vodnikov spomenik, 8 in Kidrič, Zgodovina, 434. — 16. A. Gspan, Izbrane pesmi Valentina Vodnika, 184, 185. — 17. Neue Annalen 2 1808, 136. — 18. Henrik Tuma, Kanjavec in Vršac; Planinski vestnik 21 1921, 32 sl. — 19. Mira Marko Debelakova-Deržaj, Kronika Triglava; Gore in ljudje 2 1947, 271 sl. — 20. Neue Annalen 2 1808, 134, primerjaj še Alfons Müllner, Der Veršac; Argo 2 1893, kolona 25—28. — 21. Fran Orožen, O Vodnikovem Vršacu; Planinski vestnik 5 1899, 24 sl. — 22. Pesme za pokušino. V Lublani 1806, 24. — 23. Franz Hohenwart, Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirthschaft und Topographie des Herzogthums Krain I. Laibach 1838, 62. — 24. Hohenwart, Beiträge I, 67. — 25. Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs II. Laibach 1791, 253. — 26. Linhart, Versuch II, 256, 257. — 27. Zoisovo pismo Vodniku z dne 4. 10. 1795 (v KNM), objavljeno tudi v Vodnikov spomenik, 58. — 28. Kidrič, Zgodovina, 301. — 29. Evgen Lovšin, V Triglavu in v njegovi soseščini. Ljubljana 1944, 69 sl. — 30. Télégraphe officiel 31. julija 1811, št. 61. — 31. Zapisi med vodnikiano v KNM.

OGNJENI KRST SLOVENSKIH FANTOV 1914

(Ob petdesetletnici)

JURIJ MUSIČ

Zjutraj 26. julija 1914, — bila je nedelja — se je narodom bivše avstro-ogrske monarhije z letaki, zvonjenjem in bobnanjem razglasila mobilizacija tistih čet, ki so bile določene za »kazensko ekspedicijo« proti Srbiji, a ki jo je bil cesar podpisal že prejšnji večer. Poklicani so bili pod orožje:

— letnik 1893, 21-letni rekruti in nadomestni rezervisti, ki še niso aktivno služili;

— od takrat aktivno služečih letnikov 1890 do 1892, starih 22 do 24 let, vsi tisti, ki so bili na dopustu, in nadomestni rezervisti;

— letniki 1882—1889, stari 25 do 32 let, rezerva in nadomestna rezerva;

— letniki 1872—1881, stari 33 do 42 let, odsluženi vojaki, prevedeni v črno vojsko.¹

Takrat je bil mobiliziran tudi naš domači III. kor (armadni zbor), da bi služil, kakor se to navaja v avstrijskem uradnem poročilu,² »za izpolnitev vrzeli v armadi, ki bi mogla nastati zaradi političnih težav na Češkem, a tudi, da bi služil kot bočna zaščita proti nezanesljivemu sosеду Italiji, oziroma pozneje kot rezerva na srbski fronti.« Takrat se namreč še ni resno računalo z možnostjo vojne tudi z Rusijo... Po naših vaseh in mestih so se zbirali ljudje prestrašeni in obupani in strmeli v sveže nalepljene plakate na zidovih. Šepetali so in se plašno ozirali. Trume fantov in mož so prihajale z dežele v mobilizacijska mesta (Ljubljano, Celje, Celovec, Maribor, Trst itd.). Naši mobilizirani fantje in možje, za katere je bila to njihova prva vojna,³ so se poslavljali od svojih dragih in se tolažili, da bo vojna v enem tednu končana. Pri slovesu so jim želeli vso srečo in se tolažili s skorajšnjim svidenjem. Nihče ni takrat slutil, da bo vojna trajala več kot štiri leta, da se bo končala z razpadom monarhije in da se bo le malokdo od takrat odhajajočih mož vrnil domov. Po vojašnicah in šolah je vse vrelo. Iz skladišč so vlačili nove sivkasto modre uniforme in drugo vojno opremo, proviant, orožje in municijo. Brž ko so fante in može preoblekli in opremili ter formirali vojne edinice, so pričeli z vajami. V mobilizacijskih mestih so korakali bataljoni fantov in mož, na videz sijajno opremljeni za vojno, pred njimi je igrala godba, a spremljali so jih mladina, dekleta, starši in sorodniki. Lep videz je dajala ta avstrijska vojska pred svojim odhodom na bojišče... za tiste, ki niso poznali njenih velikih slabosti.

Vsi takrat mobilizirani najmlajši letniki slovenskih fantov in mož so bili razporejeni v operativne edinice III. »železnega kora,⁴ samo da je dober del rezervnih častnikov Slovencev imel vojni razpored v edinicah, ki so pripadale drugim korom in ki so jih dopolnjevale druge številne narodnosti prostrane monarhije. Ordre de bataille (vojni sestav) mobiliziranega III. kora je štel 45 bataljonov, 7 eskadronov, 24 baterij (140 topov in havbic), in sicer:

poveljnik: general pehote Emil Colerus von Geldern,

načelnik štaba: polkovnik Rihard Müller.

6. pehotna divizija (Gradec): poveljnik podmaršal Karl Gelb v. Siegesstern

11. peh. brigada (generalmajor v. Fabini): 7 pp (4), bhp 2/3;⁵

12. peh. brigada (generalmajor Krasel): 17 pp (4), lb 8 in 9;

divizijska konjenica: 5. in 6. eskadron 5. dragonskega polka;

6. topniška brigada (polkovnik Kratky): 9 ptp (5) in I (php 3/2);

28. pehotna divizija (Ljubljana): poveljnik podmaršal Rudolf Kraliček

55. peh. brigada (generalmajor v. Hinke): 87 pp (4), 97 pp (3) in lb 20;

56. peh. brigada (generalmajor Fernengel): 27 pp (4), 47 pp (4) in lb 7;

divizijska konjenica: 1. in 3. eskadron 5. dragonskega polka;

28. topniška brigada (generalmajor Elmer): 8 ptp (5) in II (php 3/2);

22. domobranska divizija (Gradec): poveljnik podmaršal v. Kraus-Elislag

43. strel. brigada (generalmajor Nemeček): 3 dp (3) in 26 dp (3);

44. strel. brigada (generalmajor Schmidt v. Fussina): 4 dp (5) in 27 dp;

divizijska konjenica: 2. in 4. eskadron 5. dragonskega polka;

22. topniška brigada (polkovnik Gärtner): 7 ptp (4), ptd 22 (2) in phd 22 (2);

Neposredne korne edinice: eskadron ulanskega polka 5, težki phd 3 (2), 4. in 5. stotnija 3. saperskega bataljona in 5. stotnija 3. pionirskega bataljona.

Vsega skupaj je bilo v tem koru okoli 50 tisoč borcev pred njegovim odhodom na bojišče.

Na gornji skici so prikazana dopolnitvena področja kora ter posameznih pehotnih polkov in lovskih bataljonov. Prikazana je pa

tudi narodnostna meja med Slovenci in Nemci iz leta 1914. Italijani iz Trsta, Goriškega in Istre ter Hrvati iz Istre so dopolnjevali v glavnem edinice vojne mornarice, a deloma tudi 97. pp. in 5. dp. Od pehotnih polkov in lovskih bataljonov so bili čisto slovenski: 17. pp in 87. pp skupne vojske, 26. in 27. domobranski (strelski) polk, 7. in 20. lovski bataljon, in 7. topniški polk. V 97. pešpolku in 5. domobranskem polku je bila polovica Italijanov a polovica Slovencev in Hrvatov. Bhp 2 je bil čisto hrvaški oziroma srbski in dopolnjeval se je iz severozahodne Bosne. Najmanj od 1/3 do 1/5 je bilo Slovencev v 7. in 47. pešpolku, 4. domobranskem polku, 8. lovskem bataljonu, 5. dragonskem polku in v drugih topniških edinicah. Popolnoma nemški so pa bili samo 27. pešpolk, 3. domobranski polk in 9. lovski bataljon. Dopusčam, da ti podatki niso absolutno točni, ali večje razlike od stvarnega stanja najbrže ne bo. Iz tega pa sledi, da je bilo v III. koru pri njegovem odhodu na bojišče najmanj 30.000 Slovencev in okoli 4000 Hrvatov in Srbov. Ogromna večina takrat mobiliziranih naših vojakov kmečkega rodu, vzgojenih v verskem duhu, strogi vojaški disciplini in stoletnih avstrijskih tradicijah, je bila zvesta svoji vojaški prisegi in je predstavljala zanesljivo orodje avstrijskega vojnega vodstva, kar so naši vojaki dokazali v številnih avstrijskih vojnah v minulih stoletjih. Revolucionarno jugoslovansko gibanje do takrat še ni našlo poti v naše vasi.

Kar se aktivnih častnikov tiče, je bilo v koru takih, ki so se čutili Slovence, zelo malo, bilo jih je raznih narodnosti, toda največ je bilo Nemcev. Rezervnih častnikov Slovencev je bilo nekaj več kot aktivnih, ali relativno tudi malo, ker je večina med njimi imela vojni razpored pri polkih izven področja III. kora. Ni se namreč hotelo, da bi slovenski fantje šli v boj z rezervnimi častniki slovenske narodnosti. Višji poveljniki so bili večinoma Nemci, a kar je bilo slovenskih aktivnih častnikov, so bili samo poveljniki vodov in kvečjemu stotnij. Odnos mnogih častnikov nemške narodnosti do slovenskega moštva je bil sovražen, kar je imelo za posledico nepotrebno zapostavljanje in maltretiranje. Ta nacionalna netolerantnost, ki je do konca prejšnjega stoletja ni bilo, se je od začetka tega stoletja stalno večala. To in pa vedno ostrejši narodnostni boj z Nemci je imelo za posledico, da je postajalo število slovenskih aktivnih častnikov čedalje manjše. V Ljubljani je iz političnih razlogov garnizoniral nemški 27. pešpolk,⁶ medtem ko je

bil domači 17. pešpolk v Celovcu, kar Slovincem seveda tudi ni bilo všeč. Število starešinskega kadra je bilo še celo za mirnodobno formacijo premajhno.

V pehoti je številčno stanje kadrovcev znašalo samo 1/3 do 1/4 od predpisanega vojnega formacijskega stanja. Strojnic je bilo malo, vsega dve na bataljon. Zato sta bila puška in bajonet glavno orožje avstrijske pehote iz leta 1914. Pešec pehotnih polkov I. linije je nosil poleg orožja, municije in pionirskega orodja še težak telečnjak, ob katerem je bil zvit plašč, kar je predstavljalo močno obremenitev na maršu in v boju.

Čeprav je topništvo dobilo 1908/1909 nove poljske topove M 5, so le-ti po dometu in številu zaostajali za drugimi armadami. Tudi so avstrijske pehotne divizije imele 18 do 30 topov manj kakor pehotne divizije drugih armad. Povrh tega je imela ruska poljska baterija 8, avstrijska pa samo 6 topov, kar je premoč ruskega topništva še bolj povečalo. Havbice so bile maloštevilne in zastarele glede na druge armade.

Te glavne pomanjkljivosti v udarni moči avstrijske pehotne divizije so bile posledica pomanjkanja finančnih sredstev, ki se niso mogla zagotoviti v potrebni višini zaradi stalnih političnih razprtij v monarhiji, in so imele tudi negativne posledice takoj v prvih spopadih.

Skica I

Sl. 1. Pehota na maršu

Mobilizirani 5. domobranski polk ni bil v sestavu III. kora, ampak je bil namenjen kot posadka vojne luke Pulja. Razen operativnega III. kora in tega polka je bila od odsluženega ljudstva rezerve in nadomestne rezerve formirana tretja marševska brigada (peti in šesti marševski polk), a od črnovojnikov 105. in 112. brigada ter 27. črnovojniški polk, kar je zneslo še kakih 35.000 mož. Računam, da je ob izbruhu vojne na področju III. kora brez rezervistov vojne mornarice bilo mobiliziranih čez 100.000 mož. Marševsko in obe črnovojniški brigadi so smatrali kot čete II. linije in so jih angažirali že v začetnih operacijah. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni bilo pripravljeno formiranje rezervnih divizij, kakor je to bil primer v drugih velikih armadah, čeprav bi bilo dovolj ljudstva za njihovo formiranje. Marševske in črnovojniške brigade so predstavljale samo neuspelo improvizacijo.

Dal sem malo več prostora mobilizaciji in sestavu III. kora ter podal tudi glavne nedostatke takratne avstrijske armade. Menim, da je to bilo potrebno za boljše razumevanje tega, kar sledi.

KONCENTRACIJA IN RAZVOJ ZA BITKO

Zaradi vstopa Rusije v vojno je bil tudi III. kor določen za severno glavno fronto ter se je zaradi tega po 10. avgustu začelo njegovo transportiranje v vzhodno Galicijo. Do 20. avgusta so prevažali prenapolnjeni vlaki naše fante iz mobilizacijskih mest mimo Blatnega jezera in dalje čez ogrske planjave v Galicijo. Na postajah so bile množice ljudi, ki so metale našim vojakom bele štruce kruha, klobase, sadje in druge dobre stvari. Do 20. avgusta je bil ves kor prepeljan in izkrcan na svojem koncentracijskem prostoru okoli mesta Strija za Dnjestrom.⁷ Prilžno ob istem času je bil vzhodno od njega izkrcan sedmograški XII. kor na prostoru okoli Stanislavova.

Opis dogodkov, ki so sledili po izkrcanju III. kora na koncentracijskem prostoru zaključno do bitke pri Zločovu, bom podal skrajšano po članku generala Fabinija »Die Feuertaufe des Eisernen Korps«, ki je bil objavljen leta 1930 v reviji »Militärwissenschaftliche Mitteilungen«. Fabini je bil takrat v 6. pehotni diviziji poveljnik 11. pehotne brigade.

Čeprav še niso bile njegove komore popolnoma kompletirane, je vrhovna komanda (AOK) zaukazala, da se kor iz operativnih razlogov takoj premakne na prostor tik jugovzhodno od Lvova (Viniki—Bobrka). Brez odmora, po napornem železniškem transportu, so čete kora začele zaukazani pohod (okoli 40—50 km) 21. avgusta opoldne. Marš je bil zelo naporen posebno za rezerviste zaradi slabih potov in neredne prehrane.

Tega dne popoldne, ko so čete III. kora hitele proti Lvovu, je mrknilo sonce, kar se je tolmačilo kot slabo znamenje. Kazalo je, kakor da sama narava negoduje spričo bližnjega klanja in da se je zaradi tega zavila v žalno obleko. Vojaki so bili zato še bolj potrti, ker so ta pojav tolmačili kot »prst božji«.

Kor se je zbral z utrujenimi četami na zaukazanem prostoru do 23. avgusta. Tega dne ga stavlja AOK pod poveljstvo 3. armade (general Brudermann), ki je bila v stanju zbiranja in bi morala biti sestavljena iz XI., III. in XII. kora, ki je bil istočasno s III. korom zbran jugovzhodno od njega na prostoru Firlejov—Rohatin. Poveljstvo 3. armade je še istega dne ob 12. uri zaukazalo, da naj bo kor od 24. avgusta zjutraj pripravljen za napad na ruske čete, ki prodirajo od Brodija. Ta napad naj bi potekal čez višinsko področje med reko Peltevom in linijo Bobrka—Pšemislanij—Pluhov, zaradi česar naj bi zavzel, če ne že 23., vsaj 24. avgusta, višine kraj Lahodova in vzhodno od Glinijanija. Tako je bil naš kor stavljen tudi že pred svojo prvo operativno nalogo, ki ga je pripeljala do njegovega prvega spopada z Rusi pred Zločovom.

Na to armadno povelje ga je poveljstvo kora pregupiralo na vzhod ter ukazalo, da v nočnem maršu zavzame naslednje ozemlje: 22. divizija linijo Hanačov—Hanačovka z odredi na višini pri Lahodovu in na koti 411 (Plak); 28. divizija linijo Vižnijanij—Kurovice; 6. divizija za njimi linijo Mikolajev—Vankovce—Romanov. Vse tri divizije so morale biti pripravljene, da na kratek avizo skupaj z XII. korom izvršijo sunek proti močnim ruskim četam, ki prodirajo od Brodija do Tarnopola. To nenadno pregrupiranje kora ponoči

od 23. na 24. avgust je izzvalo precejšnje zmešnjavo in še večjo utrujenost čet.

Ne bom se spuščal v dozorevanje napačne operativne odločitve pri AOK in poveljstvu 3. armade za njen sunek proti prodirajočim Rusom, niti ne bom tu citiral vsa povelja oziroma dispozicije, tudi ne bom prikazoval zbiranja čet sosednega XI. in XII. kora, ker bi me to razlaganje privedlo preveč v širino in tudi ne spada v okvir mojega članka. Dispozicija, izdana od poveljstva 3. armade 25. avgusta ob 10.30 dopoldne za grupacijo armade za bitko je predvidevala:

»da III. kor še istega dne zavzema začetni položaj ob Olšanici in Zloti lipi na prostoru med linijo Glinjanij in Bortkov na severu in linijo Pšemislani—Vižnjovčik na jugu, z glavnimi silami zahodno od Olšanice—Zlote lipe, a s prednjimi deli na višinah neposredno vzhodno od njih;

XII. kor južno od III. kora, tudi z razporedom na obeh obalah Zlote lipe;

da oba kora organizirata premik svojih čet na ta način, da se nastopanje iz linije Laški—Krolevski—Lahodov—Boršov—Podusov začne obvezno za vse ob 14. uri;

da XI. kor z dvema divizijama ščiti levi bok armade s svojim nastopanjem čez mesto Busk.«

To armadno povelje so prejeli v poveljstvu III. kora isti dan okoli poldneva. Zaradi oddaljenosti linije, od katere je ob 14. uri bilo treba začeti nastopanje, so morale biti nekatere čete alarmirane in stavljen v premik brez kosila. V izpolnjevanju marševske dispozicije kora, ki je ne citiram, je 22. divizija začela nastopanje šele ob 15. uri, ker ni pravočasno prejela dispozicije. Predhodnica glavne kolone je imela popoldne na koti 411 (Pak) spopad z eno rusko konjeniško brigado, okrepjeno s topništvom. Zaradi tega je marš nadaljevala šele zvečer in ponoči, toda svojih marševskih ciljev ni dosegla. V teku nočnega marša je prišlo do medsebojnega obstreljevanja, ki je imelo za posledico 8 mrtvih in 50 ranjenih. 6. divizija je z glavno kolono (7. pp. in bhp 2.) dosegla marševske cilje šele okoli polnoči, a z desno kolono (17. pp. in 9. lb.) celo šele zjutraj 26. avgusta. 28. divizija je dosegla svoje marševske cilje šele zvečer, medtem ko je njen 7. lb. z eno baterijo že prejšnjega dne zasedel Krasne in Busk. Iz prednjega je razvidno, da so mogle imeti toliko potrebni nočni počitek samo 28. in leva kolona 6. divizije, medtem ko so drugi deli kora celo noč marširali in se še celo med seboj obstreljevali.

Dispozicija 3. armade za 26. avgust je bila sprejeta v poveljstvu III. kora ob 18.30 dne 25. avgusta, pa je zato šele ob 23. uri izdana v vasi Slovita naslednja dispozicija kora za bitko:

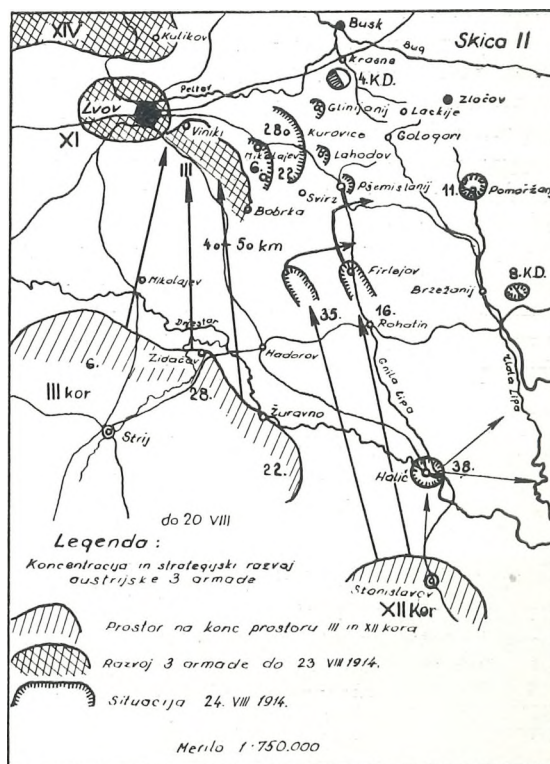
»22. divizija prodira v coni med linijo Žukov—k. 408 (Gesle) in linijo Zaškov—Čeremhovi, smer Bohenkova gora—k. 403—k. 385;

6. divizija severno od 22. divizije zaključno do ceste Olšanica—Zločov, smer Majdan Gologorski—Zločov;

28. divizija severno od 6. divizije zaključno do linije Skarzava—Počanij, smer Zločov.

Prvi borbeni stroj vseh treh divizij mora prekoračiti Olšanico in Zloto lipo 26. avgusta ob 8. uri.«

Armadna dispozicija za 26. avgust navaja, da je pred fronto 3. armade do 25. avgusta ob 9. uri konstatirano 6 pehotnih in 7 konjeniških ruskih divizij v nastopanju proti zahodu. V teku tega dne se je pa v kornem poveljstvu še izvedelo, da je sovražnik z 2 polkoma in konjenico zavzel Zločov, da je ena konjeniška brigada v nastopanju proti Gologorju in da so opazili po dva ruska bataljona pri Gologorju in Bortkovu. Ponoči od 24. na 25. avgust se je prebila patrola 5. dragonskega polka do Zborova in tam ugotovila močne ruske čete. Za toliko potrebno borbeno izvidništvo kor ni imel časa.

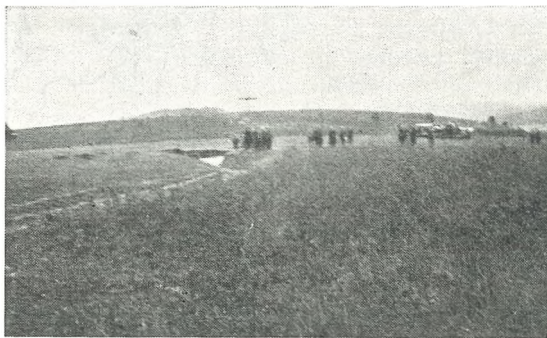
Skica II

Sl. 2. Dragonec v izvidnici

Pred opisom same bitke smatram za potrebno, da bralce spoznam v najkrajših potezah s karakteristikami terena, na katerem so se odigrali dogodki na dan 26. avgusta. Čeprav takrat tam nisem bil osebno, sem prisostvoval 22 let pozneje na istem terenu kot jugoslovanski vojni odposlanec velikim manevrom poljske armade. Pri tej priliki nam je na vrhu Krasne (k. 415) poljski generalštabni polkovnik prav zanimivo predaval o dogodkih 26. avgusta 1914 na tem odseku.

Teren v coni napredovanja III. kora deli cesta Lvov—Zločov na dva popolnoma različna dela. Severno od te ceste je teren v splošnem pregleden in blago valovit in ob mnogoštevilnih vodnih tokih močvirnat. Južno od te ceste pa je teren hribovit in precej gozdnat ter zaradi tega slabo pregleden. Pobočja so strma in doline močvirnate. Vasi so večinoma skrite po dolinah. V coni napredovanja glavnega dela 6. in 22. divizije ni vodila nobena cesta od zahoda proti vzhodu, ampak samo poljska pota in steze, kar je zelo oteže-

Sl. 3. Hrbet Krasne (k. 415) nad vasjo Vižniovčik

valo razvoj za boj iz globokih kolon. Ta okoliščina postane popolnoma razumljiva, če se vzame v poštev številčna jakost takratnih edinic (bataljon okoli 1000 mož, poljska baterija blizu 200 mož s šestimi topovi in ravno toliko municijskih zapreg, vse dvodelno in s tremi pari konj), a da o dolgih bojnih in proviantskih komorah ne govorim. Samo borbeni deli pehotne divizije so bili na maršu na enem potu dolgi več kot 20 km! Ker so tudi v bivši avstrijski armadi vežbali pred vojno samo s slabimi mirnodobnimi efekti, je razumljivo, da poveljniki niso bili dovolj izvežbani v vodstvu edinic z mnogo močnejšimi vojnimi efekti.

Po generalu Fabiniju se je prvi spopad III. kora z Rusi razvijal od desnega krila takole:

1. Kakor sem že omenil, je 22. divizija marširala ponoči in se zadržala tam, kjer je prišlo do medsebojnega obstreljevanja ter zaradi tega tudi ni mogla do jutra zavzeti zaukazani prostor na desni obali Zlote lipe. Ob 6. uri je potem nadaljevala marš in sicer s 44. pehotno brigado (4. dp., 27. dp., ptd. 22 in phd. 22) čez Vižniovčik v smeri Žukov in k. 408 (Gerle), a s 43. pehotno brigado (3. dp., 26. dp. in ptp. 7) čez Lasove in Zaškov v smeri Čeremhovijske. Obe brigadi sta šele opoldne s prednjimi deli prekorali Zloto lipo in ob 14. uri brez boja obvladali greben Krasne—Kibanov, na katerem je bila vzpostavljena na desno borbena zveza z deli 16. divizije XII. kora.

Pri spuščanju s tega grebena v dolino Gnile Lipe so bili polki divizije obsuti s hudim topniškim ognjem s položajev vzhodno od te doline, kjer so bile vkopane močne ruske čete. Od tega premočnega topniškega ognja so bili v nadaljnjem prodiranju na vzhod zadržani: 4. dp. v vasi Koprivni in vzhodno od nje, 27. dp. na vzhodnem pobočju Krasne (k. 415), a 3. dp. v vasi Žukov in vzhodno od nje, vsi trije polki na popolnoma odkritem terenu v najneugodnejši situaciji za napad. Ti polki so pri tem tudi opustili zaukazano smer na severovzhod (Žukov—Remizovce) in se obrnili na jugovzhod. Tudi 26. dp. se je obrnil potem na jugovzhod in prišel okoli 15. ure v območje ruskega topniškega ognja na obeh straneh severozahodnega dela vasi Žukov. Napad njegovega levokrilnega bataljona čez vrh Karpino (k. 423) je bil z najtežjimi izgubami odbit. Samo del predhodnice tega polka. 1/2 III. bataljona, je nastopal v zaukazani smeri in došel v gozdu južno od vrha Horajec (k. 428) v zvezi s III., 17. pp. Niti dodeljeno topništvo ni moglo nadvladati

premočnega ruskega topništva, a tudi ni zaradi tega uspel poskus, da bi 24 topov 7. ptp. in ena havbična baterija zavzeli nove boljše položaje na hrbtu Kibanov zahodno od vasi Žukov.

Tako so obležali vsi štirje polki te divizije, zbiti na fronti, široki komaj 4 km, pod uničujočim ruskim topniškim ognjem. Ob 16. uri je začel njihov borbeni stroj popuščati, a ko je proti večeru ruski topniški ogenj narastel do orkanske sile, so se ostanki teh polkov začeli v neredu umikati. Samo delu 4. dp. se je posrečilo, da je na juriš osvojil ruski položaj na vzhodni obali Gnile lipe, toda ga je moral zaradi hudega topniškega ognja zopet opustiti. Ko je prišlo potem povelje za umik, so bili ostanki polkov te divizije že v polnem umiku čez Zloto lipo ter niso več zmogli zavzeti svojih začetnih položajev. Masa popolnoma izčrpanih čet, ki so bile že poldrugi dan brez hrane, je prenočila z zelo pomešanimi edinicami na prostoru okoli vasi Lipovce. Rusi niso sledili.

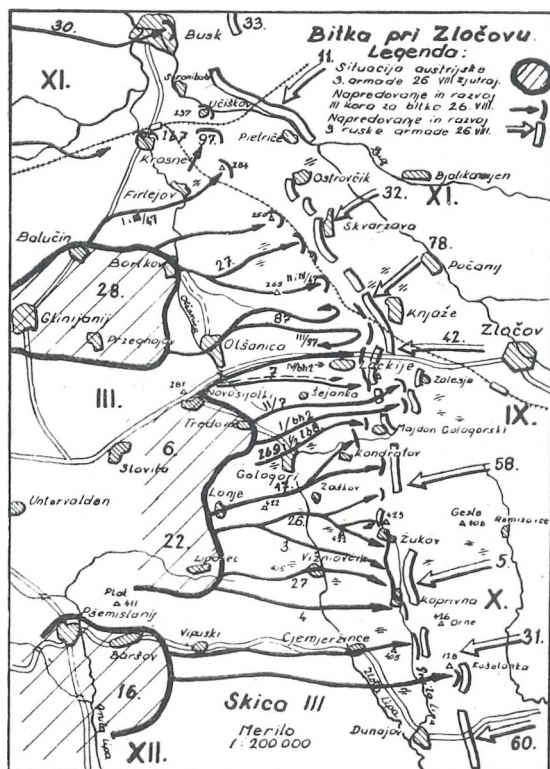
Čete te divizije so se pognale v bitko popolnoma izčrpane zaradi nočnega marša in brez hrane. Pomoč topništva je bila nezadostna. Vodstvo — mislim na divizionarja in oba brigadirja — pa tudi ni bilo na višini, ker se v prikazu generala Fabinija ne vidi nikakršna njihova aktivnost v vodstvu te nesrečne divizije na ta dan. Napredovanje desnega sosedu te divizije, 16. in dalje južno 35. pehotne divizije XII. kora je bilo tudi zastavljeno po vkopani ruski pehoti in topništvu.

2. Šesta divizija bi morala prodreti v napadalni grupaciji med 22. in 28. divizijo v splošni smeri Majdan Gologorski—Zločov, in sicer: grupa generalmajorja Krasela (17. p. polk, I/bhp. 2, 9. lb., in 1/2 8. lb.⁸ med linijo Turčinij—Čeremhovije in linijo Lisovije—Majdan stari—žel. postaja Zločov;

grupa generalmajorja Fabinija (7. p. polk in I/ptp. 9) severno od grupe Krasel zaključno do ceste Lackije—Zločov;

glavnina topništva in rezerva (II ptp 9 in I/php. 2 z II/bhp. 2 in 1/2 lb. 8) bi se morala do 7. ure zbrati na prostoru zahodno od vasi Gologori ter se pripraviti za podporo grupi Krasel, pri kateri naj bi bilo težišče napada.

Dogodke pri grupi Krasel bom bolj detajlno opisal zaradi tragične usode domačega 17. pešpolka. Ob 7.30 uri je iz štaba divizije prišlo povelje, da mora ta grupa nastopati s svojo desno kolono (17. pp.) med linijo Turčinij—Čeremhovije in dolino Zlote lipe—Majdan Gologorski, splošna smer Voronjaki, a z levo kolono (lb. 9, I/bhp. 2 in 1/2 lb. 8) severno

Skica III

do linije Gologorski—Zalesje, splošna smer železn. postaja Zločov. Rezerva bi se morala postaviti na k. 404 zahodno od vasi Gologori. Sedlo in dolino pri vasi Gologori bi bilo treba prekoračiti ob 10. uri.

17. pp. je ob času prejema tega divizijskega povelja zelo utrujen po 17-urnem maršu počival pri vasi Lonje. Začel je zaukazani pohod ob 9. uri v bojnem redu in ko se je začel spuščati v dolino Zlote lipe, je zašel v ruski šrapnelni ogenj, ki pa tedaj ni povzročil izgub. Od zaselka Turčinij so dali polku smer

Sl. 4. Topništvo hiti na položaj

Sl. 5. Stotnijski trobentač

»sovražni topniški ogenj«, toda nihče ni vedel, kje je pravzaprav to sovražno topništvo. Ker ni imel detajlnih kart tega kraja, polk ni napredoval v odrejeni smeri, ampak je zašel s svojim večjim delom v kotlino pred vasjo Majdan Gologorski, ki sta jo rusko topništvo in pehota tolkli z najhujšim ognjem. Ne glede na hude izgube sta I. in II. bataljon v skokih napredovala v dolini Zlate lipe in ob njenih obronkih, medtem ko je III. bataljon nastopal vzdolž južnega pobočja k. 428 Horajec, kjer ni bil izpostavljen v takšni meri sovražnemu ognju. Napovedovanje bojnega stroja I. in II. bataljona je bilo potem definitivno zaustavljeno pred vasjo Majdan Gologorski, okoli 800 m od ruske pehote, vkopane na vzhodnih obronkih kotline, medtem ko se je II. bata-

Sl. 6. Poveljnik 28. divizije podmaršal Rudolf Krahiček

ljon zaustavil na jugovzhodnih obronkih k. 428, tudi tu precej zaščiten pred ruskim topništvom. Okoli 15. ure sta bila skoraj istočasno težko ranjena poveljnik polka polkovnik v. Stillfried in poveljnik I. bataljona, a padel je poveljnik II. bataljona. Tudi mnogi stotnijski in vodni poveljniki so padli ali pa bili ranjeni. Glavnina divizijskega topništva je trikrat menjala svoj položaj, toda njen ogenj ni mogel olajšati težke situacije polka, čeprav je okoli 15. ure stopila v akcijo tudi ena baterija 15-cm havbic. Okoli 16. ure so začeli posamezni deli I. in II. bataljona zapuščati bojno linijo, a njihovi ostanki in III. bataljon so se potem v mraku umaknili na izhodni položaj. Nekateri odcepljeni deli so se potem ponoči umaknili do Pšemislanija.

Leva kolona, napredujoč po zaraščenem grebenu severno od 17. pp., je vrgla rusko pehoto iz dveh zaporednih položajev, toda je bila potem zaustavljena od vkopane ruske pehote v višini Majdan stari, ne da bi mogla olajšati situacijo svojega soseda 17. pp. Od tod se je potem okoli 17. ure umaknila naprej do zaselka Lisovije in od tod na izhodni položaj.

Domnevam, da je bila aktivnost poveljnika brigade slaba, ker Fabini v detajlni razlagi dogodkov pri tej brigadi nikjer ne omenja toliko potrebne koordinacije med četami te brigade. Na vsak način je pa omenjena smer za 17. pp. predstavlja zločinsko lahkomišelnost in tisti, ki jo je dal, ima na duši strašne izgube naših »Janezov« pred vasjo Majdan Gologorski.

Grupa Fabini je začela v bojnem redu napredovanje iz prostora Tredovač—Novosijolki, in sicer z dvema bataljonoma (I. in II. 7. pp.) po gozdnatem in bregovitem terenu, ki se razprostira od Lise gore in vasi Šijanka k vasi Zalesje, a z dvema bataljonoma (III. in IV. 7. pp.) in topništvom po cesti proti vasi Lackije. I. in II. 7. pp. sta se težko prebijala v ostri borbi s prednjimi deli ruske pehote, ki so se čim dalje bolj krepili. Ta dva bataljona je pozneje okrepil še IV/bhp. 2. Kolona, ki je nastopala po cesti, je vrgla slaboten ruski oddelek iz vasi Lackije, toda je bila potem zadržana na vzhodni strani te vasi zaradi hudega ognja od kapele Sv. Jana (K. 409). Vsi poskusi teh dveh bataljonov, da zavzame to važno točko v kolaboraciji s I/7. pp. in IV/bhp. 2 in s podporo dodeljenega topništva, niso uspeli. Okoli 18. ure so se potem vsi deli te grupe umaknili na svoj izhodni položaj.

Vidimo, da se je tudi 6. divizija s težkimi izgubami, posebno pri 17. pešpolku, morala

umakniti na svoj začetni položaj. O aktivnosti štaba te divizije Fabini nič ne govori, čeprav je bila ta dan zelo potrebna. V hribovitem in gozdnatem prostoru med glavno cesto in povirjem Zlote lipe je prodirala skoraj polovica divizijske pehote, kakih 6 bataljonov iz obeh pehotnih brigad brez tesnejše zveze in od nikogar koordinirana. Boljša koordinacija in poenotenje boja na tem prostoru bi najbrž omogočila zavzetje kapele Sv. Jana in učinkovitejšo pomoč 17. pešpolku. Menim, da je bilo vodstvo divizije tega dne slabo, čeprav ga Fabini sploh ne omenja. Poveljnik kora, general Colerus, je dopoldne z načelnikom štaba obiskal Fabinijev štab pred vasjo Lackije, zaukazal, da je treba kapelo Sv. Jana čimprej zavzeti, obljubil pomoč in se hitro odpeljal nazaj v svoj štab.

3. 28. divizija je začela z napredovanjem ob 7. uri v treh kolonah, in sicer: desna kolona (generalmajor v. Hinke) 87. pp. in III/97. pp. z dvema baterijama čez Olšanico, Przejazdij in Kazimirovko na Knjaže, srednja kolona (generalmajor Fernengel) 27. pp., II. in IV. 47. pp. in ena poljska baterija od Bortkova čez Studino na Skvarzavo; leva kolona (polkovnik Mayer) I. in III. 47. pp. s havbično baterijo čez Firlejovko na Mogilo (k. 254); 97. pp. kot divizijska rezerva je moral slediti srednji koloni do Bortkova, a glavnina topništva je zavzela okoli poldneva položaj na Studini.

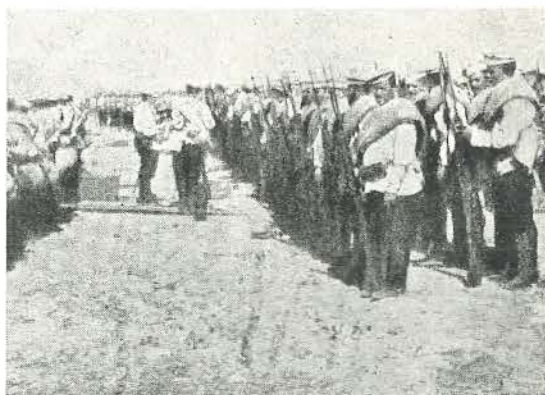
Desna kolona je ob 11.30 potisnila prednje ruske dele s k. 269 (Brzezina) in žel. postaje Knjaže, toda se je morala potem zaustaviti pred naglo okrepljenimi Rusi, ki so bojni stroj te kolone stavili pod močan topniški ogenj iz mnogoštevilnih svojih baterij in tudi pod bočni ogenj iz strojnic. Zaradi težkih izgub je najprej ob 15. uri popusti III/97. pp. in desno od njega del IV/7. pp. 6. divizije; njihovi ostanki so se v neredu umaknili vzdolž ceste. 87. pp. se je šele na povelje umaknil na nov položaj pri Majuru Rozdolje. Poveljnik kolone general v. Hinke je bil težko ranjen, a izgubljeni so bili tudi 4 topovi. Poskusi Rusov, da proti večeru v tej smeri napredujejo, so bili odbiti s topniškim ognjem.

Srednja kolona je s svojo predhodnico (II/47. pp.) vrgla Ruse z železniškega nasipa k Skvarzavi, toda njen juriš na vas Skvarzavo je bil odbit s krvavimi izgubami; med drugim je pri tej priliki padel tudi poveljnik bataljona. Ostankom tega bataljona in glavnini kolone se je potem posrečilo zdržati do večera na železniškem nasipu, toda vse poskuse, da od tod napredujejo proti Skvarzavi, so Rusi odbili.

Sl. 7. Poveljnik 3. ruske armade general Ruski

Leva kolona je dospela ob 10. uri na Mogilo, ravno ob pravem času, da je tu zadržala nadmočne ruske čete, ki so prodirale od vasi Ostrovčik Polnij. Rusi so tolkli iz več baterij in prizadeli velike izgube. 47. pešpolku je bila poslana na pomoč divizijska rezerva (97. pp.), ki pa ni podaljšala njegovega krila, kakor je bilo zaukazano, temveč je prišla v cono delovanja 7. lb. Ta bataljon, okrepljen z eno baterijo, dvema eskadronoma 15. dragonskega polka in črnovojniki, je že prejšnjega dne zasedel mostišče čez Bug pri Busku in tudi nad njim. Okoli poldne so Rusi napadli mostove na Bugu, toda ravno ob tem času so v rajon Busk—Krasne začeli prihajati prednji deli kombinirane divizije XI. kora. V prvih popoldanskih urah so Rusi s svežimi četami izvajali vse močnejši pritisk ter zavzeli mostove na Bugu jugovzhodno od Bu-

Sl. 8. Ruska pehota v stroju

ska. V tem času je pa prispel 97. pp., ki je bil, kakor smo videli, pravzaprav namenjen srednji koloni ter se razvil v kotu med obema železniškima progama. Brez zadostne topniške pomoči je ta polk prišel v strašen topniški in strojniški ogenj na popolnoma odkritem terenu in se je proti večeru umaknil v neredu. Poveljnik polka je zaradi šoka zapustil bojišče.

Poveljnik divizije, ki je bil na položaju glavnine topništva, je ob 19. uri izdal povelje za umik divizije na njen izhodni položaj. Rusi niso sledili.

*

Treba je sedaj, da pogledamo še na drugo stran k Rusom. Njihova 3. armada (general Ruski) je 25. avgusta počivala, a je bila oddaljena od linije Olšanica—Zlota lipa še en dan marša. Zaradi zaščite glavnine so tega dne prednji deli njenih pehotnih divizij zavzeli obrambne položaje, na katerih so se vkopali. 26. avgusta je njihova 3. armada nadaljevala z napredovanjem in ko so njeni prednji deli zadeli na avstrijski napadalni razpored, so zavzeli obrambne položaje, ki so bili deloma že prejšnji dan pripravljeni, da bi zadržali avstrijsko napredovanje in tako omogočili glavninam svojih kolon, da okrepijo svoje prednje dele. Fabini navaja, da je nastopal proti 28. diviziji ruski XI. kor s 3 pehotnimi in 1 konjeniško divizijo, toda sodi, da je v bitki sodeloval samo večji del 11., medtem ko sta 32. in 78. divizija sodelovali samo s prednjimi deli, toda skoraj z vsem svojim topništvom. Proti 22. in 6. diviziji ter brigadi generala v. Hinkeja, to je proti liniji Kropivna—Žukov—Majdan Gologorski—Knjaže je pa napredoval ruski IX. kor s 3 pehotnimi in 1 konjeniško divizijo (42., 5. in 58. pehotna ter 10. konjeniška divizija). Fabini predpostavlja, da so se v dopoldanskih in popoldanskih urah popolnoma razvile 42.

Sl. 8. Rusko topništvo na položaju

divizija na prostoru Knjaže—vrh Horajec, a 5. divizija južno od tod, medtem ko se je 58. divizija šele proti večeru primaknila k prvi liniji in razvila za boj. Štab 3. ruske armade je prišel v Zložov v teku 26. avgusta.

Fabini meni, da bi 26. avgusta zjutraj poveljniki 6. in 22. divizije in III. kora mogoče vendarle morali predložiti armadnemu poveljstvu, naj se napad odloži na naslednji dan glede na izčrpanost čet in nezadostne podatke o Rusih. Poskuša jih opravičiti s tem, da so tega dne v armadnem poveljstvu računali s spopadom samo s slabimi ruskimi četami. Priznava pa, da so 26. avgusta divizije kora napadle v mnogih kolonah brez večjih rezerv, z večinoma zelo izčrpnimi četami, brez zadostnega borbenega izvidništva in na težkem terenu sovražnika, ki je imel večje bojne izkušnje, močnejše topništvo in večjo spretnost v obrambnem postopku. Pravilno opozarja na neopravičljivo lahkomiselnost vojnega vodstva, ki ni opremilo vseh častnikov z ustreznimi kartami. Niti poveljniki polkov niso imeli specialnih kart 1 : 75.000 vzhodne Galicije, pač pa samo karte 1 : 200.000, in to za daleč v notranjost Rusije. Omenjene specialne karte so bile odlične, najboljše na svetu in v prosti prodaji dostopne še celo civilnemu prebivalstvu! Nasprotno pa je rusko vojno vodstvo opremilo svoje častnike z dobro uspelim odtiskom avstrijske specialke. Avstrijsko vojno vodstvo je, podcenjujoč rusko armado, verjetno računalo, da se bodo operacije takoj prenesle preko državne meje, toda zgodilo se je ravno narobe!

Fabini nadalje omenja, da so bile v tem prvem spopadu z Rusi izgube izredno težke. To se sklada tudi z uradnim opisom te bitke⁹ in s pripovedovanjem udeležencev v tej bitki. Meni osebno je to potrdil tudi pokojni dr. Kulovec, ki je bil takrat vojni kurat pri 17. pešpolku. Po nekem čudnem naključju so v tem prvem spopadu z Rusi ravno naši čisto slovenski polki posebno močno krvaveli. Točno število padlih se ni moglo, niti poskušalo ugotoviti, ker je bojišče ostalo v ruskih rokah in so zaradi tega oni pokopali mrtve. Računam, da je bilo tega dne ranjeno in padlo na tisoče vojakov in častnikov III. kora.

Zaradi tega poraza in težkih izgub je bil III. »železni« kor močno zrahljan in natolčen, tako da do kraja velikih operacij okoli Lvova (11. septembra) ni mogel več obdržati svoje prvotne udarne moči. Načelnik štaba AOK general Conrad v. Hötzendorf je v svojih memoarih priznal, da je predstavljal poraz 3. armade 26. avgusta »najtežji trenutek v mojem življenju«.

Omenil sem že, da je bila operativna odločitev za sunek čez Zloto lipo napačna. Naš najboljši poznavalec I. svetovne vojne generalpolkovnik Milan Zelenika v svojem zaključku o bitki pri Zločovu navaja:¹⁰ »Poraz na Zloti lipi je bil v bistvu povsem naraven rezultat avstro-ogrskega zgrešenega vojnega in začetnega operacijskega plana. Tu je prišla do izraza nerealnost, da se istočasno izvede ofenziva proti Rusiji in Srbiji. V Srbiji so bile angažirane čete, ki so bile neobhodno potrebne za glavno bojišče.« In nadalje: »Conrad je računal, da bo s hitrim taktičnim udarcem z omejenimi cilji in s sedmimi divizijami na fronti, široki okoli 40 km, mogel zaustaviti obkoljevalno napredovanje osmih ruskih korov (22 pehotnih divizij) na fronti, široki okoli 160 km. O ofenzivnem planu so obstajala razna mišljenja. Conrad je bil za to, da pride do napada čim bliže, a Brudermann, da pride čim dalje od Lvova. Oba pa sta hotela, da pride čimprej do spopada, pri čemer nista vzela dovolj v poštev številčnega odnosa in potrebnega časa, da se spopad pripravi. Za bitko so mogli zbrati samo kakih 115 bataljonov in 370 topov nasproti dvakrat tako močni 3. ruski armadi (s VII. korom 8. armade). Poraz 3. avstro-ogrške armade bi se mogel spremeniti v njen splošni polom, če bi nasprotnik 26. ali 27. avgusta mnogo bolj energično nadaljeval prodiranje po svojih velikih taktičnih uspehih, v smereh, ki so bile ugodnejše.«

*

Še živenci naši rojaki, ki so tega dne sodelovali v tej prvi svoji bitki, bi mogoče mogli dodati še kakšne interesantne detajle. Njihovo število bo pa gotovo zelo majhno, saj se je III. kor potem še več kot štiri leta boril povsod tam, kjer je bilo najhujše: pri Grodeku, pod Duklo v Karpatih, na Krasu,

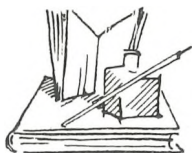
ob Soči in na Sette Comuni na Južnem Tirolskem. Spominu na začetek te njihove Kalvarije naj bo posvečen ta moj članek.

OPOMBE

Avtor je rokopis oddal že leta 1964, toda iz tehničnih razlogov ga more Kronika objaviti šele v tej svoji številki.

1. Rezervisti so imeli odslužen polni vojni rok, a nadomestni rezervisti zaradi štednje samo dva meseca aktivne službe. — 2. Oesterreich-Ungarns letzter Krieg, I. — 3. Če se računa okupacija Bosne in Hercegovine, je bila zadnja vojna proti Pruski in Italiji leta 1866. — 4. Ta kor je užival v vojaških krogih posebno reputacijo in zato imek »železni«. — 5. pp. = pešpolk, dp. = domobranski (pozneje strelski) pešpolk, lb. = lovski bataljon, bhp. = bosensko-hercegovski polk, ptp. = poljski topniški polk, php. = poljski havbični polk, ptd. = poljski topniški divizion, phd. = poljski havbični divizion. Te kratice bom uporabljal tudi v nadaljnjem tekstu. Številke v oklepaju predstavljajo število bataljonov oziroma baterij v polku oziroma v divizionu. — 6. Ta pešpolk, ki so ga imenovali »kanarčki« po rumenih našitkih, so Slovenci v Ljubljani sovražili posebno po letu 1908, ko je njegov oddelek streljal na slovenske demonstrante in dva ubil. — 7. Imena mest in vasi so na avstrijskih kartah izpisana na poljskem jeziku. Jaz jih podajam fonetično, kar bolj ustreza ruskemu pravopisu, ker je vzhodna Galicija sedaj v sestavu ZSSR. — 8. Rimska številka pred označbo polka pomeni številko divizion, oziroma pri pehotnem polku številko bataljona. — 9. Oesterreich-Ungarns letzter Krieg, I. — 10. Milan Zelenika: Prvi svetski rat 1914.

Literatura: General Ludwig von Fabini: Die Feuertaufe des Eisernen Korps. 1930. — Oesterreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, I. 1929. — Milan Zelenika: Prvi svetski rat 1914, 1962. — Podatki osebnih udeležencev in lastni spomini.

LJUBLJANSKI JAVNI SPOMENIKI

KSENJA ROZMAN

O ljubljanskih javnih spomenikih kot celoti doslej še niso pisali. Razni turistični vodniki, predvojni in povojni, naštevajo sicer glavne med njimi, vendar s skopimi podatki, ki pač zadoščajo takim publikacijam. Če odštejemo na redko posejane članke v raznih časnikih in časopisih iz polpretekle dobe, lahko rečemo, da je znanje o njih skromno. Spomin blede celo o tistih podatkih, ki bi morali biti vsak čas na razpolago.

Naj bo ta članek in naslednji del tistega, kar naj bi bilo nekoč celota. Obsega le obstoječe ljubljanske javne spomenike, postavljene do začetka druge svetovne vojne, s pomembnejšimi in sedaj dosegljivimi podatki. Celoto pa naj bi v prihodnje predstavljal seznam obstoječih, izginulih ali podrtih spomenikov in plošč.

HRENOV KRIŽ

Spomenik je časovni sobrat stvaritvam 17. stoletja v Ljubljani (veže, dvorišča, portali, umetnoobrtne predmete itd.), ki čakajo, da bo nekoč tudi nekaj bolj zaključenega povedano o podobi Ljubljane v celotnem tem stoletju.

Znamenje stoji v parku na Ambroževem trgu. Na čelni strani podstavka ima vklesan napis: TERRET LABOR, na levi TH. EPVS. LAB., na desni: ASPICE PRAEMIVM, — maksima, ki se ponavlja na raznih mestih v zvezi s škofom

Tomažem Hrenom: na kelihu v šentjakobski cerkvi v Ljubljani iz leta 1608., na notranji strani knjige Missae varium compositorum itd.¹ Na hrbtni strani pa je vklesana letnica: ANNO DNI MDCXXII. — Nad dvojno stopničastim podstavkom stoji ožji, kvadrast podstavek, na vseh štirih straneh okrašen z motivom diamantnega kamna. Na prednji strani vklesani napis pove, kdaj je bil spomenik popravljen: RESTAUR 1824. Proti vrhu sledi osmerokoten steber, kamnoseško okrašen s suličastim motivom. Nanj je postavljen okrogel, ob vrhu kaneliran steber z ornamentiko okovja. Na prednji strani so plastično upodobljeni škofovska kapa in palica in pa dva grbovna ščitka: na levi škofijski z dvojnimi orlom, na desni Hrenov z levom in zvezdama v oglih. Pod ščitkom je napis: IM / ARA ET VIA / COELI / 1622. Vrh zaključuje kopija kamnitnega križa s Križanim na prednji strani in Marijo s križem na hrbtni strani, medtem ko je originalni zaključek shranjen v muzeju na Blejskem otoku.² Pod to upodobitvijo je bil še leta 1896 viden precej zbrisan napis: MONSTRA TE ESSE MATREM.³

Nadrobno o spomeniku je pisal Ivan Vrhovnik v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko VI., 1896, str. 238—241. Za njim ga omenja Viktor Steska v Zborniku za Umetnostno zgodovino I., Ljubljana 1921, str. 49. Iz obstoječega stanja in zapiskov kaže, da so spomenik postavili leta 1622 blizu šentpeterske brvi čez Ljubljanico, kar je dobro vidno na panorami Ljubljane v Valvasorjevi Slavi, XI. knj., za stranjo 674. Tega leta je bil v Ljubljani potres, Hren pa je obhajal petindvajsetletnico svojega škofovanja. V šentpeterski kroniki je zapisana še pripoved⁴, da so ob procesiji protestantje pri prehodu čez brv napadli škofa. Ker se je srečno rešil, naj bi v zahvalo postavili spomenik. Leta 1821 so spomenik podrli, ostanke pa spravili h Korenovim na Poljansko cesto. Po zaslugi župana Hradeckega so ga leta 1842 ponovno postavili, pri čemer je sodelovalo kamnoseško podjetje Ignaca Tomana.⁶ Okrog leta 1900 so ga zaradi regulacije ceste še enkrat prestavili za približno deset metrov.⁶

SPOMENIK V SPOMIN NA ZMAGO NAD TURKI
(MARIJIN STEBER)

Današnji spomenik na Levstikovem trgu predstavlja močno okrnjeni del tistega spomenika, ki so ga sklenili postaviti ljubljanski stanovi leta 1664 v spomin na zmago nad

Sl. 1. Hrenov križ na Homanovi sliki iz l. 1713

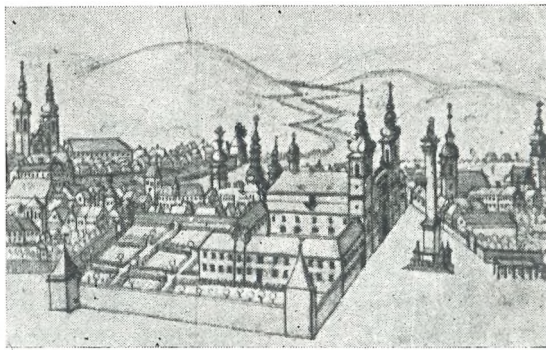
Turki. Marijin kip je ulil l. 1681 ljubljanski zvonar Krištof Schlag med 11. in 12. uro ponoči, kakor o tem poroča Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske XI., 689. Steber s štirimi kipi na vsakem oglu (kip sv. Jožefa, Leopolda, Ign. Loyolskega in Fr. Ksaverja) so postavili leta 1682 pred glavno fasado šentjakobske cerkve. Osnutek za podstavek, steber in risbo za Marijin kip je napravil Valvasor. Prvotna napisana plošča s kronogramom je danes vzdana v veži stranskega cerkvenega vhoda.

V teku časa so se pokazale na spomeniku razne poškodbe. Leta 1844 so ga, razdrli, Marijin kip prenesli v kapelo sv. Križa v šentjakobsko cerkev, štirje kipi svetnikov pa so takrat izginili. Zbirali so denar za ponovno posvetitev, ki se je uresničila leta 1870. Na mesto starih kipov so postavili štiri nove (patrone ljubljanskih cerkva: sv. Miklavža, Jakoba, Petra in Jan. Krstnika). Na podstavek so pritrdili staro napisno ploščo in novo s kronogramom 1870.

Leta 1937 je mestna občina sprejela proračun za novo popravilo spomenika. Po zamisli arh. Plečnika so ohranili originalni kapitel, bronast Marijin kip, štiri figure svetnikov pa so postavili na vrhnjo ploščad novega stebra in dodali poleg drugih kamnoseških delov še novo ploščo z besedilom. Tretjega julija 1938. leta so ga slovesno odkrili.⁷

STEBER SV. TROJICE

Na Valvasorjevi veliki pregledni sliki Ljubljane iz okrog leta 1660, ki jo v originalu hrani Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu, vidimo lesen križ pred nekdanjim samostanom bosonogih avguštincev. Stejemo ga za prednika lesenega znamenja sv. Trojice⁸, ki so ga avguštinci postavili leta 1693 pred samostanom⁹. Ker je leseno znamenje začelo propadati, sklene leta 1722 grofica Marija Konstancija Turjaška pogodbo z Luko Mislejem za kamnit izdelek, čigar figuralni del je delež mladega Robbe¹⁰. Oljna slika iz XVIII. stoletja v Mestnem muzeju v Ljubljani, ki prikazuje fasado avguštinske cerkve in znamenje pred njim, nam da (shematično) predstavlo, kakšno je bilo znamenje v okviru kasneje podrtne baročne arhitekture v ozadju, kakšen je bil podstavek zanj in kakšno je bilo okolje (podstavek je bil stopničast, zavarovan z mejnimi kamni ob vsaki strani, nad njim je sledila ograja z baročnimi balustri, kvadrast kamnit podstavek s štirinajstimi piramidami na kroglih ob vsakem oglu). Znamenje so leta 1843 temeljito popravili¹¹. Zaradi potresa leta 1895 je bilo ponovno potrebno popravila leta 1898, kot to

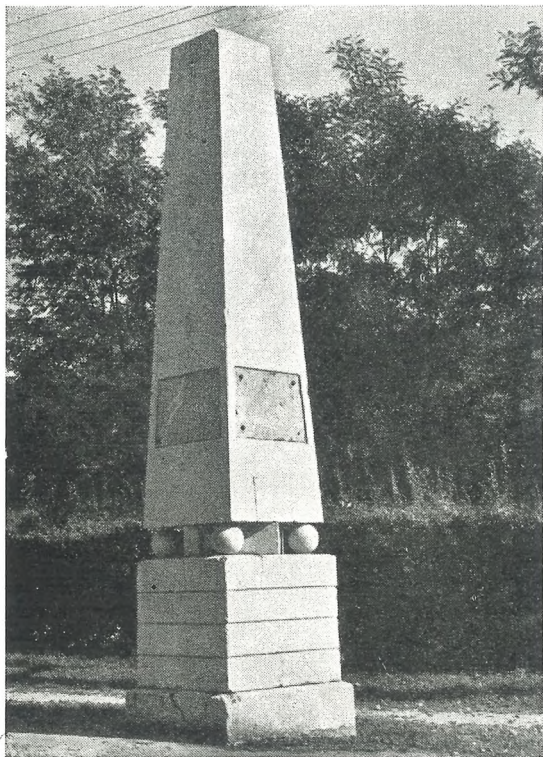
Sl. 2. Znamenje sv. Trojice okrog leta 1735 pred nekdanjo avguštinsko cerkvijo

pove napis na njem. Ob preureditvi prometnega vozlišča pred Ajdovščino so ga po Plečnikovi zamisli leta 1927 prestavili¹² na današnje mesto pred Uršulinsko cerkev, v temelje pa vzdali originalne napisne plošče z istim besedilom, kot jih imajo danes. Med drugo svetovno vojno so figuralni del sneli zaradi nevarnosti zračnih napadov. Leta 1959 so zaradi slabega stanja originala namestili na steber kopijo iz kraškega kamna brez nekaterih elementov, ki so bili v skupini.¹³ Original je danes shranjen v Mestnem muzeju v Ljubljani.

Na kamnitem kvadrastem podstavku je vklesan na več krajih že močno zbrisan napis. Na južni strani: virtvs honor et gloria soli vni / ac trino omnipotenti deo / cvi se familia averspergiana / totaliter svbdi et prosternit / in signe hoc pietatis opvs / perpetuae venerationis causa / extans pvblico obtvlit cvltvi / constantia averspergiana nata / travthmonstorffiana / donavit Monasteriam. Na vzhodni strani: triadis sanctae virginisque prae in honorem / constrvxerunt. Na severni strani: Vsled potresa / MDCCCXCV močno poškodovano je bilo to znamenje / s prispevki c. kr. deželne vlade in mestne / občine ljubljanske popravljeno / in v prejšnji stan postavljeno. Na zahodni strani: Ter sanctae deus et sanctissima / virgo retribvite posteritati / ex voto devotis clientis / constrvcta haec trinitatis / statva triginta integris annis / stetit ex ligno nvnc ex lapide / stabit aeternitati.

SPOMENIK FRANCOSKIM VOJAKOM

Na travniku pri bolnišnici na Studencu stoji nad stopničastim podstavkom kaneliran steber, ki se proti vrhu zožuje. Strogo, na antične stebre opirajočo se obliko spomenika

Sl. 3. Spomenik osuševanju barja

poživi barva rumenkastega kamna, iz katerega je narejen. Gre za klasicističen primer med našimi spomeniki, ki ga v bližini Ljubljane najdemo edino še v parku graščine Dol pri Ljubljani. Studenski spomenik so postavili v spomin vojakom, ki so v času Napoleonove okupacije naših dežel umrli v fužinski bolnišnici in so jih tu v bližini pokopali.

Viktor Steska omenja¹⁴, da je spomenik imel napisno ploščo z besedilom: DEN BIEDERN KRIEGERN VERSCHIEDENER NATIONEN DIE IM JAHRE 1800 IM NOTHSPITALE ZU / KALTENBRUNN / STARBEN UND HIER DER EWIGEN RUHE GENIESEN.

SPOMENIK OSUŠENJU BARJA

Ob Karlovšem mostu na levem bregu Gruberjevega prekopa stoji Barjanski spomenik, imenovan tudi Gruberjev. Prisekana piramida je nekoč imela na vsaki strani pritrjeno napisno ploščo. Na strani proti cesti je bilo zapisano:¹⁵ QVOS AD CONSERVANDAM GRATI ANIMI / MEMORIAM / OB LABACENSEM ANNI MDCCCXXI CONGRESSVM / CIVITAS DESTINATERIT SVMTVS / HOS BENEGNISSIMO / FRANCISCI I. IMP. NVTV / AD REASSVMENDAM / PALVDIS DERIVATIONEM / IMPENDERE AGRESSA EST / ANNO MDCCCXXIII. — Na vzhodni strani: OPVS PATRIAE PROFTVTVRVM / PRIDEM A GABR. GRUBER / INCHOATVM / SED INIVRIA TEMPORVM / INTERVPTVM. — Na zahodni strani: TOLTI AGGERES / AQVAE LAPSVM REPRIMENTES / ET PVRGATVS

FLVMINIS ALVEVS / DVM REGNO ILLYRIAE / PRAEFVIT / IOS. CAM. BARO SCHMIDBVRG. — Viktor Steska citira še besedilo¹⁶: QUO IAM EMINENTIORI LOCO / FAUSTUM / OPERIS SUCCESSUM / LUSTRAVERE / FRANCISCUS A. I. ET CAROLINA AUG. / XVI. CAL. SEPT. MDCCCXXV.

Spomenik so postavili 17. avgusta 1829. leta v spomin na osuševalna dela na Barju in na začetnika teh del — Gabrijela Gruberja. Nalog v tem smislu je bil dan že v 18. stoletju z aktom Marije Terezije 15. aprila 1762. Prvi se je lotil dela Gruber (1740—1805), jezuit, profesor mehanike, vodja gradnje prekopa, iniciator gradnje stavbe za hidravlično in mehansko šolo. Ob odkritju spomenika je Miha Kastelic napisal v slovenščini in nemščini pesem, ki je slavila ta dela. Objavil jo je v Ilirskem listu, l. 1829, št. 35, str. 137. — V našem stoletju so spomenik nameravali podreti. Piramido so hoteli uporabiti za spomenik Napoleonovi Iliriji. Proti temu je nastopila javnost¹⁷. Namero so opustili¹⁸, Ilirski steber pa je po svoje zasnoval arh. Plečnik.

SPOMENIK DOGRADITVI ISKE CESTE

Spomenik v obliki tristranične prisekane piramide je stal na trojnem stopničastem podstavku. Nekoč je imel še bakreno napisno ploščo, ki pa se je že po prvi svetovni vojni izgubila¹⁹: ERSTE STRASSE / DURCH DEN LAIBACHER MOOR / GEFÜHRT VON / LAIBACH NACH BRUNNDORF BEI SONNEGG / BEGONNEN IM JAHRE 1825 / VOLLENDET IM JAHRE 1827 / AUF KOSTEN

Sl. 4. Spomenik francoskim vojakom

UND DURCH DIE VEREINTEN KRÄFTE / DER GE-
MEINDEN DER BEZIRKE / MAGISTRAT LAIBACH
UMGEBUNG LAIBACHS UND SONNEGG / ERBAUT
UNTER DER LEITUNG UND DURCH DEN BEHARR-
LICHEN EIFER DES / KAISERLICHEN RATHES LAN-
DES VERORDNETEN UND BÜRGERMEISTERS / DER
PROVINZIAL HAUPTSTADT LAIBACH / JOHANN
NEPOMUK HRADECKY / UNTER DEM SCHUTZE /
SEINER EXCELLENZ DES LANDES-GOUVERNEURS /
FREIHERRN VON SCHMIDBURG / IHRE K. K. MA-
JESTÄTEN KAISER FRANZ I. UND KAISERIN CARO-
LINE / BEGLÜCKTEN DIESE KUNSTSTRASSE MIT
DER ALLERHÖCHSTEN / BESICHTIGUNG AM 5. JUNI
1830. / DIESE TAFEL DER ERINNERUNG WIDMET
DER NACHWELT / DIE DANKBARKEIT DER BÜRGER
LAIBACHS / AM 16. MAI 1833.

Spomenik so postavili leta 1833 v spomin
na dograditev (v letih 1825—1827) Iške ceste.
Zaradi nove trase ceste, ki poteka skozi os
nekdanjega mesta spomenika, so ga razstavili.
Novo lokacijo bo dobil po končanih delih.²⁰

OPOMBE

1. D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na
Slovenskem*, Ljubljana 1958, str. 144 in 147. —
2. M. Zadnikar, *Znamenja na Slovenskem*, Ljub-
ljana 1964, str. 99. — 3. Iv. Vrhovnik, *Škofa Hrena*
spomenik, *Izvestja muzejskega društva za Kranj-*
ske (IMK), VI., 1896, str. 238. — 4. Nav. delo,
str. 238. — 5. Še notica o spomeniku: V. Steska,
Naši spomeniki empirske dobe, *ZUZ* (Zbornik za
umetnostno zgodovino), VIII., 1-2, Ljubljana 1928,
str. 49; *Slovenski biografski leksikon* (SBL) I.,
str. 347. — 6. Notizen von I. Šubic, *Mitteilungen*
d. k. k. Zentralkommission (MZK), št. 26, letnik
1900, str. 38. — 7. Podatke o spomeniku s po-
trebnim slikovnim gradivom, navedbo arhivskih
virov, je zbral Jos. Wester: *Marijin spomenik na*
Sv. Jakoba trgu v Ljubljani, *Kronika slovenskih*
mest V., št. 2, str. 110 in št. 3, str. 164. Dodali bi
še: Avg. Dimitz, *Geschichte Krains von der älte-*
sten Zeit bis auf das Jahr 1813, IV. Theil, Laibach
1876, str. 49; *Marijin spomenik pri sv. Jakobu*,
Mestni arhiv v Ljubljani (MALj), Fasc. 1819;
prav tam, skica iz leta 1930, *Zbirka načrtov*;
Fr. Stelè, *Valvasorjeva Ljubljana*, *Glasnik mu-*

zejskega društva za Slovenijo (GMS) IX, 1928,
str. 17, kjer avtor domneva na podlagi slike ljub-
ljanske panorame iz okrog leta 1660, da je na
prvotnem mestu Marijinega spomenika stal še
en starejši; M. Zadnikar, *Znamenja na Sloven-*
ske, Ljubljana 1964, str. 83—84. — 8. Fr. Stelè,
Valvasorjeva Ljubljana, GMS IX, 1928, str. 21. —
9. M. Stelè, *Ljubljansko baročno kiparstvo v*
kamnu, *ZUZ* n. v. IV, Ljubljana 1957, str. 40;
A. Koblar, *IMK* V., 1895, str. 164—166. — 10.
V. Horvat-Pintarič, *Francesco Robba* (Zagreb
1961), str. 11. — 11. M. Stelè, nav. delo, str. 40. —
12. Wester-Žmitek, *Pogledi z ljubljanskega gradu*,
Ljubljana 1929, str. 22; Fr. Stelè, *Varstvo spo-*
menikov, Ljubljana, *Prenos stebra sv. Trojice*
izpred kavarne »Evropa« na Kongresni trg, *ZUZ*
VII/2-3-4, Ljubljana 1927, str. 176. — 13. N. Š.
(Nace Šumi), *Konservatorska poročila*, Ljubljana,
Steber sv. Trojice, *Varstvo spomenikov* 1958 do
1959, VII, Ljubljana 1960, str. 182. — 14. V. Ste-
ska, *Naši spomeniki iz empirske dobe*, *ZUZ* VIII,
1-2, Ljubljana 1928, str. 49 in sl. — 15. M. K.,
Illyrisches Blatt 1929, št. 35, str. 138; V. Steska,
Naši spomeniki iz empirske dobe, *ZUZ* VIII.,
zv. 1-2, Ljubljana 1928, str. 52—53. — 16. V. Ste-
ska, *Naši spomeniki iz empirske dobe*, *ZUZ* VIII.,
1-2, Ljubljana 1928, str. 53. — 17. *Slovenski nar-*
od 21. VI. 1929, št. 139: *Spomenik barju ali*
Napoleonu (Vrhovnik-Govekar); prav tam: članek
Platona (Fr. Govekar); protest Glavnega odbora
vodne zadrage za obdelovanje barja v Ljubljani,
23. avg. 1929, *MALj* V/h, 1926—30, 404/29. — 18.
Ostali podatki o spomeniku: *Dopis magistratne-*
mu gremiju, Ljubljana 6. VI. 1929, *MALj* V(7)h,
1926—1930, 404/29; V. Steska, P. Gabriel Gruber,
IMK 1905, str. 41 in sl. — 19. V. Steska, *Naši spo-*
meniki iz empirske dobe, *ZUZ* VIII. 1-2, Ljub-
ljana 1928, str. 55; *spomenik omenja tudi Ivan*
Vrhovnik, *Trnovska župnija v Ljubljani*, Ljub-
ljana 1933, str. 290. — 20. N. Š. (Nace Šumi),
Konservatorska poročila, Ljubljana, *Spomenik*
ob mostu čez Išco, *Varstvo spomenikov* VII.
1958—1959, Ljubljana 1960, str. 177—178. — *Iskre-*
no se zahvaljujem dr. Vladu Valenčiču, ki me je
prijazno opozoril na arhivsko gradivo v Mest-
nem arhivu v Ljubljani. Pri sestavljanju tega in
naslednjih dveh člankov, je prav to gradivo po-
menilo bistveno dopolnitev dosedanjih podatkov.)

NOVO ODKRITA RIMSKA PLASTIKA V EMONI

LJUDMILA PLESNIČAR-GEC

Antičnemu statuaričnemu gradivu iz Emone, ki ga je leta 1958 objavil J. Šašel,¹ sta se v letu 1964 pridružila še dva primera antičnega kiparstva. Kakor večina že objavljenih antičnih emonskih plastik, sta bila oba najdena povsem slučajno, v sekundarni legi in uporabi, zato je njuna kronološka opredelitev tem težja. Razmeroma skromnemu gradivu antičnih emonskih plastik sta se tako pridružili še dve, ki pa v bistvu ne izpolnjujeta vrzeli pri poznavanju in analizi že znane gradiva, temveč samo ponovno potrjujejo, da sta se na emonskih tleh mešala in hkrati dopolnjevala dva elementa, v svojem izrazu enako močna in prepričljiva: domorodni element, ki je znan iz večine primerov emonske kamnoseške umetniške dejavnosti,² ter klasična tradicija izrazne umetnosti, ki je črpala motive iz zakladnice grško-rimske plastike.

Z romanizacijo domorodnega prebivalstva (Iliri, Kelti), ki je imela prvotno svoj poudarek predvsem na političnoekonomski osnovi, se je sčasoma pridružil vpliv, ki je imel svoj odmev tudi v umetniškem odrazu prebivalstva in s tem tudi kamnoseških mojstrov. S prevzemom religije se še posebno pojavi nov izraz umetniškega podajanja, ki je soroden in posnema klasični način upodabljanja svo-

jega časa in tako različen od včasih bolj ali manj posrečenih, včasih naturalistično, rustikalno izdelanih portretov, ki nas nehote zavedejo na misel, da so bili izdelek domorodnega kamnoseka.

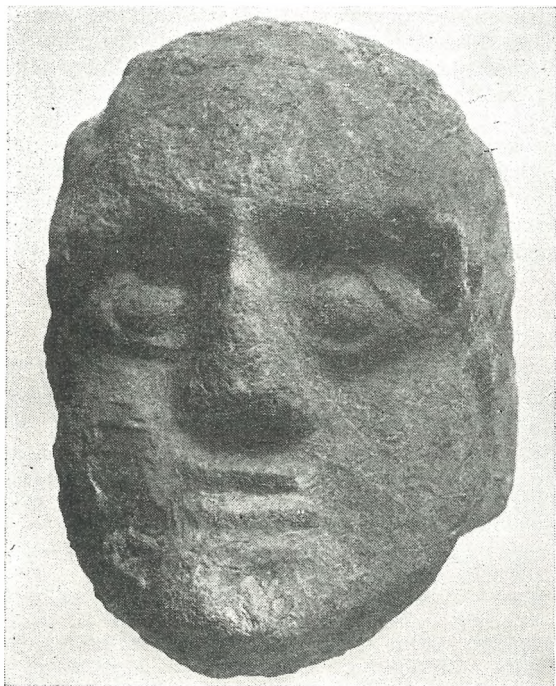
Pri analizi emonskega statuaričnega gradiva se nam, če natančneje pregledamo motiviko upodabljanja, samo od sebe pojavi vprašanje: koliko plastik razen tistih, ki so rustikalno izdelane in iz materiala lokalnega izvora, lahko smatramo za izdelek emonskega kamnoseka?

Kratek pregled doslej znanega gradiva nam bo potrdil domnevo, da rustikalni izdelki plastik ne iščejo motivov v vrstah rimske mitologije, temveč se omejujejo na bolj ali manj posrečene upodobitve emonskih meščanov, medtem ko predstavljajo tako estetsko, kakor tehnično boljše izdelane plastike izbor iz grško-rimske mitologije.

Primer rustikalnega, domorodnega izdelka je majhna upodobitev moške glave iz temno sivega podpeškega apnenca na sl. 1 (mere: višina 15 cm, širina 16 cm). Najdena je bila leta 1964 na dvorišču Akademije za glasbo v Gosposki ulici št. 12 pri adaptaciji zgradbe.³ Verjetno je ležala v sekundarni legi, ker naknadno ni bilo mogoče preveriti stratigrafskih plasti, kjer so glavico našli. Vse kaže, da je služila kot gradbeni material za zidanje Akademije za glasbo in bila pri kakšni poznejši adaptaciji zavržena in zasuta. Težko je reči, čemu je glavica služila. Prav tako je težko reči, kdaj je delo nastalo.

Glavica je okrogla (oval le rahlo nakazan), izdelana v tehniki plitkega urezovanja. Nos je pri korenu ozek in se proti nosnicam močno razširi v obliki trikotnika. Nos je obtolčen in pri konici odbit. Ušesa so plastično nakazana, s tem da se obrazni oval zaključuje v polkrožno odebelitev. Obrvi so nakazane z izboklimi orbitami. Čelo je nizko, lasje valoviti, prav tako izdelani v tehniki plitkega urezovanja ali izpraskanja. Brada je močna, nekoliko navzven štrleča, podbradek viseč. Vrat manjka, verjetno je bil sekundarno odbit. V profilu je glava četverkotne oblike (sl. 2) in lasje obdelani le do $\frac{2}{3}$ glave. Očesne dupline so plastično izdelane, okrogla zrkla polkrožno štrleča, veke plastično oblikovane. Usta so ravna, ustni koticiki neizdelani, ustnice oblikovane s horizontalnim urezom dleta in nekoliko odebeljene.

Množini doslej v glavnem slučajno najdenih rustikalno izdelanih plastik v Emoni se

Sl. 1.

je tako pridružil še en primer, za katerega pa, kakor sem že prej omenila, prav tako nimamo stratigrafskih podatkov ter ga kronološko in tipološko lahko opredelimo le po analizi izdelave in pa analogij, ki nam bodo v tem primeru pomagali glavico več ali manj točno opredeliti. Podobnosti tako v stilni izdelavi, kakor tudi v materialu samem z lahkoto najdemo na že znanih emonskih primerih rustikalnega, domorodnega izvora. Presenetljiva podobnost pri oblikovanju obraznega dela glave je zlasti vidna na nagrobniku iz temno sivega apnenca z reliefno upodobitvijo moža in žene, ki je datiran v III. stol. n. e.⁴ Podobnost je predvsem opazna pri trikotno oblikovanem nosu, nizkem čelu, z razliko le, da je reliefna upodobitev glav na nagrobniku nekoliko bolj ovalne oblike kakor naš primer, kar daje misliti, da je morda glavica, najdena na dvorišču Akademije za glasbo, nekoliko starejšega datuma, kajti znano je, da je za rimsko kakor tudi za provincialno umetnost značilno, da so upodobljene glave na reliefih skoraj vedno okrogle in šele počasi prehajajo iz te oblike v oval, ki je tipičen za zgodnji srednji vek.⁵ Nagrobnik iz Emone je na osnovi napisa datiran v III. stol. n. e., na njem opazimo, da se oval obraza pojavi v polnem razcvetu antike, kar pa nam ne brani predpostavljati, da je oval oblika, ki se prične pojavljati v kasni antiki in da v našem primeru sodimo, da je glavica nastala v nekem starejšem obdobju. Presenetljivo podobnost lahko opazimo pri glavi, prav tako iz temno sivega apnenca,⁶ nastali pod vplivom portretov konstantinskega obdobja s to razliko, da je glava podolgovate oblike in globoko na čelo segajočo pričesko, ki pri naši glavici manjka. Druži ju isti način masivnega oblikovanja nosu in tehnika pri oblikovanju ustnic.

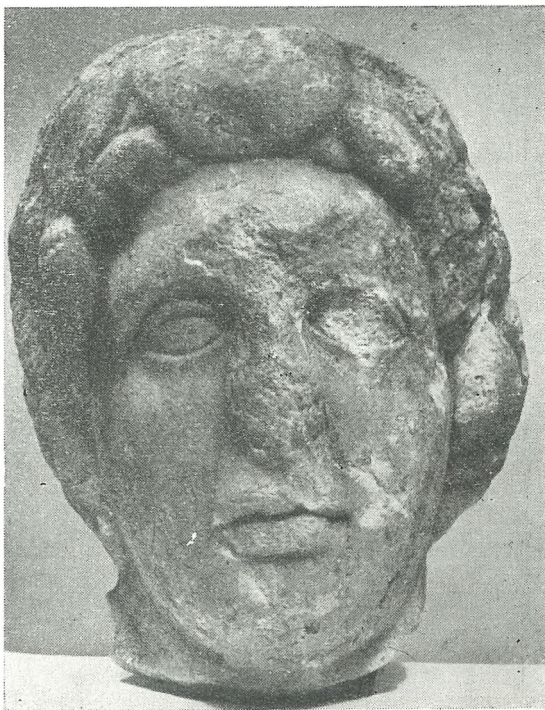
Številne paralele tako v tehniki oblikovanja kakor tudi v izraznem efektu najdemo v tako imenovani »keltski plastiki«.⁷ Presenetljivo oblikovno in izrazno podobnost lahko zasledimo pri reliefu s 4 upodobitvami moških glav iz Entremonta,⁸ ki je datiran v III. ali II. stol. pred. n. e. Zanimiva je prav tako podobnost z glavico iz Netherbyja, ki jo hrani Tullie Museum v Carlisle.⁹ Čeprav gre za glavico keltskega božanstva, verjetno z odbitimi ostanki rogovja (Cernunnos?), je podobnost očitna. Zanimiva je tudi podobnost naše glavice s skupino primitivno izdelanih kamnitih votivnih glav iz Temple de la forêt d'Ahalatte iz Belgije.¹⁰ Nazadnje ne smemo prezreti še enega važnega spomenika v Sloveniji, to je nagrobnik iz Bele krajine s pred-

Sl. 2.

stavo keltskega božanstva Cernunnosa.¹¹ Podobnost v oblikovnem izrazu najdemo na čelni strani nagrobnika pri upodobitvi pokojnikov.

Ko tako glavico iz Akademije za glasbo primerjamo z že znanimi emonskimi spome-

Sl. 3.

niki in primerki tako imenovanega »keltskega kiparstva«, se sprašujemo, če lahko glavico in vse sorodne primerke iz Emone lahko prištevamo etnično definirani skupini prebivalstva, to je Keltom. Keltski živelj je v Emoni izpričan tako na osnovi napisnih kamnov kakor ostankov materialne kulture.¹² Podobnost z doslej znanimi primerki keltske plastike je očitna. Rustikalno izdelani primeri emonskega statuaričnega gradiva imajo enoten stilni poudarek, zaradi česar lahko emonsko plastiko tretiramo kot izdelek določene etnične skupine, vendar je množina statuaričnega gradiva nasploh v primerjavi z drugimi centri (Celeia, Poetovio), po številu tako majhna, da iz razpoložljivega materiala ne moremo prispevati zanesljivih zaključkov.

Prav tako je težko določiti čas nastanka glavice. Kot najbližja stilna paralela nam brez dvoma lahko služi nagrobnik iz Emone z upodobitvijo moža in žene in s tem tudi približna datacija spomenika.¹³ Nagrobnik je datiran v III. stol. n. e. Glede na poudarjeni oval reliefa, z razliko na okroglino glavice iz Akademije za glasbo, lahko sodimo, da je naš primerek morda nekoliko starejšega datuma.

Sl. 4

Drugi primer klasične tradicije izrazne umetnosti je marmornata glavica, najdena jeseni 1964.¹⁴ Kakor za glavico iz Akademije za glasbo tudi za ta primer nimamo stratigrafskih podatkov. Zanimivo je dejstvo, da so obe glavici našli v sekundarni legi in kar je še pomembnejše: izven mestnega območja in v neposredni bližini. Glavici sta služili sekundarno kot gradbeni material. Iz tega lahko sklepamo, da so bile ob zidavi Akademije za glasbo in stavbe SAZU emonske ruševine in vmes tudi skulpture na površju, saj nam še Linhartov načrt Emone priča,¹⁵ da je bilo območje rimske naselbine le parcialno zazidano in da so bili zaradi tega celi arheološki kompleksi popolnoma nedotaknjeni od časov, ko so zidovi obzidja in stanovanjskih hiš služili kot neizčrpen vir stavbnega gradiva srednjeveški Ljubljani.

Glava je iz debeložrnatega pohorskega marmorja (sl. 3); mere: višina 29 cm, širina 23 cm. Na zatilju je ravno odbita, vendar je težko dognati, ali je to reliefna upodobitev, ali je ta oblika nastala sekundarno zaradi manjše odpornosti materiala na tem mestu, kajti ob desnem sencu je vidna sled marmornate žile. Odlomek spomenika predstavlja idealizirano podano moško glavo z izrazom božanske zamišljenosti. Nos in del čela sta odbita, levo oko je prav tako poškodovano. Obraz je skrbno in mehko oblikovan, usta so valovita in nekoliko razprta. Čelo je nizko, lasje kodrasti, obdani z lovorjevim vencem, ki se nad sredino čela zaključuje z upognjenim okroglim predmetom.

Maloštevilnim doslej znanim skulpturam, ki ponazarjajo tako imenovano klasično tradicijo oblikovanja, se je pridružila še marmornata glava iz SAZU. Nadnaravna velikost glave priča, da gre za velik spomenik v obliki reliefa ali pa samostojne skulpture, verjetno božanstva. Najbližja stilna paralela je brez dvoma že znana plastika iz Emone, reliefna glavica boštva iz prve pol. I. stol. n. e.¹⁶ Mehko oblikovan oval obraza in valovito izdelane ustnice spominjajo na znane kopije grške plastike.¹⁷ Tudi v zakladnici rimske provincialne umetnosti ne manjka analo-gij, tako po stilni kakor po tehnični obdelavi materiala.

Izredno podobnost v oblikovanju obraznega ovala, predvsem pa ustnic in oči, najdemo pri glavi Apolona iz Minturna (Traetto) v Italiji, sedaj v Narodnem muzeju v Zagrebu.¹⁸ Idealizirano podana moška glava prepričuje, da gre za upodobitev božanstva. Lovorov venec daje misliti, da gre za podobo Apolona.¹⁹ Povsem nenavadno pa je oblikovanje tega

venca, ki se nad sredino čela zaključí z okroglim, upognjenim predmetom. V rimski provincialni umetnosti so znani primeri skulptur s podobno oblikovanim sončnim simbolom nad čelom (Bruxelles, Bonn).²⁰

Premalo je doslej znanih primerov rimske plastike v Emoni, da bi lahko na podlagi študija v zadnjih letih odkritega gradiva lahko prispevali dokončne rezultate. Prav gotovo pa je zanimivo vprašanje, zakaj je prav Emona,²¹ čeprav je bila na poti iz Aquileie v Celeio-Poetovio, po številu plastik tako revna, predvsem v primerjavi s sosednjima Celeio in Poetovio ter vplivom Aquileie? Vprašanje ostane odprto. Prav tako je zanimiva ugotovitev, da je bila večina emonskih plastik najdena v sekundarni legi ali kot gradbeni material, in da lahko računamo na možnost, da je bilo tako uničenega mnogo gradiva. Morda pa nam bodo prihodnja izkopavanja vsaj delno osvetlila ta zanimivi problem tako pri proučevanju etnosa kakor tudi duhovne in materialne kulture emonskega meščana.

OPOMBE

1. J. Šašel: Kipi in reliefi iz Emone. Kronika, Ljubljana; letnik VI, 1. zv., str. 1. — 2. J. Šašel: l. c. sl. 1, 10, 11, 12, 15, 16 in 17. — 3. Za vse podatke se zahvaljujem ing. arh. Tavčarju, ki je

ob priliki, ko je bila glavica najdena, vodil adaptacijska dela na zgradbi Akademije za glasbo. — 4. CIL III. 3878; AIJ 200; J. Šašel: l. c. str. 9, sl. 13. — 5. Josip Klemenc: Figuralni fragment kasnoantičnega reliefa iz Celja. Arheološki vestnik LII/1, 1952 str. 100. — 6. J. Šašel: l. c. str. 9, sl. 16. — 7. P. Lambrechts: L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes, 1954. — 8. E. Espérandieu 108; P. Lambrechts: l. c. str. 43, sl. 2; F. Benoît: L'art primitif Méditerranéen de la Vallée du Rhône, 1955 pl. XXII, XXIII. — 9. P. Lambrechts: l. c. str. 78, sl. 61. — 10. E. Espérandieu 3877, 3878. — 11. P. Petru: Cernunnos v Sloveniji, Situla 4, Ljubljana 1961, str. 31. S. Ferri: L'arte Romana sul Danubio, Milano 1933, str. 121. — 12. A. Holder, Altkeltischer Sprachschatz II, 115; F. Bezljaj. Slovenska narodna imena, Ljubljana 1956, 349. 13. CIL III. 3878; AIJ 200; J. Šašel: l. c. str. 9, sl. 13. — 14. Glavica je bila vzdana v južno fasado stavbe SAZU. Našli so jo delavci pri čiščenju fasade pozimi 1964. Ob tej priliki so nastale tudi poškodbe na čelu in levem očesu. — 15. Linhart: Versuch einer Geschichte von Krain, I. str. 308, Laibach 1788. — 16. J. Šašel: l. c. str. 2, sl. 2; J. Šašel: Vodnik po Emoni, Ljubljana 1955, sl. 13. — 17. E. Loewy: Arch. epigr. Mitth. 1881, str. 164, sl. 19. — 18. Brunšmid: Kamni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. Vjesnik Hrv. arheološkoga društva 1903/4, str. 213, sl. 2. — 19. Brunšmid: l. c. str. 213, sl. 2. E. Espérandieu, 7527. — 20. E. Espérandieu, 3994, 6315. — 21. S. Ferri: Arte romana sul Danubio. Milano 1933, str. 105.

Dr. JOSIP MAL — OSEMDESETLETNIK

Kdor ga vidi na ulici, mu jih sicer ne bi prisodil — osem križev namreč — vendar je res, da se je zgodovinar dr. Josip Mal rodil že 22. XII. 1884 na Pretržu župnije Peče pri Moravčah. Po gimnaziji v Ljubljani je v letih 1904—1909 študiral na dunajski univerzi zgodovino in geografijo ter umetnostno zgodovino. V slovečem Inštitutu za raziskovanje avstrijske zgodovine se je temeljito izšolal v arhivski in muzejski stroki in jeseni 1909 prišel v takratni deželni muzej v Ljubljani, ki mu je ostal zvest do upokojitve l. 1945. Tu je prehodil pot od volonterja do predstojnika; l. 1924 je namreč postal ravnatelj Narodnega muzeja, ki se je razvil v Jugoslaviji iz nekdanjega kranjskega Deželnega muzeja.

Razširitev muzejskega območja na vso takratno Slovenijo in zajetje novega muzejskega materiala sta zahtevala nemalo dela in skrbi tembolj, ker je šlo hkrati še za arhivsko gradivo, kajti tudi to je do ustanovitve

DAS jeseni 1945 hranil Narodni muzej. Vse to bogastvo je ravnatelj Mal napravil šele prav dostopno za javnost, ko je l. 1931 izdal Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani v dveh delih: Kulturno zgodovinski in Prirodopisni del. To je bil po Dežmanovem Führerju durch das Landesmuseum iz l. 1888 prvi in sploh prvi v slovenščini pisani vodnik po našem muzeju, sam je napisal za njegov prvi del Zgodovinski pregled in poglavji Obrtni oddelek ter Knjižnica in arhiv.

Nagla rast zbirk in potreba po njih bolj sodobni razstavitvi in izrabi sta imeli kljub manjšim adaptacijam starega poslopja za posledico vedno hujšo stisko za prostor. Razni načrti, kako bi ji odpomogli, npr. z nadzidavo II. nadstropja, so ostali na papirju in tudi izločitev dveh samostojnih novih muzejev, Narodopisnega in Prirodopisnega, ni mogla prinesiti pomoči. Bolj realen je bil spomladi l. 1935 ravnatelj predlog, da se odstopijo

primerni predmeti iz Narodnega muzeja v razstavo takrat snujočemu se Mestnemu muzeju in, ko je bil ta jeseni l. 1937 odprt, je Narodni muzej prispeval zanj večino gradiva, ki je predstavljalo zlasti meščansko in plemiško stanovanjsko kulturo od gotike do srede XIX. stol. Že l. 1939 je dr. Mal napisal in izdal tudi Vodnik po ljubljanskem Mestnem muzeju in zanimivo je, da je prav temu kasneje posvetil še dobro desetletje skrbi, ko je bil od l. 1950 do 1961 njegov honorarni ravnatelj. Priboril mu je nove prostore, organiziral vrsto razstav in na njegovo pobudo je bil l. 1951 v proračunu Mestnega muzeja ustanovljen poseben referat za spomeniško varstvo Ljubljane. Svoje načrte za izpopolnitev in znanstveno izrabo muzejskih zbirk je razložil l. 1955 v posebni knjižici Vprašanje Mestnega muzeja v Ljubljani. Kot organizator znanstvenega dela se je Mal udeleževal tudi v okviru Muzejskega društva za Slovenijo. Več let je bil njegov podpredsednik in v l. 1926—1945 urednik njegovega Glasnika, ob desetletnici stare Jugoslavije pa je uredil zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928.

Poglavitno Malovo književno delo je nadaljevanje Grudnove Zgodovine, ki je izšlo pod naslovom Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba v l. 1928—1939 v 10 zvezkih na dobrih 1200 straneh pri Mohorjevi družbi. Tu popisuje avtor zgodovinske dogodke v naši domovini od francoske dobe naprej in

še bolj kot njegov prednik upošteva tudi kulturnozgodovinski razvoj, saj po njegovih besedah »zgodovina sploh ne more biti drugega kot kulturna v širšem pomenu in ne le ozkosrčna in po vsebini omejena politična vladarska zgodovina« (KMD 1953, 72). V skladu s tem širokim pojmovanjem historiografije in v tesnem stiku z muzejskim in arhivskim gradivom obravnavajo Malovi članki in razprave, ki jih je blizu poldrugsto, najrazličnejše teme iz splošno kulturne, literaturne in umetnostne zgodovine ter etnografije. Pogosto nosijo znak aktualnosti, ko obravnavajo npr. v stari Avstriji Žumberško vprašanje ali pa Grb in barve dežele Kranjske. Taka je bila tudi Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, ki je izšla kmalu na začetku Jugoslavije l. 1924. Istega leta je izdala beograjska akademija kot XXX. knjigo Srbskega etnografskega zbornika Malov spis Uskoške seobe i slovenske pokrajine. Posebno močan je kulturno zgodovinski poudarek pri zadnji Malovi knjigi Stara Ljubljana in njeni ljudje, ki je izšla l. 1957 s podnaslovom »kulturnozgodovinski oris«.

Najbolj vztrajno je bilo pa Malovo zanimanje za najstarejšo slovensko zgodovino v zvezi s karantansko kneževino in z vojvodskim ustoličenjem. Začelo se je l. 1909, ko je na osnovi takrat izšle knjige A. Dopscha o starejši socialni in gospodarski ureditvi alpskih Slovanov v članku K poglavju starejše zgodovine Slovencev v Času zavračal Peiskerjeve teorije o podrejenosti poljedelskih Slovanov tujim nomadskim osvajalcem. Temu članku je sledilo več razprav o pravni in družbeni vlogi starih županov, v Času 1923 Nova pota slovenske historiografije, ki so odprla temperamentno polemiko z nazeri L. Hauptmana, in v zborniku za Dopschevo sedemdesetletnico l. 1938 razprava Karantanišches Kroatien. Vsa ta vprašanja je Mal strnil v l. 1939 izšli nemški knjigi Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, ki so ji l. 1942 sledile Osnove ustoličenja karantanskega kneza v GMDS, l. 1949 pa kot privatni tisk izdana knjižica Kontinuiteta slovenske karantanske države. L. 1953 je izšla v Razpravah SAZU Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država, l. 1961 v münchen-skih Südostforschungen Die Eigenart des karantanischen Herzogtums in nazadnje l. 1963 ravno tam razprava Ist das Edlingerproblem wirklich unlösbar?

Ta Malova raziskovanja so vzbudila živahne odmeve. Tudi zato moramo ob njegovem visokem življenjskem jubileju želeči, da bi še dolgo ne odložil svojega spretnega peresa.

S. Kranjc

† JOŽA GAŠPERŠIČ

Joža Gašperšič, rojen v Kropi 14. marca 1896, je izšel iz ugledne kroparske delavske družine: njegov oče je bil med drugim tudi ustanovni član znamenite Žebljarske zadruge, mati pa je pripadala tistemu družinskemu okolju, ki je kazalo velik smisel za umetnost; tako Peter Žmitek, priznani slikar-profesor, kot Valentin, glasbenik-samouk, sta bila priljubljena Joževa strica. Kot odličen učenec in maturant šentviške gimnazije je Joža študiral tudi glasbo, a prva svetovna vojna mu je temeljito prekrizala račune.

Po vojni je še bil nekaj semestrov slušatelj eksportne akademije na Dunaju, potem pa se je vrnil v Kropo in se zaposlil v Žebljarski zadrugi. Predal se je dvema nalogama: reorganizaciji te zadruge in pospeševanju ljudske kulture. Za oboje je skrbel z njemu lastno širino nazorov in s čutom osebne odgovornosti. Glede reorganiziranja Žebljarske zadruge, ki se je preimenovala v »Plamen«, in sestave novih združnih pravil se je posvetoval s takratnimi priznanimi sociologi. Šel je za tem, da bi podjetje postalo resnično delavska last, in za tem, da bi s primernimi glavnica-ami zjamčil trdnost podjetja. Predlagal je zvišanje združnih deležev na 30.000 din in čeprav so v času njegovega upravljanja deleže še dvakrat zvišali, je veliko število delavcev imelo polno vplačane deleže že pred izbruhom druge svetovne vojne.

Prav v dobi njegovega upravljanja zadruge je odmrila starodavna žebljarska obrt, ker jo je spodrinil stroj. Podjetje je bilo s tem prisiljeno, da je tudi samo prešlo na moderni sistem proizvodnje vijakov. Vsi stroji, ki so jih takrat kupili, so obratovali do poslednje rekonstrukcije pred nekaj leti ali polnih 35 let; nekaj jih je v pogonu še danes. Leta 1936 je ustanovil umetnikovaško delavnico, da bi v okviru združne skupnosti vsaj delno ohranili ravnotežje med starim in modernim. Temu delu je sledila ustanovitev Kovinarske strokovne šole s pravico javnosti, prve take šole pri nas. Joža Gašperšič si je omisllil tudi izdajanje lista »Zadrugar«, glasila podjetja Plamen.

V časih, ki nikakor niso bili prijazni delavskemu gibanju, je tudi v socialnem pogledu prispeval dokaj koristnega. Oprt le na skromne domače moči in domača sredstva, ki jih ni ščitila nobena oblast, je v poslednjih letih pred vojno visoko dvignil delavske zaslužke, uredil pokojninsko vprašanje združnih delavcev in vpeljal v podjetju družinske doklade za otroke in nezaposlene matere. V

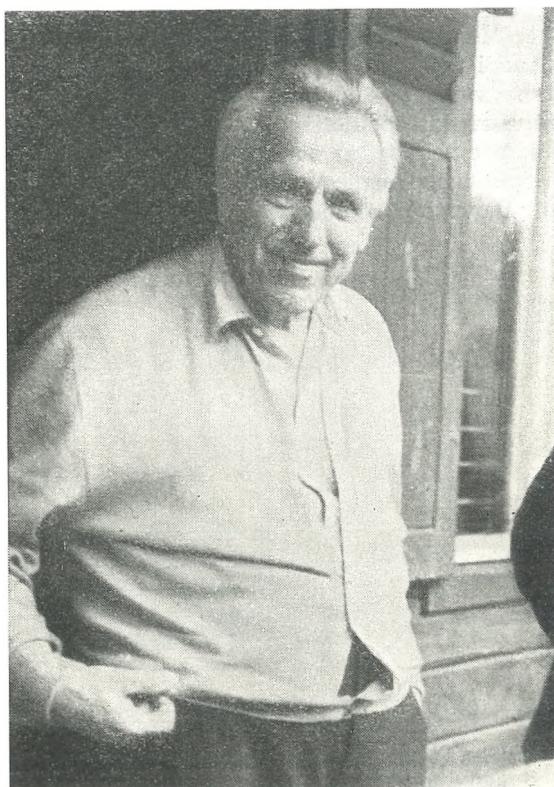
ta namen je združna skupnost vplačala 1 % svojih plač. Tik pred okupacijo so se tudi že izdelovali načrti za povečanje tovarne, novo ustanovljena Stavbna zadruga pa je še utegnili nakupiti več zemljišč za gradnjo delavskih hišic.

Okupacija je prekrizala vse račune. Kljub hudim pogojem je izdelovalo podjetje Plamen z vednostjo vodstva predmete, ki jih je potrebovala narodnoosvobodilna vojska. Ker je bil Gašperšič skromen in nesebičen mož, ni rad govoril o tem delu in o zvezah z drugimi gospodarskimi osebnostmi Gorenjske, ki jih je imel prav z namenom, da bi podpiral narodnoosvobodilno stvar. Ranjki Gašperšič je mnogo žrtvoval za dvig kulturnega življenja svojih rojakov.

Po upokojitvi, ki je prišla zanj prezgodaj, se je veliko ukvarjal s krajevno zgodovino železarstva. Napisal je tudi dolgo vrsto člankov v časopis za slovensko krajevno zgodovino Kroniko in v znane Loške razglede; spisal je dalje brošuro Vigenc. Tudi kronika »Plamena« je njegovo delo.

Mnogo zamisli pa ni mogel več uresničiti. Umrli je v svojem rojstnem kraju 7. decembra 1964.

Joža Solar

ZGODOVINSKO BRANJE

Peter F. Sugar, Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878—1918, Washington 1963.

Avtor je knjigo, kakor to sam navaja v uvodu, izdal z namenom, da bi pojasnil gospodarsko politiko Avstro-Ogrske v dobi 40-letne okupacije Bosne in Hercegovine. Obenem je bil njegov namen preskrbeti študentom zgodovine in ekonomije koristen pripomoček za nadaljnji študij gospodarske zgodovine Bosne in Hercegovine.

Delo je zelo izčrpno, ker je avtorju znanje tujih jezikov, med njimi tudi srbsko-hrvatskega, madžarskega in turškega, ki jih je uporabil za študijo, omogočilo, da je izkoristil primarne vire iz arhivov v Sarajevu, na Dunaju, v Parizu in Londonu. Celotno področje obdelave je razdelil na štiri dele.

V prvem nas seznani z geografskimi, političnimi ter gospodarskimi značilnostmi Bosne in Hercegovine pod otomansko upravo. Seznani nas tudi z okoliščinami, v katerih je prišlo do okupacije leta 1878.

V drugem delu podaja gospodarsko politiko avstro-ogrške uprave, ki je bila precej odvisna od skupnih ministrov za finance med leti 1878 in 1918. Zelo podrobno obravnava državni proračun (budžet) z naštevanjem glavnih virov kapitala za investiranje v industrijo; promet z analiziranjem vseh napak, ki jih je Avstro-Ogrska povzročila pri gradnji železniškega in cestnega omrežja; solni in tobačni monopol s poudarjanjem njune pozitivne vloge pri nastanku tobačnih in solnih industrijskih podjetij. Na koncu našteva še denarne zavode, ki so nastali v letih okupacije kot podružnice avstro-ogrskih bank ali kot samostojni domači denarni zavodi.

V tretjem delu preide avtor na obravnavo industrije v ožjem pomenu besede in govori o nastanku ter razvoju podjetij vseh vej industrije. Tu dodaja še vprašanje delavstva v njegovem razvoju od skromnega začetka do organiziranja strokovnih zvez.

Svoje delo zaključuje avtor z navajanjem pozitivnih in negativnih strani avstro-ogrške okupacije. Ugotavlja, da razne napake, ki jih je Avstro-Ogrska zagrešila v gospodarski politiki Bosne in Hercegovine, nimajo svojega vzroka v gospodarskih, temveč jih je pripisati političnim faktorjem.

Knjiga ima še dodatke, ki vključujejo cesarske edikte in tabele z zelo uporabno statistiko za industrijo, promet, finance in delavstvo ter literaturo in indeks. Vložene ima tudi tri zemljevide (Bosna in Hercegovina, Upravna razdelitev Bosne in Hercegovine, Železnice v Bosni in Hercegovini).

»Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878—1918« je zelo dobro sintetično delo, ki nas seznani s celotno gospodarsko sliko Bosne in Hercegovine v času avstro-ogrške okupacije. Osvetli nam stvari, ki so bile doslej še neznane, kljub temu da je to obdobje z gospodarskega vidika obravnavalo že več avtorjev. Vendar menim, da je avtor posvetil premalo pozornosti raznim tujim in domačim delniškim družbam in kapitalu, ki so ga te investirale v različna industrijska podjetja. Knjiga ima nekaj napak v krajevnih imenih (Pranjoj Luci — Banja Luki, Lije vonu — Livnu itd.), ki so ali tiskovne pogoške ali pa izvirajo iz avtorjevega slabega poznavanja krajevnih imen v Bosni in Hercegovini, kar pa ne zmanjšuje kvalitete knjige.

Stefka Lužar

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

ZA 20-LETNICO NAŠE OSVOBODITVE

čestitajo

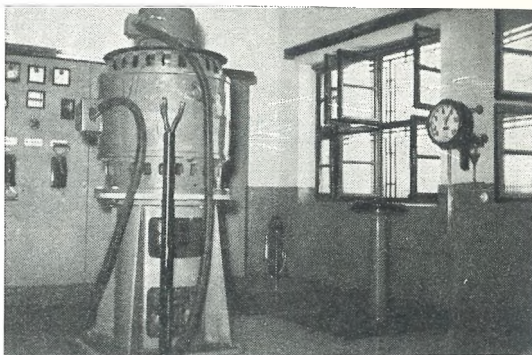
gospodarske organizacije
in ustanove
vsem poslovnim prijateljem
ter vsem delovnim ljudem!

1945
1965

75. obletnica Mestnega vodovoda Ljubljane

Letos poteka 75 let, odkar je prvič pritekla voda v Ljubljano. To je bilo 17. maja 1890. leta. Slovesna otvoritev vodovoda je bila 29. junija, redno obratovanje pa se je pričelo s 1. novembrom istega leta. Za tedanji čas je bila to velika vodovodna naprava. Omrežje je merilo 27 km, črpališče v Klečah je imelo 4 vodnjake, na Rožniku pa je bil zgrajen betonski rezervoar vsebine 3 200 m³. V vodarni v Klečah je bila vgrajena parna črpalka, ki je črpala poprečno 4 do 5 ur dnevno. Pri tem se je načrpalo poprečno 5 000 m³. Potrošnja vode na prebivalca je znašala 38 litrov na dan. Poraba vode je bila nizka, kar je razumljivo, saj je imela večina hiš takrat le po en iztok. Tri leta po otvoritvi so vgradili še eno parno črpalko kapacitete 5 000 m³ na dan. Ta črpalka je služila predvsem za rezervo. Po velikem potresu leta 1895 pa se je preskrba z vodo v Ljubljani v znatni meri spremenila. Mnoge stare hiše so bile porušene, na njihovem mestu pa so se zgradile nove s sodobnimi sanitarijami, kar vse je zahtevalo seveda znatno večje količine vode. Tako so že v letu 1908 pričeli z ojačitvijo vodovoda s tem, da so zgradili še preostali peti vodnjak, v mesto pa napeljali nov velik napajalni cevovod premera 400 mm. V vodarni so zgradili še tretjo parno črpalko kapacitete 10 000 m³ vode na dan. S tem je bilo možno načrpati dnevno do 20 000 m³ vode. Med prvo svetovno vojno in po njej se je gradilo le konzumno vodovodno omrežje. Leta 1928 so montirali še zadnjo, to je četrto parno črpalko kapacitete 10 000 m³ na dan. V tem času je znašala poprečna potrošnja na osebo že ca. 200 litrov na dan. V letu 1936 je bila izvedena delna modernizacija obrata, s tem da so demontirali dve parni črpalke, ki sta bili vgrajeni leta 1890 in 1893 in namesto njih vgradili električno centrifugalno črpalko kapacitete 250 litrov na sekundo. Štiri leta kasneje pa je bila montirana še ena prav taka črpalka. V letih okupacije se je na Rožniku gradil še dodatni rezervoar vsebine 2 000 m³, ki pa je bil dograjen po osvoboditvi.

Po letu 1945 se je začelo mesto naglo razvijati in rasti. Vzporedno z razvojem mesta so se gradile tudi nove vodovodne naprave. Celoten obrat

Sodoben vodovodni obrat v Ljubljani

se je moderniziral. Na področju stare vodarne v Klečah so bili zgrajeni novi dodatni vodnjaki, ki so bili opremljeni z električnimi vertikalnimi globinskimi črpalkami domače proizvodnje.

Razvoj mesta in industrije je zahteval, da se gradijo še nove vodarne. Tako sta bili zgrajeni še dve sodobni vodarni, ena v Hrastju pri Ljubljani, druga pa v Šentvidu. Danes imajo vsa črpališča v Ljubljani v pogonu 17 vodnjakov, iz katerih se načrpa na dan poprečno 58 643 m³ vode. Poprečno odpade na potrošnika 352 litrov, maksimalno pa celo 426 litrov na dan. V tej potrošnji je poleg gospodinjске, upoštevana tudi poraba vode v industriji, obrti ter drugih panogah.

Vzporedno z gradnjo črpališč so se gradili tudi primarni cevodovodi ter obsežno konzumno vodovodno omrežje, ki se je danes razširilo že do Medna, Zaloga, Škofljice, Črne vasi in Kožarij. Skupna dolžina vsega omrežja meri danes že 360 km, oskrbovalno področje pa zajema vse površine, ki so zajete v urbanističnem načrtu Ljubljane, ki je prav te dni v javni razpravi. V zvezi z gradnjo novih stanovanjskih sosesk so v pripravah tudi gradnje novih rezervoarjev in sicer na Debelem hribu v Šiški, na Golovcu, nad Šentvidom in Pržanom, v bližini Urha in na Kašeljškem hribu nad Zalogo. Z dograditvijo teh rezervoarjev bo celotnemu oskrbovalnemu področju zagotovljen zadosten vodovodni pritisk, potrebna obratna rezervna in požarna varnost.

Da bi zagotovili mestu v perspektivi še nove dodatne vire pitne vode, so v teku obsežne geološke in hidrološke raziskave v širšem okolišju Ljubljane, povsod tam, kjer se pričakujejo izdatnejši viri pitne vode. Eno izmed teh področij je na Sorškem polju, kjer je v golih obrisih že določen rezervat bodočih črpališč ljubljanskega vodovoda. Od rezultata teh preiskav bo v bodoče v veliki meri odvisen nadaljnji razvoj ljubljanskega vodovoda.

Kratek oris razvoja kanaliza- cije v Ljubljani

Gradnja zbirnega kanala
 ϕ 180 cm

Gradnja zbirnega kanala
 ϕ 140 cm

Položen zbirni kanal ϕ 210 cm

Kanalizacija v Ljubljani je sledila v razvoju mesta v posameznih obdobjih in po splošnem stanju kanalizacijske tehnike. Prvo kanalizacijo na tleh današnje Ljubljane je imela že rimska Emona, ki je bila za takratne pojme odlično kanalizirana.

Kanalizacijski sistem je bil prilagojen pravokotni zasnovi mesta s tem, da je imela vsaka ulica svoj ulični kanal. Ulični kanali so imeli sorazmerno veliko dimenzijo 100/100 cm. Zgrajeni so bili iz grobo obdelanega kamna, med kamni pa najdemo tudi opeko velikega formata. Stene uličnih kanalov so navpične, krovna konstrukcija pa je polkrožni obok.

Kot zanimivost naj navedem, da so imeli ti ulični kanali vnaprej pripravljene priključke za zgradbe, ki so se gradile kasneje. V času Emone je odpadlo na prebivalca približno dva metra kanala, to je visoka vrednost, ki je do danes v Ljubljani še nismo dosegli.

Po poručitvi Emone je počasi nastajala nova srednjeveška Ljubljana; kanalizirana je bila sprva z jarki, ki so potekali pravokotno na Ljubljanico. Pozneje so te jarke postopoma prekrivali in tako najdemo karakteristične kanale iz tega obdobja, ki imajo stene običajno izdelane v suhem kamenitem zidu, krovno konstrukcijo pa predstavljajo bolj ali manj obdelane kamnite plošče. Ker se je srednjeveško mesto lokacijsko oddaljilo od stare Emone, rimski kanali niso ostali v funkciji do današnjih dni, kot je to primer v nekaterih drugih mestih na področju Slovenije.

Predpotresna Ljubljana je bila vezana na srednjeveško kanalizacijo, edini novejši kanal iz predpotresne dobe je bil kanal po Resljevi cesti. Ta kanal je bil zgrajen okrog leta 1883.

Prvič so se pričeli v Ljubljani ukvarjati v sodobnem smislu s kanalizacijo v letu 1895. Takrat je pričel profesor tehniške visoke šole v Pragi Vladimir Hraskey izdelavo idejnega osnutka kanalizacije za mesto Ljubljano. Osnutek datira iz leta 1899. Ta osnutek predvideva za sedanje razmere docela sodobno rešitev, ki vključuje celo čiščenje kanalske vode.

Osnutek je doživel realizacijo pod vodstvom dunajskega stavbenika Ludvika Rotha, na žalost v zelo okrnjeni obliki zadnja leta pred prvo svetovno vojno.

V času med obema vojnama je bilo na centralnem kanalizacijskem sistemu napravljenega razmeroma zelo malo, izjemo predstavlja samo zbralnik iz Šiške in manjše podaljšanje zbiralnika na levem in desnem bregu Ljubljanice.

V tem obdobju pa je izgradnja drobne kanalske mreže praktično sledila izgradnji mesta do take mere, da so na področju mestne občine zgradili drobno mrežo povsod, kjer je bila predvidena strjena izgradnja.

Po letu 1945 je Ljubljana doživela nesluten razmah v vseh smereh. Na žalost temu razmahu ni sledila niti izgradnja osnovne kanalske niti izgradnja drobne kanalske mreže, za katero ob pomanjkanju osnov dejansko tudi ni bilo možnosti.

V letu 1955 je bila izdelana nova idejna rešitev za kanalizacijo mesta; ta zajema področje, ki ustreza zazidalnemu kompleksu Ljubljane po novem generalnem urbanističnem programu.

Po sprejetju idejne rešitve se lotevamo izgradnje osnovne kanalske mreže kakor tudi širjenja drobne kanalske mreže. Na žalost doslej še ni bilo mogoče nadomestiti zamujenega, tako da je dejansko celoten obrobni predel mesta brez urejene kanalizacije. Ker pa ima ta urejeno preskrbo s čisto vodo, pomeni, da odteka vsako leto v teren nekaj milijonov m³ onesnažene vode, kar predstavlja resno nevarnost za uničenje virov naše vodne preskrbe.

Dejanski problem predstavlja torej pomanjkanje finančnih sredstev za izgradnjo kanalizacijskega omrežja. Da bi temu odpomogli, je podjetje izdelalo predlog za samofinanciranje kanalizacijske dejavnosti s tem, da se iz kanalske pristojbine pobirajo sredstva za vzdrževanje in rekonstrukcijo obstoječe kanalske mreže in sredstva za odplačilo anuitet kreditov za zgradnjo nove kanalske mreže oziroma drugih kanalizacijskih naprav. Z dokončno realizacijo tega predloga bi bile dane realne materialne osnove za postopno ureditev problema.

Po tem predlogu bi financirali v izgradnji osnovne kanalske mreže in sekundarne kanalske mreže v prihodnjih 10 letih 10.400.000.000 din, v tem znesku pa ni zajeta gradnja čistilne naprave.

Komunalno podjetje »Kanalizacija« v Ljubljani prevzema po tem predlogu vse javne kanalske naprave na področju v svoja osnovna sredstva. Podjetje projektira, gradi in vzdržuje kanalsko mrežo in kanalske naprave.

Splošno gradbeno podjetje Grosuplje

Gradimo
vse vrste objektov
visokih in nizkih gradenj
ter poslovne
in stanovanjske
objekte za trg

Imamo lastne pomožne
obrate in projektivni biro

Gozdno gospodarstvo Ljubljana je bilo ustanovljeno kot gospodarska organizacija z odločbo vlade LRS št. S-Zak 768 z dne 26. 12. 1949 o ponovni ureditvi gozdnih gospodarstev na območju LR Slovenije. Na novo ustanovljeno podjetje je obsegalo gozdove takratnih gozdnih uprav Bistra, Kamnik, Litija in Turjak, ki so nastale z delno združitvijo bivših državnih gozdnih oskrbništev: Ljubljana, Grosuplje, Turjak, Bistra, Litija, Trbovlje in Kamnik s skupno površino 19.718 ha.

Ze med okupacijo je ljudska oblast na osvobojenem ozemlju izdala odlok o zaplembi imovine tujih državljanov in sodelavcev okupatorja. Po osvoboditvi je v maju 1945 ministrstvo za gozdarstvo organiziralo na terenu gozdne uprave, ki so prevzele v svojo upravo vse državne gozdove kakor tudi večino veleposestniških gozdov, ki so bili v lasti tujih državljanov. Z zakonom o agrarni reformi in zakonom o zaplembi imovine vojnih zločincev in beguncev so se površine gozdov v družbeni lasti znatno povečale. Tako je danes dobra tretjina slovenskih gozdov v družbeni lasti (349 tisoč ha). V ljubljanskem gozdnogospodarskem območju gospodari Gozdno gospodarstvo Ljubljana s 23.644 ha družbenih gozdov, kar predstavlja okoli petino vseh gozdov tega območja.

Predmet poslovanja v letih 1950-1952 je bilo upravljanje, gojenje in varstvo gozdov ter odkazovanje gozdnega drevja, eksploatacija gozdov pa je bila poverjena novo osnovanemu lesnoindustrijskemu podjetju »LIP« Ljubljana. Taka delitev poslovanja je bila utemeljena s tem, da si bo lesna industrija bolje oskrbovala svoje žagarske obrate, gozdno gospodarstvo pa laže skrbelo za pogozdovanje, nego in varstvo gozdov, ker mu ne bo treba skrbeti za izkoriščanje.

V tem obdobju so bile glede na pospešeno industrializacijo in gospodarsko osamosvojitve države sečnje največje. Izdelanih je bilo poprečno letno okoli 122.000 kubičnih metrov gozdnih sortimentov, od tega čez 96.000 kubičnih metrov tehničnega lesa na pičlih 20.000 ha družbenih gozdov.

Razumljivo je, da s tako obsežnimi sečnjami ni bilo mogoče nadaljevati tudi v bodoče. Spričo močne izčrpanosti gozdov v obdobju velikih sečenj od 1947 do 1952 je bilo treba dati gozdnemu gospodarstvu tako organizacijsko obliko in predmet poslovanja, ki naj bi zagotovila uspešnejše in skrbnejše gospodarjenje z gozdovi. Ze naslednje leto so se z odločbo vlade LR Slovenije o gozdnih gospodarstvih št. II-136/1 z dne 31. 1. 1953 reorganizirala gozdna gospodarstva, in sicer tako, da so prevzela kot predmet poslovanja tudi izkoriščanje gozdov od lesno-industrijskih podjetij z utemeljitvijo, da so gozdnogojitvena dela in vsa dela v zvezi z izkoriščanjem gozdov v tesni medsebojni odvisnosti in jih more uspešno opravljati le ena gospodarska organizacija. Z isto odločbo postane Gozdno gospodarstvo

GOZDNO GOSPODARSTVO LJUBLJANA

Ljubljana gospodarska ustanova s samostojnim financiranjem, naslednje leto pa preide na poslovanje kot gospodarsko podjetje in tako posluje še danes.

Leta 1951 so se inventarizirali gozdovi z naslednjimi rezultati: poprečna lesna zaloga 140 m³/ha, iglavcev 53 % ali 74 m³/ha in listavcev 47 % ali 66 m³/ha. Letni prirastek je bil ocenjen na 3.2 m³/ha. Na podlagi teh podatkov so se sečnje občutno znižale. V obdobju 1953-1958 je bilo letno posekanih poprečno 17.900 m³ iglavcev in 15.000 m³ listavcev ali skupaj 32.900 m³. Znižale so se torej na 1/3 sečenj, oziroma za iglavce 24.5 %, za listavce pa slabih 60 % od sečenj v petletki. V letih 1959-61 so sečnje znašale poprečno 48.600 m³, v letih 1962-1964 pa poprečno 67.900 m³, čemur je bil v znatni meri vzrok pripojitev gozdov v Kamniški Bistrici (leta 1962). Ob primerjavi sečenj v letu 1964 s sečnjami v letu 1953 vidimo, da so narasle za 2.17-krat pri iglavcih in 2.52-krat pri listavcih. V tem razdobju se je razmerje sečenj občutno izboljšalo in prilagodilo razmerju lesnih zalog (59 % iglavcev in 41 % listavcev). Razmerje sečenj je namreč znašalo 59,4 % iglavcev in 40,6 % listavcev. V bodoče bo potrebno to razmerje še izboljšati s povečano sečnjo listavcev, da bomo postopoma popravili razmerje v zalogah med iglavci in listavci v korist iglavcev.

Ureditveni elaborati, izdelani v obdobju 1953-1962 na podlagi popolne izmere, ugotavljajo, da se je stanje gozdov znatno popravilo in da poprečna lesna zaloga znaša 190 m³/ha, letni prirastek pa 4.2 m³/ha.

Sedanji kolektiv in upravni organi Gozdnega gospodarstva lahko z zadovoljstvom ugotavljajo, da se je po letu 1953, ko so prenehale prekomerne sečnje, stanje gozdov v vsakem pogledu občutno izboljšalo. Ustvarjena je znatna akumulacija prirastka, s čimer se je izboljšala osnova za uspešno poslovanje in nadaljnji razvoj podjetja.

Gozdnogojitvena dela so bila v prvem povojnem desetletju osredotočena na pogozdovanje med vojno nastalih golosekov, predvsem ob železniških progah, kar se je nadaljevalo tudi pozneje. V obdobju 1953-1964 je bilo poprečno letno pogozdeno 78 ha, nega gozdov (čiščenje in obžetev plevela) pa poprečno letno 661 ha. Zadnja leta je dan poudarek predvsem na nego gozdov. Na primer leta 1964 je bilo pogozdenih le 36 ha, nega pa opravljena na površini 1049 ha.

Gozdno gospodarstvo Ljubljana tudi ni zanemarilo osvajanja novih površin, kar dokazujejo uspešna intenzivna nasada črne jelše v k. o. Lanišče (42 ha) in v Rakovi jelši (8 ha) ter plantažni nasadi topola ob Savi in Ljubljani (77 ha).

V povojnem obdobju je Gozdno gospodarstvo Ljubljana zgradilo, rekonstruiralo in obnovilo preko 100 km cest, sposobnih za kamionske prevoze, kar glede na razmeroma kratke transportne razdalje podjetja ni

Triletni topolov nasad ob Savi pri Beričevem

Ob 20-letnici osvobodilne in 15-letnici obstoja

majhna številka. Podjetje ima specializiran obrat za gradnjo gozdnih prometnic in manjših, gozdni proizvodnji potrebnih stavb. V bodoče bo treba posvetiti večjo skrb gozdnim vlakom in traktorskim potem glede na uvajanje mehanizacije v premikih lesa od panja do kamionske ceste (spravilo). Uporaba traktorjev pri spravilu postaja ekonomska nujnost ob stalnem zmanjšanju števila vprežne živine — konj.

Z mehanizacijo poseka je Gozdno gospodarstvo Ljubljana pričelo 1960. leta, ko je nabavilo prve ročne motorne žage (6). Naslednja leta se je število žag stalno večalo. Vzporedno z nabavo motornih žag je strokovni kader gozdnega gospodarstva temeljito usposabljal gozdne delavce za delo z motornimi žagami na tečajih. Uspeh je bil viden. Kakor je bil v začetku določen odpor proti delu z motornimi žagami, danes nihče več neče delati z navadno ročno žago. Pri poseku sekira danes ni več v rabi. Od ročnega orodja je v uporabi samo še sekira za kleščenje in lupilnik. Vse drugo je nadomestila motorna žaga. Danes ima gozdno gospodarstvo nad 120 ročnih motornih žag in je posek gozdnega drevja popolnoma mehaniziran.

V drugi polovici leta 1963 se je gozdno gospodarstvo, ki je do tedaj gospodarilo izključno v družbenih gozdovih, lotilo podružbljanja gozdne proizvodnje v zasebnih gozdovih ljubljanskega gozdnogospodarskega območja. V ta namen je podjetje postopoma prevzemalo gozdarsko dejavnost od kmetijskih združenj, katerim je do takrat bila poverjena skrb nad gozdovi zasebne lastnine. Naloga ni bila lahka. Večina KZ se je temu upirala, posebno opustitvi odkupa lesa od zasebnega proizvajalca, ker je bil to znaten vir njihovega dohodka, katerega so KZ prelivale v kmetijsko dejavnost na škodo gozda. S podružbljanjem oziroma s prevzemom gozdarske dejavnosti v zasebnem sektorju gozdov se je pričelo v Zasavju in območju občin Hrastnik, Trbovlje in Zagorje, potem se je postopoma nadaljevalo na območju občin Ljubljana-Mostje-Polje, Litija, Medvode, Vrhnika, Ljubljana-Vič-Rudnik, Domžale in končalo s 1. januarjem 1964 na območju občine Kamnik. S tem je Gozdno gospodarstvo prevzelo v ljubljanskem gozdnogospodarskem območju skrb nad gospodarjenjem z vsemi gozdovi obeh sektorjev lastništva razen nad zasebnimi gozdovi na območju občin Grosuplje in Logatec. Poleg tega je izven gozdnega gospodarstva ostalo še nekaj družbenih gozdov, s katerimi gospodarijo kmetijska posestva in drugi koristniki in pa gozdovi v neposredni okolici Ljubljane — Zeleni pas, za katere skrbi komunalno podjetje »Rast«.

S prevzemom gozdarske dejavnosti zasebnega sektorja je Gozdno gospodarstvo Ljubljana, ki je do srede leta 1963 imelo 6 gozdnih obratov, moralo ustanoviti še 5 novih in sicer v Zagorju, Polju, Polhovem Gradcu, Medvodah in Domžalah. Formiranje novih obratov je

zahtevalo organizacijske in kadrovske spremembe. Nova problematika je nastala tudi v zvezi s poslovanjem z zasebnimi lastniki gozdov in z reševanjem odnosov z njimi.

V pičtem letu in pol je uspelo Gozdnemu gospodarstvu vzpostaviti pogodbeni odnos s 4333 gozdnimi posestniki (25 %), s čimer je zajeto 45 % gozdnih površin ali 64 % blagovne proizvodnje zasebnega sektorja. Ti pogodbeni odnosi pa se niso pokazali posebno učinkoviti zaradi pomanjkljivosti obstoječih predpisov predvsem na področju prometa z lesom in režima kontroliranih cen, katere za zasebnega proizvajalca niso vedno obvezne.

Leta 1950 je tedanji kolektiv Gozdnega gospodarstva izvolil iz svojih vrst svoj prvi delavski svet.

Razumljivo, da v prvih letih delavskega samoupravljanja, ko samoupravni organi še niso imeli obsežnih pristojnosti v upravljanju oziroma odločanju, da tudi delo delavskih svetov ni bilo kdove kako razgibano. Še sčasoma pa so samoupravni organi vse bolj in bolj dojemali svoje naloge in vsako zadevo dnevnega reda vse temeljiteje obravnavali in kritično presojali. Zavest samoupravljalca se je vse bolj utrjevala. Miselnost, da je delavec s podjetjem v delovnem razmerju, se vse bolj umika novi miselnosti, da je delavec samoupravljalac podjetja in zato ni samo zainteresiran, da prejema primerno plačilo za svoje delo, ampak je neposredno zainteresiran na dobrem poslovanju in se zaveda soodgovornosti za napredek podjetja.

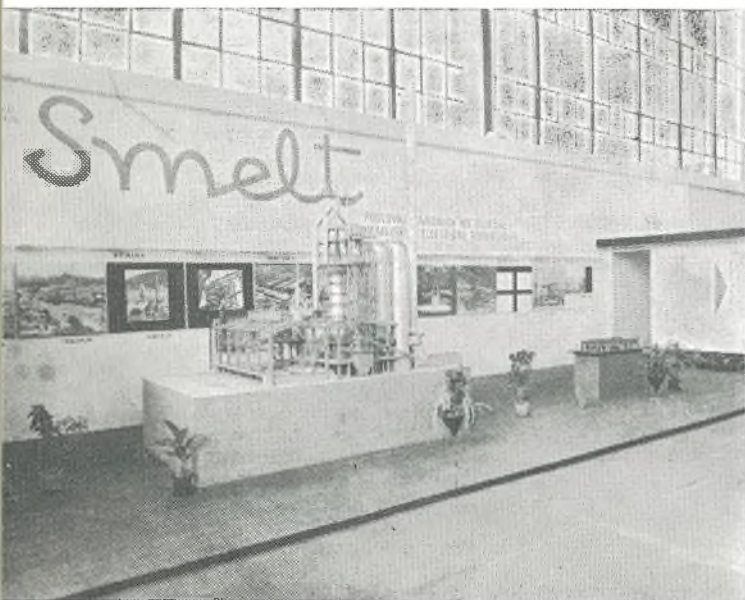
Leta 1958 je kolektiv sprejel nova pravila podjetja, s katerimi so uzakonjene kvalitativne spremembe v razvoju samoupravljanja. Po določilih novih pravil so prvič izvoljeni obratni delavski sveti, ki pa so bili do leta 1961 je posvetovalni organ vodstva gozdnih obratov. Sele ko je podjetje v letu 1961 prešlo na obračun po ekonomskih enotah, je delo obratnih delavskih svetov močnejše zaživel. Tedaj je delavski svet podjetja prenesel določene pristojnosti na obratne delavske svete in na svet obračunskih enot osrednje uprave, kar je še bolj razmejil in uvrstil statut podjetja, sprejet v aprilu 1964.

S tem je dana še večja možnost, da se s povezavo družbenoekonomskega položaja delavca v proizvodnji, delitvi in samoupravljanju razgiba njegova ustvarjalnost, da bo sebi in družbi v korist kar najuspešnejše delal.

Ze novi temeljni zakon o gozdovih, ki je prišel veljati z marcem tega leta je osnova za temeljitejše reševanje ključnih vprašanj na področju gospodarjenja z gozdovi zasebnega sektorja in enotnega gospodarjenja v gozdnogospodarskem območju. Gozdno gospodarstvo in z njim celotno gozdarstvo ter lesno-predelovalna industrija Slovenije pa mnogo pričakujejo od novega republiškega zakona o gozdovih, katerega osnutek je pred sprejetjem. Osnutek predvideva trajnejšo ureditev bistvenih gozdnogospodarskih vprašanj v naši republiki, zlasti v naslednjem:

Vse zasebne gozdove in gozdna zemljišča, ležeča v gozdnogospodarskem območju, prepušča v gospodarjenje gospodarskim organizacijam, ki že gospodarijo z gozdovi v družbeni lastnini tega območja. Pri tem med drugim tudi upošteva pravice zasebnih lastnikov do lesa in drugih gozdnih proizvodov za neposredno uporabo v njihovem gospodarstvu in gospodinjstvu ter do odškodnine za posekan les. Podrobno so izdelane določbe o vsebini in izdelovanju gozdnogospodarskih načrtov, ker gospodarska organizacija, ki gospodari z gozdovi v posameznem območju, pač ne more poljubno gospodariti z gozdovi, ker so ti dobrina splošnega pomena.

Kolektiv Gozdnega gospodarstva Ljubljana ob 15-letnici obstoja, ki soupada z 20-letnico osvoboditve, lahko z zadovoljstvom ugotavlja svoje do sedaj dosežene uspehe ob trdem delu in težkih pogojih. Novi zakon o gozdovih in doseženi uspehi so najboljši porok za nadaljnji uspešni razvoj, za napredek gozdarstva v blaginjo naše socialistične stvarnosti.

POSLOVNO ZDRUŽENJE

Smelt

skupnost metalurške —
kemijske in električne tehnologije

LJUBLJANA, JAMOVA 1

Poslovno združenje SMELT, skupnost metalurške-kemijske in električne tehnologije izvaja inženiring in deluje na specializiranem področju metalurške-kemijske in elektrotehnologije. Ustanovljeno je bilo z namenom, da bi organiziralo skupno poslovanje svojih članov in združevalo njihove proizvodne zmogljivosti v povsem določenih vrstah proizvodnje in prodaje rezultatov združenega dela.

Današnji čas zahteva, da se nenehno prilagajamo pogojem in potrebam tržišča doma in v svetu. Zato teže člani združenja k takšni notranji organizaciji upravljanja in poslovanja v združenju samem in združenih delovnih organizacijah, ki temelji na uspehih sodobne tehnike in tehnologije. Združenje se je usmerilo tudi na izvoz, kajti to je pogoj za polno izkoriščanje kapacitet članov združenja — prav to pa ustvarja tudi možnosti za specializacijo.

Pri proizvodnji kompletne opreme in tudi delne investicijske opreme je potrebna organizacija, ki lahko oskrbi ves proces od osnovnih ekonomskih in tehnoloških študij preko projektiranja do dobave in montaže celotne opreme. Takšna organizacija je SMELT, ki s sodelovanjem z obstoječimi organizacijami za inženiring, inštituti in zunanjetrgovinskimi podjetji organizira lasten inženiring.

SMELT pa prispeva svoj delež tudi pri nekaterih tehnoloških in projektantskih delih. Ker je bilo na tem področju precej neskladnosti, ima poslovno združenje SMELT za svojo glavno nalogo združevati električno in strojno industrijo in skrbeti, da je izdelana oprema na ustrezni tehnični višini, v cenah pa konkurenčna na domačem in tujem tržišču. Sedaj šteje združenje 15 članov in sicer:

Litostroj, Ljubljana; Metalna, Maribor; Strojna tovarna, Trbovlje; Železarna Store, Store; Vatrostalna, Zenica; Rade Končar, Zagreb; Energoinvest, Sarajevo; Elektroindustrija in splošna montaža, Maribor; Industrijsko montažno podjetje, Ljubljana; Sava, Kranj; Inženirski biro elektroprojekt, Ljubljana; Slovenski projekt, Ljubljana; Djuro Djakovič, Slavonski Brod; Kemooprema, Trebnje; Kostroj, Slovenske Konjice.

AGROSTROJ

L J U B L J A N A

DRAGA 41

Povojna sodobna kmetijska mehanizacija je narekovala potrebo po uvedbi in organizaciji moderne tehnične servisne službe. Kmetijstvo je zahtevalo dobro mehanizacijo, ta pa dobro servisno službo.

Začetna mehanizacija izvira iz zapuščine okupatorja, ki se je dopolnjevala z UNRA stroji, pozneje pa tudi z uvoženimi stroji različnih tvrdk. V poznejšem obdobju pa so se tej raznovrstnosti priključili tudi izdelki domače proizvodnje. Različni tipi strojev in naprav so zahtevali vsestransko univerzalno strokovno sposobnih delavcev.

»Agrostroj« se je razvijal iz majhnih delavniških prostorov in samozavestnih ljudi — ustvarjalcev že od leta 1945 dalje. Pod imeni »Centralne delavnice«, »Ustroj« in »Agroservis« je prerastel v močan in tehnično sposoben kolektiv. Vsem svojem razvoju je »Agrostroj« samorastnik, ki je rasel na koseškem močvirju.

Danes je »Agrostroj« specializirano podjetje, ki uspešno opravlja servisno službo kmetijske in gozdarske mehanizacije. Opravlja vsa melioracijska dela z lastno težko mehanizacijo. Izdeluje in montira naprave za strojno molžo. Projektira in izdeluje stabilne, polstabilne in prenosne namakalne sisteme za namakanje z umetnim dežjem, različnih tipov in kapacitet:

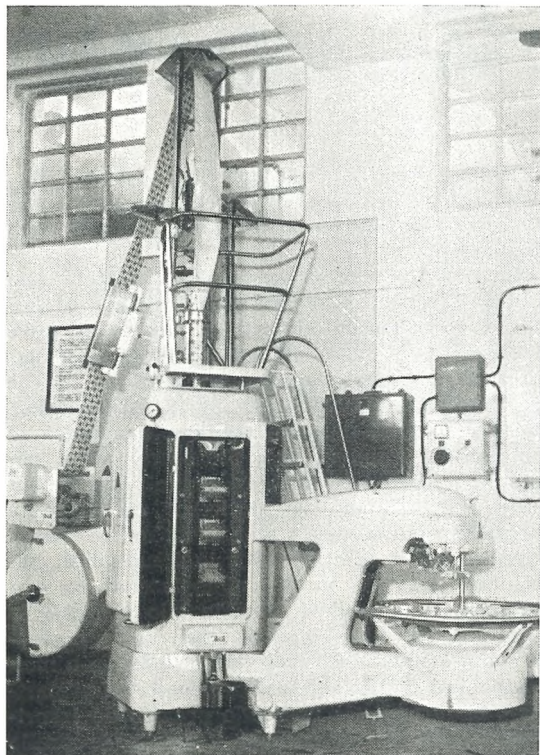
$Q = 900 \text{ } 10.000 \text{ lit./min.}, H = 10\text{--}70 \text{ m.}$

Konstruktorji lastnega konstrukcijskega biroja so se na tem področju močno uveljavili z realizacijo več izvirnih konstrukcij namakalnih naprav, elementov in razpršilcev. Pri osvajanju proizvodnje namakalnih naprav in težnje po čim lažji manipulaciji izdelkov na terenu je »Agrostroj« osvojil svojo proizvodnjo v aluminijevi izvedbi. Pri vsem tem pa tudi ni pozabil na dobro organizirano terensko servisno službo.

Dobro kvaliteto izdelkov, potrjujejo osvojena domača tržišča in iz leta v leto večji izvoz. Uspehi in porast v proizvodnji v zadnjih letih kažejo indeksi: 100 v 1961, 458 v 1962, 1314 v 1963, 1620 v 1964 ali 16-kratni porast v letih 1961 do 1964.

Čeprav je kolektiv »Agrostroja« v svojem 20-letnem obstoju moral premagovati mnoge težave, se je vendar vsestransko razvijal, krepil in uveljavljal. To pa bo delal s pospešenim tempom tudi v prihodnje.

Ljubljanske mlekarne

trgovskim podjetjem na Jesenicah. Razlog za ta korak je v tem, da je investicijsko vlaganje v kmetijstvo v bivšem okraju Kranj bilo končano in je Kmetijsko-živilski kombinat Kranj preko svoje mlekarne prevzel preskrbo vsega gorenjskega bazena. Vzporedno z vključitvijo Mlekarne Radeče, je podjetje pričelo širiti svojo trgovsko dejavnost v zasavski bazen, zlasti v Trbovlje, in je bilo vključeno v njegov okvir bivše podjetje »Sodavica«. V prostorih tega podjetja je sedaj prodajno skladišče. Odprta je bila tudi nova mlečna restavracija v Trbovljah. Razvoj v tem bazenu gre še dalje in ta nalaga Ljubljanskim mlekarnam, da modernizirajo preskrbo tudi v drugih skladiščih. Trgovsko omrežje v Ljubljani se je tudi že pričelo modernizirati. V letu 1964 je bila odprta modernizirana poslovalnica na Trgu mladinskih delovnih brigad v Ljubljani, nova poslovalnica v Domžalah, adaptirajo se poslovalnica na Starem trgu, restavracija na kolodvoru in poslovalnica na Titovi cesti nasproti Gospodarskega razstavišča. Nerentabilne poslovalnice, zlasti tiste, ki ne ustrezajo sanitarno-higienskim predpisom, se ukinjajo. Na ta način bo trgovsko omrežje sposobno v boljših in modernejših lokalih kulturneje postreči potrošnikom.

Kljub finančnim težavam gre modernizacija proizvodnega obrata v Ljubljani naprej po načrtani poti. Leta 1964 je pričel obratovati nov polnilni stroj za jogurt, smetano in šolske malice.

Nabavljen je nov stroj tetra-pak. V absolutno higienski kartonski embalaži po 0,25 l bodo potrošniki lahko kupovali jogurt, smetano, mleko, pudinge in drugo. S takim načinom polnjenja bo potrošnikom omogočeno, da v nevračljivi embalaži kupujejo izdelke za dom in za potovanje, zlasti pozneje, ko bo uvedena še sterilizacija mleka z dolgotrajnejšo uporabo, kar doslej zlasti v preskrbi turistov močno pogrešamo.

Revija »Kronika« je že v treh številkah objavila članke o Ljubljanskih mlekarnah. V njih je bilo govora o razvoju in pomenu podjetja do srede leta 1963.

V letih 1963 in 1964 je podjetje v primerjavi z letom 1962 stalno povečevalo obseg proizvodnje z boljšim izkoriščanjem strojev in smotrnejšo organizacijo. To nam potrjuje naslednji pregled:

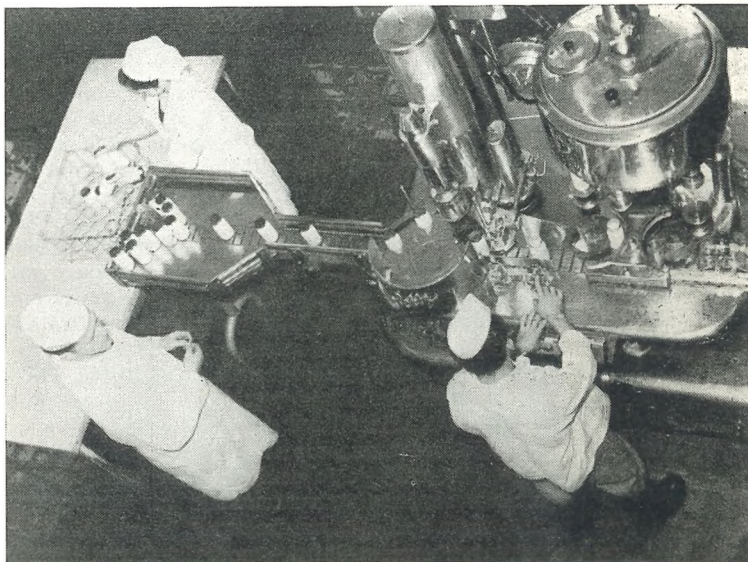
	1961	1962	1963
realizacija (v milij. din)	4 535	5 912	6 933
zaposlenih	471	478	497
odkupljeno mleko (v tisoč l.)	18 000	19 700	21 800
osebni dohodek (poprečno na zaposlenega) . .	36 900	39 700	48 700

Podatki kažejo, da je proizvodnja naraščala hitreje, kot pa je naraščalo število zaposlenih, kar kaže naslednja primerjava:

Na zaposlenega odpade v l. 1962 39.900 litrov predelanega mleka, v letu 1963 41.235 litrov, leta 1964 pa že 43.860 litrov.

V letih 1963 in 1964 je podjetje vključilo v svoje obrate podjetje »Mleko« Kamnik in »Mlekarno Radeče«, odstopilo pa je obrat Bočno. Na ta način je postalo zaokrožena celota, ki združuje centralni obrat v Ljubljani ter sedem obratov v ljubljanski kotlini, na Notranjskem in Dolenjskem. V teh obratih se iz njihove okolice zbira mleko, ki se tam predeluje v sire, kolikor pa je v Ljubljani potreba po konsumnem mleku večja, se od tam krijejo povečane potrebe. V načrtu je izgradnja sodobne mlekarne v Novem mestu, ki bo zamašila sedanjo vrzel v bazenu, kjer bo okoli 10.000 do 15.000 litrov mleka.

Mleko, mlečni izdelki in drugo živilsko blago ima podjetje naprodaj v lastnih prodajalnah v Ljubljani, Domžalah, Kamniku in Trbovljah. V oktobru 1964 je podjetje prenehalo s svojo dejavnostjo na Jesenicah in odstopilo 8 poslovalnic

Letošnja proslava 20-letnice osvoboditve naše domovine, ki jo slavijo vsi delovni ljudje, je še posebnega pomena za delovni kolektiv stavbno obrtnega podjetja »Slikoplesk-Termoplast« Ljubljana, Gornji trg 4. Že v začetku naj poudarimo, da to podjetje opravlja vsa slikarskopleskarska in črkoslikarska dela, polaga vse vrste plastičnih podov, polaga in struži parket ter izdeluje hitro se sušeece podlage za polaganje plastike in parketa.

To podjetje se je v 20 letih svojega obstoja silno razmahnilo na področju naše obrtne delavnosti. Podjetje je bilo prvotno ustanovljeno kot zadruga slikarsko-pleskarskih in črkoslikarskih mojstrov. Nastalo je tako, da se je v Ljubljani prostovoljno zbralo 16 samostojnih obrtnikov, ki jih je vodila skupna želja ustanoviti zadrugo ter preiti na združni način pri upravljanju uslug. Ti ljudje so ob vstopu v zadrugo prinesli vsak svoje skromno orodje, obstoječe iz čopiča, lestev in vedra kot osnovnega orodja. Tako so ustanovili lastno zadrugo, ki je postala prvi zametek bodočega podjetja. Zadruga je bila ustanovljena dne 20. julija 1945. Nedvomno so spremljale njen kolektiv v začetku poslovanja številne težave in problemi, kot so uveljavljanje na tržišču uslug glede na močno konkurenco takratnega privatnega sektorja, na drugi strani pa pomanjkanje materiala v prvih povojnih letih. Da je zadruga doživljala težave, priča tudi dejstvo, da je marsikateri član izstopil iz nje ter prešel znova v privatni sektor. Kljub temu pa je jedro ustanoviteljev zadruga ostalo in so nekateri — med njimi šest po številu — še vedno člani kolektiva, medtem ko je precej tovarišev šlo v zaslužni pokoj. Vseh teh tovarišev se bo podjetje spomnilo ob sedanjem jubileju.

V skladu s predpisi je zadruga leta 1955 prešla na status podjetja. Takrat je podjetje imelo prvotni predmet poslovanja in sicer slikarsko in črkoslikarsko dejavnost. Nadaljnji razvoj potreb po tržišču uslug, predvsem na novih gradnjah, je spodbudil kolektiv, da je začel misliti na razširitev svoje dejavnosti. Zavedal se je, da ima podjetje bodočnost tudi na drugih področjih obrtniških uslug. Prešlo je na izdelovanje plastičnih podov in sicer v letu 1958. Prehod na to dejavnost se je izkazal kot pravilen ter je podjetje še nadalje večalo svoje poslovanje ter skladno s tem pridobilo novo materialno bazo. Brez dvoma je bilo v začetku treba premagovati resne težave na tem področju. Šlo je tu predvsem za pridobitev oz. izučitev potrebnega kadra za to dejavnost, na drugi strani pa za uspešno osvojitve tehničnega postopka na tem področju. Podjetje je rekrutiralo kader iz drugih poklicev, kot so tapetniki, mizarji ter deloma čevljarji. Ves ta kader je nedvomno vložil velikanske sile, da se je končno podjetje le uveljavilo na tem področju. Bile so številne reklamacije in nezadovoljstvo, toda podjetje oz. kolektiv je videl v tej dejavnosti uspeh celotnega podjetja ter je končno

premagalo vse težave. Danes je podjetje, lahko rečemo, v jugoslovanskem merilu na prvem mestu, saj se pojavlja s svojo dejavnostjo po vsej Jugoslaviji.

Novo področje dejavnosti ter v zvezi s tem nadaljnji razvoj poslovanja in izkušnje so kolektivu zopet začele odpirati oz. nakazovati nove probleme. Samo delo na tem področju je to narekovalo in začelo spodbujati kolektiv, da je začel misliti zopet za naprej. Stvar je bila v tem, da se je pojavil problem podlage, na katero so bili lepljeni plastični podi. Dosedanji način polaganja na beton je zahteval preveč časa za sušenje, kar je imelo za posledico, da so se ta obrtniška dela zavlekla, kar vsekakor ni bilo v interesu tako podjetja kakor tudi ne samih naročnikov del. Vse to je terjalo intenzivno razmišljanje o tej zadevi. Ker je bilo podjetje že do takrat dobro znano ter je imelo dobre poslovne zveze s številnimi proizvajalci plastičnih mas, gradbenimi podjetji in drugimi poslovnimi partnerji, si je podjetje pridobilo pravico do izkoriščanja patenta, na podlagi katerega je prešlo na izdelovanje tako imenovanih »hitro se sušeech podlag in izolacij«, katere rešitev se je uspešno pokazala predvsem pri izvajanju obnovitvenih del po katastrofi v Skopju. Rešitev tega vprašanja je še bolj dvignila ugled podjetja, ki so ga iskali na področju plastičnih mas ravno zaradi uspešne rešitve. Poudariti je treba, da se je podjetje pri polaganju plastike skupaj s podlago uveljavilo predvsem na novih stanovanjskih in poslovnih objektih, na katerih pa se je deloma polagala plastika deloma pa parket. Kolektiv je uvidel, da je potrebno razmisliti o tem, da bi prešel na kompleksnost polaganja podov. Vse to pa je narekovalo predvsem tržišče, kajti interes naročnika je bil, da dela pri podih izvaja samo en izvajalec, ne pa da se ta dela porazdele na več izvajalcev.

Splošna politika gospodarske integracije v komuniki, ki jo je narekovala boljša organizacija poslovanja, je bila ugodna prilika za kolektiv, da je začel navezovati stike s parketarскими podjetji v komuniki. Medsebojne zveze in razprave so privedle do tega, da se je podjetju pripojila Obrtna zadruga parketarjev iz ulice Moša Pijade. S tem si je podjetje osvojilo še polaganje parketa ter tako pridobilo oziroma osvojilo kompleksnost pri polaganju podov.

Če pogledamo prehojeno pot podjetja od ustanovitve kot zadruga, vidimo, da je pri tem doživelo ogromen razvoj in rezultati dela v teh dvajsetih letih so pokazali, da je podjetje pravilno razvilo svojo poslovno politiko skladno s potrebami našega gospodarskega razvoja.

Jubilej podjetja, ki ga praznuje letos v novih ekonomskih pogojih, naj bo tisti dogodek, ki naj da smer podjetju, da se na tej stopnji razvoja, ki ga je dosegel v dvajsetih letih, predvsem bori za kvaliteto svojih uslug ob istočasni disciplini kolektiva, kajti le to bo pogoj za uspeh in nadaljnji razvoj v prihodnosti.

Elektro Ljubljana

Elektrifikacija mesta Ljubljana in ostalega področja

Ko govorimo o elektrifikaciji mesta Ljubljane, bo prav zanimivo, če se ozremo na ukrepe, ki so v ta namen bili storjeni. Vsi podatki so bili že priobčeni v Spominskem zborniku, ki je bil izdan leta 1963 in jih zato tu ne ponavljam, toda zaradi boljšega pregleda navajam proizvodne kapacitete bivše termoelektrarne, moč akumulatorskih baterij in prenosno moč daljnovodov oziroma kablovodov iz razdelilnih transformatorskih postaj v Črnučah in v Klečah za mesto Ljubljana.

V navedenih letih so bile instalirane moči oziroma prenosne zmogljivosti:

Leta 1898 dva dinamo stroja po 200 KM, 2×150 volt enosmerni tok, 400 KM; leta 1898 akumulatorska baterija 2×150 voltov, 726 amperov ur; leta 1899 dinamo stroj 2×150 voltov, enosmerni tok, moči 400 KM; leta 1901 akumulatorska baterija 500 amperov ur; leta 1905 dinamo stroj 2×150 voltov, 800 KM; leta 1905 akumulatorska baterija 726 amperov ur; leta 1925 dva Dieslova motorja z generatorjem, 6000 voltov skupne moči 1040 kVA; leta 1930 turboagregat, 6000 voltov, moči 4700 kVA; leta 1932 20 000-voltni kabel od RTP Črnuče do RTP Kurilnica, Gor. kol. moči 2500 kVA; leta 1934 trije 10 000-voltni kabli iz RTP v Črnučah, prenosne moči 10 500 kVA; leta 1934 kabel 10 000 voltov od elektrarne HE Sava-Brod 1000 kVA; leta 1947 35 kV DV z RTP v Kosezah 35/10 kV, moči 11 150 kVA; leta 1948 35 kV DV z RTP na Mirju 35/10 kV, moči 16 000 kVA; leta 1949 35 kV DV z RTP Tomačevo in RTP Polje 35/10 kV 5000 kVA; leta 1963 35 kV DV z RTP Moste 35/10 kV 26 000 kVA; od leta 1947 do 1953 — neposredni priključek na 35 kV daljnovode za Telekomunikacije-Pržanj, Vodnari v Hrastju, Separacija Gradis, Papirnica v Vevčah, skupaj moči 6350 kVA.

Ker se je leta 1951 opustil enosmerni tok, so prizadele konsumente prevezati na trifaznega. Zaradi neekonomičnega obratovanja turboagregata v TE Ljubljana se je opustila konec leta 1964 njegova proizvodnja in je Ljubljana zato navezana le na obstoječe daljnovode in kablovode, ki morejo prenesti moč 78 320 kVA.

V naslednji tabeli (tabela 1) vidimo, kako hitro je naraščala v mestu Ljubljana poraba električne energije in zahtevana moč. Običajno se v že elektrificiranih deželah poraba električne energije podvoji v desetih letih, v Ljubljani pa se je v enakem razdobju skoraj početrila. Tako hiter in neobičajen porast v porabi električne energije zahteva visoka investicijska sredstva, s katerimi se financirajo potrebne elektroenergetske naprave. Obseg izgradnje nam kaže tabela 2.

Tabela 1

Leto	Poraba v 1000 × kWh		Konica obtežbe		Število konsumentov	
	količinsko	indeks	kW	indeks	stanje	indeks
1945	26 800	100	6 700	100	31 000	100
1950	42 000	157	10 000	149	35 000	113
1955	100 900	392	22 000	329	42 000	135,5
1960	158 000	613	43 500	650	50 000	161,5
1964	258 600	1100	62 000	925	60 200	194

Tabela 2

Leto	Omrežje		Trafo postaje	
	km	indeks	Število	indeks
1945	670	100	62	100
1950	675	1095	83	134
1955	680	101,3	146	236
1960	1132	169	270	435
1964	1360	203	381	615

Urbanistični načrt mesta Ljubljane predvideva, da bo čez nekaj desetletij na tem območju okrog 350 000 prebivalcev, katerim bo treba dobavljati potrebno električno energijo. V ta namen so že izdelane študije, ki določajo, da bo na tem območju potrebnih šest večjih razdelilnih transformatorskih postaj moči po 2×40 MVA oziroma $2 \times 31,5$ MVA z direktno transformacijo 110/10 kV. Visokonapetostno omrežje za RTP 110/10 kV bo dimenzionirano tako, da se bo lahko prenašalo za takrat predvidenih 1 344 000 000 kWh in 315 000 kW električne moči.

Da bi se mestu Ljubljani mogla dobavljati od leta 1964 dalje pričakovana potreba po električni energiji,

se je že leta 1963 takratno podjetje Elektro Ljubljana-mesto lotilo izgradnje RTP Ljubljana-Center z neposredno transformacijo 110/10 kV, moči 20 000 kW (I. faza).

Kakor že večkrat po letu 1945 so se tudi meseca julija 1963 reorganizirala elektrodistributivna podjetja. Vsa bivša podjetja so se združila v pet podjetij (Elektro Celje, Elektro Gorica, Elektro Kranj, Elektro Ljubljana in Elektro Maribor), katerim so se dodelila prejšnja podjetja, ki so sedaj postala njihove poslovne enote. Novemu podjetju Elektro Ljubljana so bila dodeljena kot enote bivša podjetja: Elektro Ljubljana-mesto, Elektro Ljubljana-okolica, Elektro Kočevje, Elektro Novo mesto in Elektro Trbovlje. Uprava novega podjetja ima svoj sedež v zgradbi Cigaletova 13, in sicer v devetih sobah, ki jih je začasno odstopila PE Ljubljana-mesto.

Prav ta nova združitev bo omogočila, da se bodo v bližnji bodočnosti z manjšimi finančnimi težavami vendarle zgradili predvideni objekti ne le v mestu Ljubljani, ampak tudi na celotnem območju tega novega podjetja.

Upoštevajoč, da predvidevamo letni porast električne energije v povprečnih letnih procentih, ki polagoma padajo, dobimo predvideno porabo električne energije s prenosnimi izgubami vred. To je razvidno iz tabele 3.

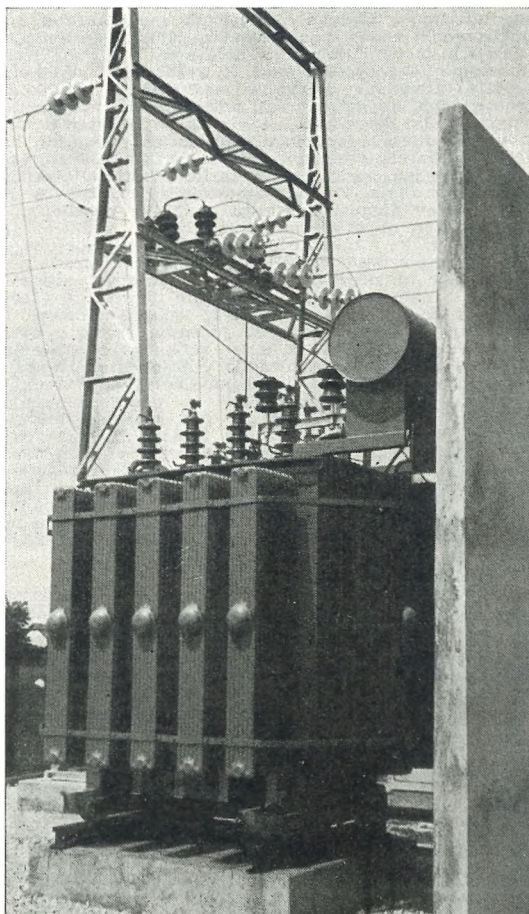
Tabela 3

Leto	Poraba in izgube 1000 × kWh	Letni porast %	Indeks
1964	692 000	14	100
1965	788 800	13	114
1966	892 000	11	129
1967	990 000	10	143
1968	1 090 000	9	159
1969	1 190 000	7	172
1970	1 273 000		184

Da se bo mogla dobavljati našim odjemalcem ~~že~~lena električna energija, je treba zgraditi elektroenergetske naprave višje napetosti (35 000 voltov in več) ter naprave srednje napetosti (20 in 10 kV), za kar je potrebno 5 380 000 000 dinarjev.

Za smotno in gospodarsko delovanje elektrodistribucijske dejavnosti pa se še predvidevajo v bodočem sedemletnem planu za 20 in 10 kV kabli napajalne transformatorske postaje 35/0,4, 20/0,4 10/0,4 kV nizkonapetostno omrežje, cestna razsvetljava, nabava transformatorjev, telekomunikacije, merilne naprave, razni aparati, instrumenti, veliko orodje, oprema, zidava raznih gradbenih objektov, izpolnitev avtoparka, plačanje anuitet in razno, v skupnem znesku 9 milijard 375 000 000 din. Skupno torej predvidevamo sedemletni plan v znesku 14 754 000 000 din.

Transformator RTP v Polju

AGROOBNOVA

GRADNJE IN MELIORACIJE

Ljubljana, Črtomirova cesta 4

Neredko se ljudje ob pogledu na obsežne komplekse moderno urejenih vinogradov pri Slovenskih Konjicah, v Crnem kalu, v Vinomeru v Beli krajini in drugod sprašujejo, kdo je izvajalec teh del. Le malo kdo ve, da se skriva za 900 ha obnovljenih vinogradov pri nas, za 1950 ha urejenih sadovnjakov, za obsežnimi agromelioracijskimi deli in krčivami gospodarsko nezanjmihih gozdov in stelnikov ljubljansko podjetje »Agroobnova«. To je specializirano podjetje, ki ga je ustanovila leta 1952 Glavna zadrúžna zveza Slovenije z namenom, da premosti vrzel v naporih za moderno obnovo in izgradnjo kmetijstva, pri kateri sodeluje »Agroobnova« sedaj že trinajsto leto z graditvami raznovrstnih objektov in kompletnih proizvodnih centrov za potrebe kmetijstva ter z opravljanjem vsakovrstnih agromelioracijskih del in prilagajanjem kmetijskih površin sodobni obdelovalni tehniki.

Med posebno pozornost vzbujajoče akcije podjetja sodi njegov delež pri izgradnji živinorejskih in perutninarskih centrov. Medtem ko je podjetje v prvih letih svojega dela v skladu s takratnimi pogoji investiranja in gradnje proizvodnih objektov v kmetijstvu zgradilo predvsem posamične objekte po vsej naši republiki, so novi koncepti in možnosti v kmetijstvu po letu 1957 zahtevali od kolektiva tega podjetja, da se čimprej usposobi za izgradnjo večjih, kompletnih proizvodnih centrov za kmetijstvo. S postopnim razvijanjem svojih kapacitet je »Agroobnova« to tudi dosegla. Njeno delo so velike farme, kot na primer dva centra za vzrejo krav molznic v Zadobrovi, farma za pitance v Crnelovci, farma v Dolaskem, progenotestna postaja za potrebe kmetijskega inštituta SRS v Prevojah in še več manjših objektov in centrov, ki jih je »Agroobnova« zgradila v letih 1958 do 1961. Med temi gradnjami je podjetje tako razvilo svoje kapacitete in specializiranost, da je danes sposobno prevzeti v gradnjo tudi največje in najzahtevnejše proizvodne ali predelovalne objekte v kmetijstvu. Potem ko je v letih 1963 do 1964 dogradilo moderno farmo za kokoši nesnice na Duplici in farmo za bekone v Zalogu pri Novem mestu, sedaj dograjuje v Središču ob Dravi farmo za pitance v vrednosti 576 milijonov, farmo za kokoši nesnice v Selah pri Ptuj v vrednosti 500 milijonov, farmo za pitance v Martinji vasi pri Mokronogu v vrednosti 276 milijonov, in povečuje farmo bekonom v Ihanu v vrednosti 890 milijonov.

Ze iz naštetih uspehov proizvodnje tega podjetja v zadnjih letih sta očitni dve bistveni značilnosti »Agroobnov«. Prvič velja, da je to podjetje edino, ki je pri nas (in to že dolgo vrsto let) izključno specializirano za gradnje in melioracije v kmetijstvu. To in pa druga značilnost, ki je v izredni elastičnosti kolektiva ter njegovih kapacitet in organizacije, ki omogoča podjetju enako uspešno delo v kateremkoli kraju Slovenije pa tudi drugih republik, sta prednosti, zaradi katerih podjetje lahko nudi svoje proizvodne usluge investitorjem v kmetijstvu kjerkoli in kadarkoli po konkurenčnih cenah z jamstvom za solidno opravilo.

Podjetje uresničuje svojo dejavnost v krogu treh samostojnih ekonomskih enot. Z Gradbenim oddelkom opravlja gradbeno dejavnost, s Strojnim oddelkom agromelioracijska dela, kot so terasiranje in urejevanje vinogradov in sadovnjakov ter pridobivanju novih obdelovalnih površin, s Centralnimi obrati, v katerih so urejene mehanične delavnice, pa skrbi za redno vzdrževanje strojnega parka in za razne pomožne potrebe redne proizvodnje. Za samoživost kolektiva tega podjetja so prav njegovi Centralni obrati še posebej pomembni. Ker ni primernih servisov za vzdrževanje strojnega parka, kakršnega potrebuje »Agroobnova«, so v prejšnjih letih izgubljali precej časa zaradi nekvalitetnega in nepravilnega vzdrževanja strojev. Zato so se odločili za gradnjo lastnih delavnic v vrednosti nad 80 milijonov dinarjev iz lastnih sredstev.

Podjetje je od leta 1959, ko je resno začelo z uveljavljanjem težnje, da postane velika specializirana organizacija, povečalo realizacijo v gradbeni dejavnosti za sedemkrat, realizacijo v strojno-obdelovalni vrednosti pa za 4,5-krat. »Agroobnova« še nadalje povečuje realizacijo, vendar si je kolektiv podjetja med smernicami za svoj nadaljnji razvoj zastavil prvenstveno nalogo, da v naslednjih letih ne bo več v tolikšni meri razširjal obsega svojega dela, dokler temeljiteje ne izpolni svojih tehničnih možnosti, predvsem pa notranje organizacije dela. Prve štipendirane tehnične strokovnjake bodo dobili v podjetje že letos, skupaj z njimi pa bodo v naslednjih razdobjih izpolnili tudi organizacijo dela in poslovanja.

Podjetje se je ustanovilo aprila 1950 in to iz obrtne delavnice, v kateri je bilo zaposlenih 28 delavcev. Delavnica je delala v glavnem radijska ohišja že v stari Jugoslaviji in to za firmo ORION na Madžarskem, tako je tudi po osvoboditvi nadaljevala s tem artiklom.

To podjetje je bilo prvotno v Stanežicah pri Šentvidu nad Ljubljano; ker pa so bile potrebe naše razvijajoče se elektroindustrije iz dneva v dan večje, se je takratni kolektiv odločil, da se poveča. Ker ni bilo nobene možnosti za to v Stanežicah, je dobil dovoljenje za rekonstrukcijo bivše oljarne v Medvodah. Celotni kolektiv je z udarniškim delom opravil rekonstrukcijo v Medvodah in se že leta 1951 vselil v preurejene prostore. Do leta 1953 se je podjetje imenovalo »Okrajno mizarsko podjetje Medvode«. Nato se je DS odločil, da spremeni ime in razpisal natečaj zanj. Ker je bilo največ predlogov za dajanje ime: SORA, tovarna specialnih mizarskih izdelkov, Medvode«, je DS osvojil ta naslov.

tovarna
specializiranih
mizarskih
izdelkov

Glede na vedno večje potrebe in razvoj elektroindustrije je kolektiv že v letu 1953 ponovno začel razmišljati o novi rekonstrukciji in izgradnji tovarne. V tem letu je že zaposloval 123 delavcev. Ti prostori so postajali že pretesni in tako se je kolektiv odločil, da odstrani takratne lesene provizorije in zgradi novo obratno poslopje. Kolektiv se je odredel delitvi dobička in s svojim udarniškim delom zgradil nove objekte, sušilne naprave in brizgalnico. Zavednost kolektiva je bila taka, da ne bi mogli uspeti, če se ne bi odločili za to.

Naše podjetje že od leta 1955 izvažajo svoje izdelke v Anglijo, ZDA, Francijo, Zahodno Nemčijo, Libanon, Turčijo itd. Ta izvoz se je gibal od 25 do 58 odstotkov celotne proizvodnje. Izvažali smo v glavnem razne klubske mize, čajne mize, ohišja za šivalne stroje, radijske omarice itd.

Naše podjetje zaposluje 75 odstotkov ženske delovne sile, ki je v glavnem v oddelku za površinsko obdelavo.

Podjetje sedaj izdeluje predvsem radijske in TV omarice ter razne klubske mize za izvoz. Naš največji kupec je Elektronska industrija Niš, Radioindustrija Zagreb, Iskra-Sežana, v preteklem letu pa tudi »Rudi Čajevec« iz Banjaluke, kakor tudi nemška firma SEL iz Pforzheina.

Bruto produkt iz leta v leto raste, saj smo od leta 1962 v primeri z letom 1965 povečali bruto produkt za 2,5-krat, delovno silo pa samo za 27 odstotkov. Težave, s katerimi se bori podjetje, so v glavnem v pomanjkanju reprodukcijskega materiala.

SLOVENIJA SADJE

»SLOVENIJA-SADJE«, izvozno-uvozno podjetje, je eno izmed najstarejših na področju občine Ljubljana-Center, saj sega njegov nastanek že v leto 1945. Čeprav je podjetje od ustanovitve pa tja do leta 1948 doživelo vrsto reorganizacij, ki so morda bolj kot dejavnost spreminjale njegovo ime, se je kasneje razvilo v močno izvozno-uvozno podjetje s sadjem in zelenjavo.

Danes lahko prištevamo podjetje »Slovenija sadje« med najpomembnejša jugoslovanska trgovska podjetja, ki se ukvarjajo z izvozom sadja, zelenjave in njihovih izdelkov. O tem pričajo doseženi rezultati, ki ga uvrščajo med najmočnejša tovrstna izvozna podjetja. Med dvanajstimi specializiranimi izvoznimi podjetji, ki imajo registracijo za izvoz sadja, se Slovenija-sadje uvršča po obsegu na tretje ali četrto mesto.

Gospodarska moč kolektiva, ki izvažajo s področja celotne Jugoslavije — lani so dosegli z izvozom 2,840.000 dolarjev — ter prav tako uvažajo sadje po nalogu Direkcije za prehrano v korist vseh jugoslovanskih potrošnikov — lanskeletni uvoz je znašal 1,700.000 dolarjev — predstavljajo dobro vpeljeni in strokovno usposobljeni kadri in nedvomno znatna finančna in materialna sredstva za urejevanje velikega blagovnega prometa. S pomočjo 230-članskega kolektiva izvozijo letno 10 do 20 tisoč ton in uvozijo 8 do 10 tisoč ton raznovrstnega blaga. Doseganje takega poslovnega rezultata nedvomno omogočajo številna skladišča, hladilnice in zorilnice banan v Zalogu pri Ljubljani, hladilnice v Bohovi pri Mariboru ter vedno nove, sodobne in velike zaloge embalaže, s katerimi opravlja in upravlja kolektiv. Jasno pa je, da tako obsežen promet, kot ga vsako leto zabeleži v podjetju, zmore le kolektiv s preudarnim ravnanjem in strokovnim delom. Brez dobre povezave s proizvajalci, solidnim pripravljenjem in hitrimi prevozi blaga v tujino ne bi bilo mogoče doseči tolikih uspehov.

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA

ima stalno na zalogi naravne vrste priznanih medov, kot so: cvetlični, ajdov, lipov, žajbljev, kostanjev in druge vrste
Potrošniki — zahtevajte med znamke MEDEX!

GALIS LJUBLJANA, TRŽNA ULICA 8

trgovsko podjetje z igračami, galanterijskimi izdelki in otroško konfekcijo na debelo

Telefoni:

direktor 31 13 08, komerciala 31 13 14
knjigovodstvo 31 13 15, skladišče 31 13 06

Elektroobnova LJUBLJANA-POLJE

Telefon 38 32 34

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov ter elektro-servisno službo.

Kolektiv se priporoča — Istočasno čestitamo za 20-LETNICO NASE OSVOBODITVE!

LIVARNA LIGA LJUBLJANA GALJEVICA

odliva odlitke vseh barvnih kovin
Ob 20-letnici osvoboditve čestita vsem delovnim ljudem in se priporoča za nadaljna naročila

Angora TOVARNA PLETENIN

LJUBLJANA, EMONSKA CESTA 2

Vsem dobaviteljem in odjemalcem čestitamo ob 20-LETNICI naše osvoboditve

CEMENTAR

LJUBLJANA
Vodovodna cesta 3 a
telefon 31 07 35

Vsakovrstni izdelki iz umetnega kamna. Betonske cevi in drugi betonski izdelki. Proizvaja terazzo pesek. Proizvaja vse vrste separiranih frakcij za betone. Prodaja izdelan beton

Cestitamo vsem našim poslovnim prijateljem in vsem delovnim ljudem za 20-letnico naše osvoboditve!

TOTRA TOVARNA POZAMENTERIJE, POZAMENTNIH STROJEV IN IZDELKOV IZ PLASTIKE

LJUBLJANA, ZG. HRUŠICA 14

Telefon: h. c. 31 76 35 direktor 4 80 41
proizvodni sektor 31 77 35
prodajni oddelek 2 31 74

Vam nudi po konkurenčnih cenah:

vse vrste vezalk in elastike, izdelke iz plastike, alkatene cevi in spojke za vodovodne in druge napeljave, embalažo in tehnične artikle iz plastike in sicer iz PVC, polietilena, polipropilena in drugih materialov, plastificirane izdelke in trakove, perilne vrvi, ščipalke, gospodinjne mrežice, pripenjače za avtomobile in motorna kolesa, storitve orodjarne in drugih delavnic

LJUBLJANA, CELOVŠKA CESTA 258
Telefon 5 11 54

izdeluje

jadrnalna in motorna letala,
letalsko opremo in predmete iz kovine,
plastike, lesa itd.

Za 20-letnico osvoboditve čestitamo vsem poslovnim prijateljem in delovnim ljudem

GRADBENO OBRATNO PODJETJE

ŠIŠKA

LJUBLJANA
POD HRIBOM 55
Telefon 31 78 29 | direktor 31 12 44

opravlja vsa gradbena
in vzdrževalna dela
ter visoke gradnje

Istočasno čestitamo za 20-LETNICO naše osvoboditve svojim poslovnim prijateljem in vsem delovnim ljudem!

Papirnica Količevo

POŠTA DOMŽALE
Telefon: 31 64 77

Izdeluje:

plakadni papir, pargamentni nadomestek, pergamin, havana, pelir papirje, prepisne papirje, toaletni papir, servietni papir, klobočni papir, kromonadomestek, karton, bel in v barvah prešpan karton za elektroindustrijo, navadni karton, siv, bel, rjav, vse vrste specialnih kartonov, sivo lepenko, knjigoveško prešpan lepenko za elektroindustrijo in tekstilno industrijo, specialne lepenke za potrebe čevljarke industrije, kot faktis, za členke, melvo in modele, žakard lepenko za tekstilno industrijo, lepenko za matrice in vse vrste specialnih lepenk

Izolirka

LJUBLJANA

proizvaja materiale za hidroizolacije, cestne gradnje, anti-korozijske, materiale za termokorozijske in za elektroizolacije

Vsem svojim cenjenim odjemalcem in dobaviteljem ter vsem delovnim ljudem čestitamo za 20-letnico naše osvoboditve!

SPORT OPREMA

LJUBLJANA, VIŽMARJE 1
Telefon 5 18 84

Vam nudi:

telovadno orodje in kompletno opremo telovadnic, razna orodja za letna igrišča in kopališča, orodja in opremo za lahko in težko atletiko, orodja in opremo za otroška igrišča, razne športne, camping in park opreme, za SPENT ping-pong mize

Zahtevajte cenike in prospekte!

OBRTNIK

LJUBLJANA, MASARYKOVA 34
Telefon 31 10 40

Izdeluje:

vsa moška in ženska konfekcijska oblačila, delovne zaščitne obleke, vse vrste uniform in čepic, moško in žensko perilo.

Poslužujte se naših trgovin v

LJUBLJANI, KRANJU, MARIBORU, CELJU, NOVEM MESTU, BREŽICAH, POSTOJNI IN AJDOVŠČINI

slovenija avto

EXPORT-IMPORT

LJUBLJANA, PREŠERNOVA C. 40

Trgovina na debelo in drobno z motornimi vozili vseh vrst, rezervnimi deli, avto-moto gumami, splošnim in električnim avtomaterialom, bicikli ter gradbenimi stroji

SERVIS IN REMONT ZA MOTORNA VOZILA

CASOPISNO
PODJETJE

DELO

Tel. h. c. 2 35 22

TISKARNA
»DELO«,
TRIGLAVSKA
TISKARNA
BLASNIKOVA
TISKARNA

nudi vse vrste grafičnih uslug, tiska knjige, časopise, revije, obrazce in druge publikacije, razen tega pa tiska in izdaja osrednji slovenski dnevnik »Delo«, zabavni tednik »TT« (»TEDENSKA TRIBUNA«), ilustrirano revijo »Tovariš« in štirinajstdnevnik »Naši razgledi«

Za dom, službo
dopust in izlet
vedno

PRODAJNI SERVIS

Mladna hiša

LJUBLJANA-MARIBOR

Trgovsko podjetje **BONBONIERA**
LJUBLJANA, TITOVA 14

se priporoča svojim cenjenim odjemalcem
s prvovrstno kavo »Special mešanica« v zrnju,
mleto in ekspres, z vsemi vrstami keksov, čoko-
lade in čokoladnih proizvodov ter s toplimi in
mrzlimi osvežujočimi pijačami
Cestitamo za 20-letnico naše osvoboditve!

Tovarna kemičnih izdelkov

PODGRAD-LJUBLJANA

Telefon 4 80 66

izdeluje:

naftenate (svinčev, cinkov, manganov,
kalcijski, kobaltov, bakrov in železov)

detergente: META za čiščenje v pre-
hrambeni industriji (META-2, META-3,
META-4, META-P in META-K).

Impregnacijska sredstva (ARBOCID,
FERINIT).

Čestitamo vseh našim poslovnim prijate-
ljem in vsem delovnim ljudem za 20-letnico
naše osvoboditve ter se priporočamo še za
nadaljnja naročila

Cestna podjetja

v Celju, Novi Gorici, Kopru, Kranju, Ljubljani, Mariboru
in Novem mestu

upravljajo vse važnejše prometne ceste v Sloveniji

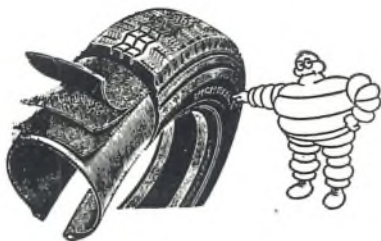
Najtežji odseki obstoječih neustreznih cest se postopoma
zboljšujejo

Izgradnja odseka ceste **PODTABOR—ČRNIVEC**

Objekt Ljubno proti predoru
Foto: P. Strnad

MICHELIN »X«

PREDSTAVNISTVA:

ZAGREB
BEOGRAD
RIJEKA
SPLIT
NOVI SAD
SKOPJE
SARAJEVO

AUTOCOMMERCE

LJUBLJANA, TRDINOVA 4. — Telefon 31 35 88

GRADBENO PODJETJE

UNIVERSAL

LJUBLJANA, GLONARJEVA 8

Telefon h. c. 31 01 70, direktor 31 18 30,
servis 31 74 78

Opravlja vsa v gradbeno stroko spadajoča dela ter kleparska, vodovodno-inštalaterska, krovska in mizarska dela. Obiščite nas in zadovoljni boste!

Vsem našim poslovnim prijateljem, dobaviteljem in interesantom ter vsem delovnim ljudem čestitamo za
20-LETNICO NAŠE OSVOBODITVE!

ČEVLJARSKO PODJETJE

MIVKA

LJUBLJANA, MIVKA 25 | Telefon 2 17 12

priporoča svoje kvalitetne izdelke
moških in ženskih čevljev,
letnih in zimskih.
Zahtevajte naše ponudbe! Obiščite nas!

Svojim poslovnim prijateljem in dobaviteljem ter
vsem delovnim ljudem čestitamo za
20-LETNICO NAŠE OSVOBODITVE!

Z emisijo obveznic, sprejemanjem vezanih depozitov ter v tesnem poslovnem sodelovanju s komunalnimi bankami

SPLOŠNA GOSPODARSKA BANKA

LJUBLJANA, PREŽIHOVA 4

kreditira najpomembnejše investicije na področju SR Slovenije. Podjetja, družbeno politične skupnosti, banke — vaša sredstva naložena v Splošni gospodarski banki zagotavljajo usklajeno gospodarsko rast SR Slovenije

PODJETJA, USTANOVE IN HIŠNI SVETI!

Podjetje

SNAGA

LJUBLJANA, POVŠETOVA CESTA 12
Telefon h. c. 31 69 25 — direktor 31 24 28

je razširilo svojo dejavnost in opravlja razen osnovne dejavnosti odvzema smeti in čiščenja ulic še:
vzdrževanje in popraviljanje asfaltnih ter makadamskih cest.
Čiščenje vseh vrst oken na zgradbah

Obenem čestitamo svojim poslovnim prijateljem in vsem delovnim ljudem za 20. obletnico naše osvoboditve

ŽIVILSKI KOMBINAT

ŽITO

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 154

Priporočamo naše izdelke:

Predpakirane moke vseh vrst,
pšenični zdrob, koruzni zdrob, kruh in pecivo, testenine — PEKATETE, ješprenj in ovsene kosmiče

Jamčimo za kvaliteto!

SLAŠČICARNA

Ledina

LJUBLJANA, GRADIŠČE 17 — telefon 2 11 54

vam nudi najboljše slaščice in sladoled v svojih poslovalnicah in slaščičarnah v Ljubljani:

TRG OF 14, tel. 3 77 57
MIKLOŠIČEVA 22, tel. 2 21 61
NAZORJEVA 1, tel. 2 25 22
GRADIŠČE 17
MESTNI TRG 17
DOLENJSKA 68

čestitamo vsem poslovnim prijateljem in delovnemu ljudstvu za 20-LETNICO naše osvoboditve!

PODJETJE

Protektor-Vulkan

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA C. 64
Telefon 31 00 72

protektira vse dimenzije avtoplaščev, opravlja vsa popravila, to je, vulkanizira vse vrste plaščev in zračnic in izdeluje razne gumijaste tehnične predmete ter razna tesnila iz penaste gume za tesnitev karoserij

Poslužujte se uslug in proizvodov, ki jih izdeluje naše podjetje

Istočasno čestitamo za 20-LETNICO naše osvoboditve!

Agrotehnika

EXPORT—IMPORT
LJUBLJANA, TITOVA 38

s svojimi poslovalnicami

v Mariboru, Celju in Poreču

in prodajalnami nadomestnih delov

v Mariboru, Murski Soboti, Ljutomeru

ter predstavništvi

v Beogradu in Zagrebu

Dobavlja vse vrste kmetijskih strojev in opreme ter njihove nadomestne dele, umetna gnojila in sredstva za varstvo rastlin, opremo za kletarstvo, mlekarstvo, proizvodnjo brezalkoholnih pijač in močnih krmil. Strokovna služba daje nasvete za nakup in uporabo vsega blaga, ki ga dobavlja
AGROTEHNIKA

Vas vabi, da izberete iz sortiranih zalog: usnje, tesnila, potrebščine za sedlarje, čevljarje in tapetnike, tehnično gumo, klinasta jermena, pnevmatike, tehnični tekstil, filce, gradlje, jute, vrvarske izdelke, polirne diske, dekorativne tkanine in vrvice, zaščitne obleke, predpasnike, pokrivala, čelade, maske, očala, rokavice, obuvala, ščitnike, plastične mase za predelavo, juvidur, vinil, vinilnaz, ultrapas, stragulo, linoleje, tuftinge, melamine, alkat en in buggier cevi, lepila za plastične mase, barve, lake in kemikalije, tekstilno, usnjeno, plastično in kovinsko galanterijo

Na veliko in drobno kupujte vedno pri

VELETRGOVINI

ASTRA

LJUBLJANA

Direkcija:

LJUBLJANA, Bežigrad 6

telefon h. c. 31 00 66 (4 vodi)

Komercialni oddelek za usnje in tesnila, komercialni oddelek za gumijeve izdelke, komercialni oddelek za tehnični tekstil — Ljubljana, Bežigrad 11, telefon h. c. 31 23 62, 31 18 21

Komercialni oddelek za uvoženo blago — Ljubljana, Bežigrad 8, telefon 31 00 66

Komercialni oddelek za galanterijo, telefon 31 69 05

Komercialni oddelek za plastične mase, telefon 31 69 05

Komercialni oddelek za obloge za tla in stene, telefon 31 63 76, Smartinska cesta 152a

**SVOJE PRIHRANKE VLAGAJTE
PRI KOMUNALNI BANKI**

IN NJENIH POSLOVNIH ENOTAH

v Ljubljani:

**Osrednja poslovna enota,
Šubičeva 2**

**MESTNA HRANILNICA
LJUBLJANSKA**

Čopova 5

Bežigrad, Titova 55

Moste, Vide Pregarčeve 8

Šiška, Celovška 99

Vič, Tržaška 36

izven Ljubljane:

Črnomelj, Domžale, Grosuplje,

Kočevje, Litija, Logatec, Medvode,

Rakek, Ribnica, Vrhnika, Zagorje

POSEBNE

UGODNOSTI NUDIJO VLOGE,

VEZANE NA ODPOVEDNI ROK NAD

ENO LETO: VIŠJE OBRESTI IN

NAGRADNO ŽREBANJE

SATURNUS

**Kovinsko predelovalna industrija,
embalaža - avtooprema**

LJUBLJANA

Proizvaja:

**raznovrstno pločevinasto embalažo
za prehrabetno, kemično in farma-
cevtsko industrijo iz črne, bele in
alupločevine. Artikle široke potroš-
nje: kuhinjske škatle, pladnje, igra-
če, razpršilce itd. Dele za avtomobile
in kolesa: žaromete vseh vrst in
svetilke, zgoščevalke, avtoogledala,
žaromete, zvonce in zgoščevalke za
kolesa itd. Elektrotermične aparate:
kuhalnike, pečice in kaloriferje. Li-
tografirane plošče ter eloksirane na-
pisne ploščice**